

Ғибратты ғұмыр

Жақсыбай САМРАТ

Ғибратты ғұмыр

**Астана
2014 жыл**

УДК 821.512.122
ББК 84 (5 қаз)
С 19

С 19 Гибратты ғұмыр. / Ж. Самрат.
— Астана: «Сарыарқа» баспасы, 2014. — 184 б.

ISBN 978-601-277-178-7

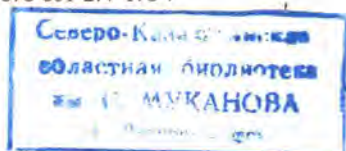
Бұл кітап он алты жасынан II-ші дүниежүзілік соғысқа қатысып, мүгедек болып оралған майдангер, бейбіт уақыттағы зейнет жасына дейінгі барлық саналы өмірін прокуратура органдарында қызмет атқаруға сарп етіп, 13 жыл бойы Солтүстік Қазақстан облысы прокурорының бірінші орынбасары болған ардагер азамат Сапар Дүйсенұлы Дүйсеновтің өмірі мен қызметіне арналған.

Кітап тілі жеңіл, қызықты оқылады.

УДК 821.512.122
ББК 84 (5 қаз)

572683

ISBN 978-601-277-178-7

© Самрат Ж., 2014
© «Сарыарқа» баспасы, 2014

АЛҒЫСӨЗ

Бұл еңбек ұзақ өмірінде ғибратты тіршілік кешіп келе жатқан, үлкен жүректі адам, қадірменді ақсақал, ақылман аға, сүйікті ата Сапар Дүйсенұлының 90 жылдық мерейтойына арнап жазылды.

Ақыл-парасаты да, ісі де, мінезі де, кәсіби шеберлігі де жоғары адамгершілік деңгейде болып, жүрген ортасына жұғымды болған жан еш уақытта ұмытылмайды. Өзінің сүйікті қызметімен қоштасып, құрметті демалысқа шыққанына 27 жыл болса да, Сапар ағаны да әріптестері ұмытпай, аңыз қылып айтады. Тіпті ол кісімен істес болмаған кейінгі әріптес інілері мен қарындастары да оның есімін әрқашан үлкен құрметпен атасып жатады. Солтүстік Қазақстан облысының бүгінгі прокуроры, 3-ші дәрежелі мемлекеттік әділет кеңесшісі Степан Зайтлер де сондай әріптестерінің бірі. Сапар ағаның адамгершілік қасиеттері мен кәсіби ісін қатты қадірлейтін ол ақсақал туралы осы естелік кітаптың жазылуына бастамашы болды.

Сөйтіп, Сапар аға туралы еңбек дүниеге келді. Ол өз балаларының қаржылық демеушілігімен жарық көріп отыр.

Автор

Туған жер, өскен орта

Сапар Дүйсенов ақсақал 1924 жылы Солтүстік Қазақстан облысындағы қазіргі Есіл, бұрынғы Ленин ауданының Тауағаш ауылында дүниеге келген. Солтүстікте өзге ұлт өкілдері көп болғанымен, жүздеген шағын-шағын, таза қазақ ауылдары бар. Соның бірі — Тауағаш. Сапар аға туған жылдарда мұнда 50–60 шаңырақ болған. Бұл ауыл ежелден ән мен жырдың ортасы, көсемдік пен шешендіктен де құралақан болмаған, қазақтың қаймағы бұзылмаған құтты мекені. Белгілі жерлес жазушы Сафуан Шәймерденов өзінің «Ағалардың алақаны» атты Мемлекеттік сыйлық алған еңбегінде Тауағаш ауылы туралы былай жазады: «Солтүстік Қазақстан облысының Преснов ауданында бір кезде «Тауағаш» дейтін колхоз болған. Тауағаш — бұрынғы Шағалақ самайдың жайлаған жері. Ал Шағалақ самай дегенің шетінен сері-мырза, шетінен әнші-күйші, домбырашы келетін ел.

Есіл тасып барады жардан асып,
Жаңбыр менен қар жауар араласып.
«Шам сөндіріп барайын» деген басым —
Ұйықтап өліп қалыппын қара басып.
Өзім атым — Мұратбек, әкем — Шүрек,
Бізді қос деп құдайдан еттім тілек.

Осылайша екеуіміз болғаннан соң —

Неге бірге бітпеген қолқа-жүрек?!

— деп келетін атақты әнді шығарған Шүрекұлы Мұратбек ақын да осы жерден». («Ағалардың алақаны», Алматы, «Жазушы», 1990 жыл, 158 бет).

Бертін осы ауылдан Темірғали Қасенұлы сияқты халық ақыны, Есілбай Қазыбеков секілді белгілі журналист, сондай-ақ Ахмет Малдыбаев секілді қазақтың жоғары шенді тұңғыш офицерлерінің бірі, Үмітбай Балқашов сияқты қазақтың алғашқы кәсіби философы шыққан ел. Республикаға белгілі Мөртай Қосшығұловтай заңгер де осы ауылдың тумасы. Ол кезінде Жоғары соттың мүшесі болған. Сондай атақты ерлерінің бірі, біздің бүгінгі кейіпкеріміз, ұзақ жылдар прокуратура орындарында қызмет етіп, облыс прокурорының бірінші орынбасары қызметін 13 жыл бойы абыроймен атқарып, зейнет демалысына шыққан Сапар Дүйсенов ағамыз. «Елдің атын ер шығарар» демекші, осындай ерлері болған соң да Тауағаш ауылы облыстың барша тұрғындарына танымал, аты мәшһүр.

Қазақ жолымен айтатын болсақ, Сапар ағаның сүйегі — Керей. Бұл атаның ұрпақтары кең тарап, қазақтың ірі тайпаларының біріне айналған. Ежелгі қоныстары Алтайдан қазіргі Қазақстан аумағына Шыңғыс ханнан да бұрын келгені белгілі болып отыр. Бірақ негізгі бөлігін Керей мемлекеті болып, қазіргі монғол аймағында отырғанда, оны Шыңғыс ханның өзіне қосып алғаны мәлім. Сол жерден Керей ұрпақтары Шыңғыс ханның қалың қосындарымен бірге келгенге ұқсайды. Ұлы ханның ұлыстарын түркіге айналдырып, тілін де, ділін де түркілендіріп, дінін өздерінің мұсылманына айналдырып жіберген тайпалардың бірі осы. Кейін Қазақ хандығын құруға да

Керей ата балалары белсене қатысқан. Қазір әркім өз руларын мақтауға құштар, біз ондайдан аулақпыз. Тек Ұлы Үйсін Төле бидің мына сөзін еске ала кетуге қақымыз бар деп ойлаймыз:

Асыл тусаң — Керей бол,
Үш қазаққа мерей бол.
Уақ болсаң — Шоға бол,
Айыр болсаң, доға бол.
Арғын болсаң — Алтай бол,
Найман болсаң — Матай бол.
Байұлы болсаң — Адай бол,
Үйсін болсаң — Ботбай бол.
Бұл алтауы болмасаң —
Қалай болсаң — солай бол!

Төле бидің тек шындықты айтқан, әділетті адам екенінде ешкімнің таласы жоқ. Оның Керейді алабөтен мақтағанына қарағанда, бұл ата ұрпағының адами қасиеттері, ел үшін жасаған өрелі істері мол болғанға ұқсайды.

Сапар ағаның атасы — Керей ішіндегі Балта. Бұл Ашамайлы Керейдің Танаш би деген баласынан тараған Балта. Кейбір деректер Танаш бидің 18 баласы болыпты дейді, бірақ бізге белгілісі соның төртеуі ғана. Олар — Балта, Көшебе, Сыйбан (сый бала) және Тарышы. Тауағаш маңындағы Керей ұрпағы осы төртеуінен тарайды. Соның ішінде Тауағаштың нақ өзінде Балта мен Тарышының ғана ұрпақтары бар.

Кейін Балтаның өзі де бірнеше атаға тарап кеткен. Сапар аға соның Бекжан Балтасынан. Бұл атаның Тауағаш өңірінде туған ұрпағы әлді, бай, қуатты өмір сүрген. Оның үстіне дін жолын да берік ұстап, қажылық парызын өтеуге де бірнешеуі барып қайтқан. Осы Бекжан Балтадан жеті бірдей қажының шыққаны соны көрсетеді. Соның ішіндегі Жұма қажыдан Жұ-

ныс туған. Бұл кісі алақолсыз мырза, әділетті, ақ көңіл адам болған. Оның баласы Дүйсен молда, одан Сапар ағамыз туған.

Жұныс жалғыз баласы Дүйсенге алдымен қазіргі Тауағаш жеріндегі Самай ата ұрпағының кірме туысы Құлдың ең басты адамдарының бірі болған Тоқсарының Ғайни деген қызын әпереді. Өкінішке орай, Дүйсеннің алғашқы әйелі Ғайнидан ұрпақ қалмаған. Өзі жіңішке ауруға шалдығып, өмірден ерте кеткен.

Тоқсары ақыл тоқтатып, ақсақал болған шағында би болған, білікті адам. Оның есімі Сәбит Мұқановтың кітаптарында да кездеседі. Тоқсарының Ғайнидан басқа Есімсейіт, Аманбай, Шаяхмет деген ұлдары болған. Сапар аға бүгінге дейін олардың ұрпағын өзіне нағашы тұтып, жақын тартады. Әсіресе, Қызылжарда тұрып, ғұмыр кешіп келе жатқан Есімсейіттің немерелері Балатай, Қаратай деген кісілерді Сапар аға «нағашылап» жүреді.

Дүйсен атамыз Қази қалпенің медресесін бітірген, өмір бойы діннің жолын қатаң ұстаған инабатты мұсылман болыпты. Бірақ Кеңес өкіметі жылдарында ешкім де молдалық құрып, бала оқытып немесе нәпақасын молдалықпен айырып жүрген жоқ. Сондықтан Дүйсекең де кеңшардың малын бағып, жақсы шопан атанып жүрген.

Кеңес өкіметі көзі ашық адамдарды, соның ішінде қожа мен молдаларды қатты қуғынға алғанын білеміз. Егер қолдарына қару алып, Кеңес өкіметіне қарсы шықпаса немесе оған қарсы шығу керек деп басқаларды үгіттемесе, бұл адамдардың не жазығы бар деген ой туады.

Бар жазығы, қолдары жеткен соң әрі өздері білімге құштар болған соң оқып, көздері ашық болғандығы ма? Мұсылманның бес парызын орындап, Аллаға

құлшылық қылғандығы ма? Әлде білгендерін, оқығанын халыққа үйретіп, балалардың тілдерін сындырып, көздерін ашқандығы ма? Мектеп, медресе ашып, білім беріп, тәрбие үйреткендері ме?

Жоқ. Кеңес өкіметіне мұндай адамдардың керек болмаған себебі — олар бәлшебектердің надандықтарын, көсемдерінің іске асу мүмкіндігі жоқ қияли идеяларының (мысалы, коммунизмге жету сияқты) жалған, шала піскен дүниелер екенін біліп қалатын болғандықтан, олардың көзін жою керек деп шешкен. Және мұндай адамдар халық арасында өте беделді, сол себепті адамдар олардың сөзіне сенеді, айтқан ақылына тоқтайды. Сондықтан да бәлшебектер өздерінің насихаттарының жалғандығын, істерінің тұрпайылығын, әділетсіздігін, халыққа зиян екендігін ашып, әшкерелеп қоя ма деп көзі ашық адамдардың бәрінен қатты сескенген. Олардың айтқан ұлағатты ақылдарын, тоқыған білімдерін, адамгершілікке, адалдыққа бастайтын өсиеттері мен тәрбиелерін — бәр-бәрін бір-ақ: «контрреволюционная агитация» деген сөзбен бағалаған. Сосын мұндайға берілетін жазаны барынша ауыр қылып қойған. Сондықтан да барлық қожа-молдаларды жастарының ұлғайғанына, денсаулықтарының кемістігіне, ешкімге ешқандай зиян қылмағанына, адамдарды өмір бойы тек адалдыққа тәрбиелегеніне, Кеңес өкіметіне қарсы үгіт жүргізбек түгіл, оны ауыздарына да алмағанына қарамай, атып-шауып, айдап, түрмелерге тоғытқан себебі сол еді. «Ал, кедей жастары, Ұйымдас жалшымен. Қожа мен молданы Қойдай қу қамшымен» деген ұран көтергені де сол.

Менің қайын атам Кәкім молданы ұстауға келгенде, НКВД-шылар мініп келген «полуторка» мәшине-сінің қорабына одан бұрын ұсталған қол-аяғы байлау-

лы төрт адамды етпетінен жатқызып қойыпты. Құтты бір баукеспе, қарақшылар сияқты. Сөйтсе... олардың төртеуі де елдің қадірлі адамдары, жастары жетпіске жетіп қалған молдалар екен... Міне, Кеңес өкіметі өзінің саясатын осылай жүргізіп, өзінің тәртібін осылай орнықтырған. Билік басына бірөңкей сен тұр, мен атайын дейтін әпербақандарды отырғызған. Оларға өздерінен басқа, өздерінің қанды қол көсемдерінен басқа ешкім де қадірлі, құрметті болмаған. Осыны ешқашан да ұмытпаған жөн.

Ұлттың ақыл-ойы мен санасы халықтың ауыз әдебиеті арқылы бірден-бірге берілген жырлар (оның ішінде батырлық, ғашықтық, қиял-ғажайып және т. б.), шешендік сөздер, ертегілер, аңыздармен ғана қалыптасқан жоқ. Ислам әліпбиі арқылы жазылып, ұрпақтарға жеткен өнер туындылары арқылы да дамыды. Оқиғасы қазақ даласында мүлде болмаған «Сейпіл-Мәлік — Жамал», «Фархад — Шырын», «Ләйлі — Мәжнүн» және т. б. ғашықтық, патриоттық жырлар молдалар оқытқан әліпбилер арқылы жетіп, халықтың рухани азығына айналды. Қазақтың ұшқыр ойлы ақын-жыршылары, жыраулары соларға еліктеп жаңа өлеңдер, толғаулар, жырлар шығара бастады. Ахмет Байтұрсынов өзінің «Әдебиет танытқыш» атты кітабында мұсылман дінінің күшімен енген араб, парсы әдебиеттері әсерінен туған жаңа мазмұн, уақиға ауысуы, шығарманың жаңа түрлерінің пайда болуы, бұрынғы үлгілердің соны тақырыпқа қызмет етуін тұжырымды дәлелдейді.

Абай өлеңдерінің өзі төңкеріске дейінгі кезеңде ауыздан ауызға ауызша ғана емес, кітаптары, қолжазбалары арқылы таныла бастағанын білеміз. Ақынның ауылынан ұзатылатын қыздың жүгінде ең асыл қазына болып Мүрсейіт (хатшысы) жазып, тігіндеп берген

Абай өлеңдері жатады екен. Жаңа жерге барған қыздың бағасын арттырып, құрметке бөлейтін осы кітап болады. Қазақтың жақсылыққа, жаңаға жаны құмар, білмекке құштарлығына дәп келген бұл қазынаны жазу білетін адамдардың бәрі етпетінен жатып алып, көшіретін көрінеді. Тіпті, XX ғасырдың алғашқы онжылдығынан бастап газет-журналдар да («Қазақ», «Айқап» және т. б.) шыға бастады. Соның бәрі қожамолдалар оқытқан әліпбидің арқасында оқылып, таралды. Оны жеңілдетіп Ахмет Байтұрсынов қазақтың ислам әліпбиі негізіндегі тұңғыш әліппесі — «төте жазуды» да шығарды.

Молдалардың дінді танытып, уағыздаудан басқа халыққа осыншалық еңбек сіңіргенін Кеңес өкіметі мүлде жоққа шығарып, оларды «қойдай қуу керек» деген ұран көтерді. Сондықтан осы өкіметтің өзі қаншалықты надан, тұрпайы, әпербақан болғанын біле беріңіз.

Алдымен елге тұтқа болып, халыққа қайыры тиіп, бүгінгі тілмен айтқанда, жұмыс беріп, тірліктің ұйытқысы болған құтпан байлар, одан кейін көзі ашық адамдардың бәрі елден қашып, Түменнің, Қорғанның «Іш» деп аталатын аң болмаса, адам аяғы баспаған батпақты, сазды тайгасын паналауға мәжбүр болды.

«Іш» деп Солтүстіктің қазақтары Ресейге қарайтын Сібір ормандарын айтады. Қалың тайганың арасы ми батпақты, қопа болған соң мұнда Кеңес өкіметі құлашын кең жаза алмай, тобанаяқтап қалды. Соның арқасында біраз халық осында жасырынып, жандарын сақтаған еді.

Бұл жерлерде қыс ерте түседі, көктем кеш шығады. Барыс-келіс өте қиын. Мәңгілік соры арылмайтын қопа жерлері көп. Кілең қалың орман қоршаған қама-

шау орта, жазық жерлері мүлде аз. Алты ай жаз бойы сары маса да адам мен малға тыныштық бермей, күндіз-түні буып тұрады.

1928 жылы басталған ұлы кәмпеске жалғыз үлкен байларға ғана нәубет болып тиген жоқ, орта дәулетті, тіпті шағын күнкөрісі бар адамдарға да тиіп, ұлы жұттың басы болды. Жоғарыға ақпар бергенде, өздерінің жұмыстарын асыра көрсетіп, мақтау естігісі келген «шолақ белсенділер» бұл шылқыған бай, малын анда-мында жасырып отыр деп өтірік көрсетіп, талай орта дәулетті, тіпті өз күнін өзі көріп отырған кедей адамдарды да ұстап берген. Сондықтан халық негізгі мал-мүлкінің бәрін талаушыларға тастап, қолы көтере алатын шағын дүниесін алып, жаппай «Ішке» қашқан.

Кейінгі болған ұлы жұтпен салыстырғанда, бұл іс қайта біршама ақыл болды, өйткені елде қалған жұрт малды жаппай тартып алып, көбін етке өткіземіз деп қырып, қалғанын ортаға салғанның кесірінен барлық күнкөріс көзінен айрылып, 1931–1933 жылдардағы аштыққа ұрынды. Осы жылдарда 2–2,5 млн қазақтың, яғни барлық халықтың жартысынан артығы қырылып кеткенін білеміз. Ал «Ішке» қашқандар жаппай қырылудан аман қалды.

Сапар аға туып-өскен Тауағаш ауылында Шорман деген мың жылқыны айдаған құтпан бай болған. Соның немересі — Тұрғын ақын. Кезінде, басқа атаның баласы болса да, Үкілі Ыбырайға (ол Арғын ішіндегі Қарауыл табынан) қамқорлық жасап, бүгінгі тілмен айтқанда, демеуші болып, меценаттық көрсетіп, оның өнерінің ұштала түсуіне, халық арасына тарала түсуіне қамқоршы болған осы Тұрғын. Оның қамқорлығына риза болған Үкілі Ыбырайдың мынадай өлеңі де бар:

Талай жыл қызығыңды көрген Керей,
Сайрандап ортаңызда жүрген Керей.
Астыма ат, үстіме киім болған —
Атыңнан айналайын қайран Керей.
Бір күнде Орта Жүзді араладым,
Қармақшыдай дарияны жағаладым.
Атығай-Қарауылды көктей өтіп,
Керейдей жомарт елді таба алмадым.

Міне, әрі бай, әрі ақын, әрі өнерге қамқоршы болған осы көзі ашық Тұрғын ақын да Кеңес өкіметі жылдарында қуғындауға ұшырайды. Алдымен малын тартып алып, одан өзін де қуғынға салады. Амалсыз ол да «Ішке» жасырынып, біраз жыл бой тасалаған. Алайда соңына шырақ алып түскен «қызылкөз» белсенділер оны қазіргі Түмен облысының «Қызыл шырпы» деген жерінде жасырынып жүрген жерінен ұстатып, атқызады. Осы Тұрғын ақынның да бойын жасырып, жазықсыз «қашқын» атанып жүрген қысталаң шаққа шығарған ұзақ өлеңі бар:

Бір күнде жұрт аузында сөз болғаным,
Қисықты түзететін тез болғаным.
Құдайдың құдіретіне амал бар ма —
Бұл күнде мынадай күнге кез болғаным?

Қара шашым ағарды-ау,
Бұл күндерде тарығып.
Бұрынғыны ойласам —
Кетемін естен жаңылып.
Көз көрген досқа кез болсам —
Көзден жасым ағылып.
Ұрлық, өтірік — түк қылмай,
Жүрміз бұлтты жамылып...

— деп тарыққан екен есіл ер. Алайда Алланы аузынан тастамаған, шүкіршілігі мол мұсылман ретінде ол өзін-өзі былай жұбатып қояды:

Бұған да шүкірлік қылайық,
Қылған соң Алла ылайық.
Өткен күнді еске алсақ —
Сабырлық қылып шыдайық.
«Сабыр түбі — сары алтын»
Деген сөзді сынайық.

Міне, бұл жолдарды жазықсыз жапа шегіп, қуғынға ұшыраған, туған жерден өре көшіп, көрінген жаннан тығылып, су кешіп, суыққа ұрынып «қашқын» атанған халықтың халін толығырақ көрсету үшін жазып кеттік. Сапар ағаның әкесі Дүйсен молда да сол күйді белшеден кешкен.

1929 жылғы үлкен дүрмекпен ол да елден кетіп, алты жылдай «Ішті» жағалап, бой тасалап келген. «Арқада қыс жайлы болса, арқар ауып несі бар» демекші, артынан қуғын болмаса, құлақтан қиқу кетпесе, ол да елден кетпес еді ғой. Бар кінәсі сол — көзі ашық, молда болғандығы.

1935 жылы елге оралғанда, Сапар 9 жастағы бала екен. Елге келген соң ол ауыл мектебіне алынып, оқи бастайды. Алғашқы ұстазы — Тауағаш ауылында 40 жылдай мұғалім болған Кенжебай Қазыбеков ағамыз. Сапар аға өзінің алғашқы ұстазына деген ризашылығын күні бүгінге дейін аузынан тастамай, айтып отырады.

Ол кезде үш сыныптық болған ауылдың бастауыш мектебін аяқтаған соң одан арғы сыныптарды Сапарға ауылдан 25 шақырым жерде орналасқан Көбеш (Николаевка) селосының мектебінен оқуға тура келеді. Қазіргідей көлік ағылып жатқан уақыт емес, ауылға келіп-кету қиын. Бірақ үйді сағынатын балалар, ат-арбаның барғанына қарамай, жеңіл-желпі киімімен жаяулап-жалпылап, жексенбі сайын үйіне келіп тұратын. Күздің ызғарлы қара суығында, қы-

стың боран-шашындарында, көктемнің лайсаңдарында ата-ананың жылы ұясын сағынатын балалар, ешқандай кедергіге қарамай, «Тауағаш, қайдасың» деп жүгіре жөнелетін еді. Жалғыз ұлының алдынан шығуға асығатын Дүйсен қарт шабан биесімен жеткенше, ауылды тұтқын құстай аңсаған балалар жарты жолды да еңсеріп тастайды. Сондай қиыншылықты бастан кешіп жүрсе де, Сапар бала оқудан қалғысы келмейді. Ендігі үміт тек оқуда екенін сезген қарт та баласының мектептен қалмауын қатты қадағалап отырады.

Сапар аға Дүйсен молданың қырыққа аяқ басқанда көрген жалғыз ұлы. Дүйсекең баласының жалғыз болғанына налығанда, өзін-өзі жұбатып: «бір үйге бір бала аз емес, он бала көп емес» деген сөзді жиі айтатын көрінеді. Шын жасына келсек, Сапар ағамыз 1926 жылы туған.

Соғыс жылдарында жуас, қарсылық айта алмайтын адамдардың балаларының жасын қосып жазып, майданға аттандыра берген. Өйткені соғысқа жіберетін адам жоқ, ал берілген «разнарядканы» орындамаса, шенеуніктердің бастары кетеді, сосын, амал жоқ, кеше ғана молда болғаны себепті «қашқын» болды деген аты бар, сондықтан қарсылық көрсетіп, бас көтере алмайтынын біліп, осы Дүйсен қарт секілді адамдардың балаларының бойлары қалқыңқы болса жастарын түзетіп, соғысқа жібере салған ғой. Кейін, соғыстан аман келіп, аудандық соттың көмекшісі болып жүргенде, Сапар аға 1935 жылғы «похозяйственная книга» деген санақ кітабында өзінің жасы 1926 жыл деп тұрғанын көзімен көреді. Ал 1942 жылғы кітапта әлдекім 1926-ны 1924-ке түзетіпті. Сөйтіп, оны 16 жасында соғысқа қоя берген. Бірақ жалғыз ұлын 16 жасында жіберіп қойып қарап отыра ала ма, Дүйсен

572683

қарт аузы жететін жердің бәріне, соның ішінде аудандық әскери комиссариатқа да барып шағым жасап бағады. Жасын тексеріңіздер, балам әлі 16-ға да толған жоқ қой деп шырылдағанына ондағы әскери комиссар күле сөйлеп, бойы сенен де, тіпті менен де үлкен, осындайлар Отанды қорғамағанда кім қорғайды деп өзін мазақ қылады. Әділдік таппақ болғандағы естіген сөзі сол болып ақсақал салы суға кетіп, ауылға қатты күйініп оралады. Алайда «аққа құдай жақ» дегендей, Сапар ағамыз қызыл қырғыннан ауыр жараланса да, аман келді. Ізгі ниетті мұсылманның мойнына бұршақ салып тілегенін Алласы қабыл етті. Содан бері Сапар ағаның туған жылы да екі жылға ұзартылып, барлық құжатында соғысқа алынған 1924 жылмен көрсетіліп жүр. Сөйтіп, ағамыз өзінің шын жасынан екі жылға «үлкен».

Сапар ағаның шешесі Жәмәли де Керей руының басқа аталарынан шыққан Бәшім Байбөріұлы деген кісінің қызы. Бәшімнен (шын есімі Бейсенбай) Досмұхамбет, Есмұхамбет, Сәрсекей есімді ұлдар, Жәмәли, Зайра, Гүлбайра есімді қыздар туады. Соның ең үлкені — Сапар ағаның шешесі.

Досмұхамбеттен туған Әбу Ұлы Отан соғысына белсене қатысып, Кеңес Одағының Батыры атағын алған адам. Ол туралы «Батырдың бірі — Әбу еді» атты осы кітапқа енгізілген мақаламызда толық жазылады.

Сапар ағаның бір нағашы апасы Зайра қызылжарлық Кәмал деген білікті адамға тұрмысқа шыққан. Одан туған Зейнолла Қожабековтің есімін бүкіл қазақстандықтар жақсы біледі. Ол республикамыздың ауыл шаруашылығы мамандарын дайындау жолында ең алғашқы болып ашылған Алматы зоотехникалық-малдәрігерлік институтының (АЗВИ) ұзақ жылдар (1972 жылдан 1983-ке дейін) ректоры болған

академик Зейнолла Қожабеков. Өзі Омбының Ауыл-шаруашылық институтын бітірген. Ғылым жолына түсу үшін Алматыға барып, ақыры биік табыстарға жетті. Ол ректор болған жылдарда АЗВИ-де 5 мыңнан артық студент оқып, 400-ге жуық ұстаз-профессорлық құрам дәріс оқыған. Соның ішінде 20 ғылым докторы, 170 ғылым кандидаттары еңбек еткен. Ректорлықтан кейін З. Қожабеков ұзақ жылдар ауыл шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының директоры болды. Міне, осы Зекең — Сапар ағаның туған бөлесі.

Бәшімнің өзі батыр тұлғалы адам болуымен қатар, жүрек жұтқан ер болыпты. Әрі өз ортасының сөзін ұстаған көсемі де екен. Ол «орысқа жер бермеймін» деп қазіргі Бескөл ауданындағы Қостомар, Үшкөл ауылдарының маңындағы ата қоныстарына қарашекпендерді жолатпаған. Бұл ауылдар Сапар ағаның туған елі Тауағашқа 18–20 шақырым жердегі қоныстар. Бәшім тіпті қартайған шағында да қайратты істер көрсетіп, өзіне ешкімнің тізесін батыртпаған.

Кеңес өкіметі орнап, «қызыл жағалы» әпербақандардың құтырып тұрған кезінде ол кісі шау тартқан шақта еді. Бірде... балаларының бірінің жаңа түскен келіні «өнер» шығарып, шәй-суан маңындағы «шыны-аяқ сылдырлағанға» бола төркініне «алып кетіңдер» деп хабар жібереді. Төркін жұрты бір атқамінер, белсенділер шыққан жұрт екен. Әйелдің «өнер» көрсетіп жүргені де соларға арқа сүйегеннен болса керек.

Сөйтіп, Бәшімнің үйіне араларында «қызыл жағалысы» бар 3–4 адам сау етіп жетіп келеді. Олардың келіндерін алып кетуге келген жат талаптары қазақ ортасына өрескел болғанымен қарт сыр білдірмей, жақсы қарсы алады. Жазылып жастық, иіліп төсек болып жатқан атақты қартты көрген келгендер де сабыр сақтап, ас-суға отырады. Бір уақытта Бәшім олар-

ды үйде қалдырып, өзі далаға шығып кетеді. Әлден уақытта кіріп келген ақсақал бағанағыдай емес, әбден түтігіп, қаһарына мініп алған екен. Келген бойында ол босағада сүйеулі тұрған мылтықты жұлып алып, тұрындар орындарыңнан деп ақырады. Батырдың айбатынан сескеніп, жүзіне тура қарауға батылдары жетпегендер состиып орындарынан атып тұрады. Бәшім оларды далаға айдап шығып, есік алдында жегулі тұрған кең шананың үстіне бір-бір періп сұлатады. Сонсоң қолдарын байлап, үстеріне үлкен құрым киізді де тастай салып, бір жаққа алып кетпек сыңай танытады. Сонда ғана естерін жиған «құтқарушылар» босата көріңіз деп зар илеп қоя беріпті. Бәшімнің мұндайдағы қайтпас мінезін білетін жиналып қалған ауылдас ағайындар да батырға жалынып, бейшараларды кешіре көр деп босатуын өтінеді. Айдың-күннің аманында үйіме басып кіріп, келінімді тартып әкеткісі келіп басынғандарды мен аман жібермеймін деп Бәшім ешкімнің айтқанына көнбей қояды.

Ақсақалдың өздеріне анық бір амал істейтініне көздері жеткендер енді жалынып, жылауға айналады. «Жаздық-жаңылдық, ет қызуымен келіп қалып едік, кешіре көріңіз. Біз ешкімге айтпаймыз» деп олардың жалынған сөздері адамның сай-сүйегін сырқыратады. Бәшім сонда ғана сабырға келіп, келгендерді босатып жіберген екен. Суыт келген «құтқарушылар» енді Бәшімнің үйінің қайда екенін білмейтін болып, алды-арттарына қарамай зытады.

Алайда... «Жаздық-жаңылдық, ешкімге айтпаймыз» дегеніне қарамай, олар Бәшімнің үстінен шағым айтып, батырдың ісі аудандық прокуратурада қаралады. Қанша жерден ұрдажық, «қызыл белсенділер» билеп тұрған десек те, сол жылдарда да биліктегілердің араларында ақылы бүтін, есті-басты

адамдар болған ғой. Дес бергенде, істі қарау сондай бір азаматтың қолына түседі. Ол ұзақ жылдар бойы прокуратура саласында жемісті еңбек етіп, құрмет демалысына шыққан Мөлгаждар Әуелбеков деген кісі екен. Бәшім Байбөріұлының ісін тергеу осы азаматқа тапсырылады. Ол алдымен «өкімет адамдарына күш көрсетіп, байлап тастады, бізге бір қастандық қылғысы келді» деген шағымның анық-қанығын айыпталушының өзінен сұрайды. Сөйтсе, Бәшім ешқандай күш көрсеткенім жоқ деп қасқайып, тұрып алады. Е, күш көрсетпесеңіз төртеуін бірдей қалай байлап тастадыңыз дейді ғой тергеуші. Сонда батыр шынын айтып, келінімді тартып әкетпек болған соң намыстанып, бір-бір ұрып қалғаным рас еді. Өздері де бір боркемік немелер екен, бір-бір нұқығанымнан қалмай, сұлап түскендері ғой депті. Мөлгаждар күш көрсетудің басы «қызыл жағалылар» жағынан болғанын анықтаған соң батырдың үйіне басып кіріп, келінін тартып әкетпек болған істің өзі заң бұзушылық, ақсақалды соттайтын болсақ, сендер де аман қалмайсыңдар деп аналарды бұқтырып тастайды. Ал Бәшім қартқа сабыр сақтау қажеттігін түсіндіріп, қатты ескерту беріп, қаулы шығарып, істі қысқартады.

Міне, бұл Бәшімнің соңғы ерліктерінің бірі ғана. Мылтықтарын шолтаңдатып араларына қосып алған «қызыл жағалыларды» бел көріп, аңқау елге ойран салуға, ойларына келгенін істеуге машықтанған «шолақ белсенділер» сөйтіп сазайларын бір рет жақсылап тартыпты.

Бәшім ақсақал әділетті жігіт Мөлгаждардың үйіне барып, әке-шешесіне алғысын айтып, өле-өлгенше оған ризашылығын білдіріп өткен екен. Кейін сол Мөлгаждар Әуелбеков облыстық прокуратурада, одан

Аққайың (бұрынғы Совет) ауданының прокуроры болып ұзақ жылдар істеген.

Бәшім Байбөріұлының өзі 1959 жылы 96 жасында өз ажалынан қайтыс болады. Бейіті қазіргі Үшкөл ауылының түбінде. Бұл ауыл Солтүстіктегі көптеген қазақ ауылдарының күйін кешіп, бертін жо-йылып кеткен.

Бәшімнің тағы бір ерлігі — ол ауылдастарын ұйымдастырып Меңгесер теңізіне (үлкен көл болған соң маңайындағы жұрт осылай атайды) ағып жатқан суға бөгет жасап, онымен жерді суландырған. Соның арқасында ауылдастары картоп секілді көкөністер отырғызуға мүмкіндік алған. Сондықтан бұл кісінің жер игеруде прогресшіл қадамдар жасағанын да көруге болады. Бұл жерді жергілікті халық әлі күнге «Бәшім бөгеті» (Башимский пруд) деп атайды. Алайда оның суы кейін құрғап кеткен.

Осындай нағашының өрелі істерін, өжет қылықтарын естіп өскен Сапар аға да байыпты, сонымен бірге намысқой, батыл, жүректі болып өседі. Ал өз атасының бойынан жұққан парасатты сабыр ол кісіні жастайынан көшелі азаматтың біріне айналдырады.

Сапар ағаның жігітшілік құрып, өмірдің тәтті шақтарын балдай тататын заманында II дүниежүзілік соғыс басталғанын айттық. Көбештің жеті жылдық мектебін енді ғана бітірген бала Сапарды 16 жасында, жоғарыда айтқанымыздай, туған жылын өтірік көрсеткеннен соғысқа әкетеді. Бұл 1942 жылдың күзі еді.

**Күркіреп күндей өтті
ғой соғыс...**

Сапар аға өзін соғысқа шығарып салғандағы күйді күні бүгінгідей көз алдына келтіре алады.

Ауылдың басы азан-қазан. Күнде бір үйге «қара қағаз» келіп жатқан соң, соғыстың қызыл қырғын екенін еңкейген кәріден еңбектеген жасқа дейін біледі. Сондай қырғынға үш бірдей боздағын шығарып салып жатқан ауыл тым-тырыс қала алар ма? Барлық ағайын, көршілер, туған-туыс ауыл қотанын бастарына көтеріп, зар илеп, жылауда. Кеше ғана «қара қағаз» алып, ішкені ірің, жегені желім болып жүргендер де өзінің баласын, күйеуін, ағасын, інісін еске алып, қосыла боздауда.

Жалғыз-ақ... Сапардың шешесі Жәмәли ғана үлкен қайрат көрсетеді. Батырдан туған бұл кісінің бойы да ұзын, сүйектері ірі, қайратты адам екен. «Жоқ», деп ақырады ол бір кезде, «мен жыламаймын, сен де жылама! Сен өлмейсің, аман келесің!» деп ол баласын бауырына қатты басып, тас қып құшақтайды да, теріс бұрылып жүре береді. Басында аппақ кимешек, одан төмен түскен аппақ шәршісі жер сызған анасының сол қайрылмай кеткен суретін Сапар аға күні бүгін де көзіне елестете алады.

Бұл оқиға ұлы күйші Құрманғазының патшаның жендеттері қолына бұғау салып, арбаға таңып әкетіп бара жатқан сәтін еске түсіреді екен. Жас Құрманғазы соңынан салт атпен шауып, қуып жеткен анасының құшағына құлап, өкіріп жылап жібереді ғой. Сонда ана оны жасытпайын деп қолындағы дырау қамшысымен арқасынан осып-осып жіберіп, «менен туған ұл болсаң, жаудың алдында жылама! Көрсетпе, түте көз жасыңды!» — деп қайрат беріп ақырып, бұрылып жүре беріпті. Анасының осы бір қайсар қылығынан күш алған күйші қайраттанып, артынан мәңгі өлмейтін «Қайран шешем» деген күйін де шығарады ғой.

Сапар ағаның анасы да баласына қайрат беріп, оның жыламағанын қалаған сияқты. Жалпы жылау, қазақ түсінігінде жамандық шақырады деген ырым бар. Әсіресе, ер адамның жылағаны қазақ үшін ерсі, тіпті әбес қылық саналады.

Алайда... Сапар ағаларды алдымен Қызылжар қаласына жинап, бір айдай соғыс ойындарын үйретіп жүргенде, анасы үйде жата алмай, соңынан келеді. Рамазан деген жиендерінің үйіне түсіп, баласын бір күнге әскер басшыларынан сұрап алып, әбден құшақтап, мауқын басқан екен, қайран ана.

Ешқашан ауылдан шығып көрмеген 16 жастағы боздақ бауырына тығыла берсе, анасы: «қорықпа, қырық жыл қырғын болса да, ажалды өледі деген, аман келесің» деп үнемі қайрат береді екен.

Ұлы Отан соғысы деп аталған қызыл қырғынның ашылмаған құпиялары әлі де көп. 1940-шы жылдардың басында әлемдегі ең үздік соғыс қаруы және техникасымен жарақталған, әскері оқ-дәрімен, киіммен, тамақпен, басқа да тұрмыстық қажеттілікпен толық қамтамасыз етілген, соғысқа дайындығы жағынан ең

жетілген, жойқын армияны дайындығы мүлде жоқ, кеше ғана бухгалтер, мұғалім, журналист, оқушы, студент болып жүрген интеллигенция өкілдері және мал бағып, жайлауда есінеп жүрген, зауытта сегіз сағат бойы аяғынан тік тұрып, үйіне тез жетуді ғана армандаған ауыл мен қала жұмысшылары қалай жеңді деген сұрақ күні бүгінге дейін қойыла беретіні заңды. Соның біршамасы орыс тілін де түсінбеген, берілген бұйрықты теріс ұғып, артқа кетудің орнына алға барып жатқандары да болмай қалмаған. Ал дайындығы біршама жоғары болып, Батыстағы шекараға жайғастырылған кәсіби қызыләскер соғыстың алғашқы айларында-ақ жаудың жойқын күшіне төтеп бере алмай қырылды немесе миллиондап тұтқынға түсті. «Они нам не товарищи» деген еңбегінде неміс зерттеушісі К. Штрайт фашистердің «Солтүстік», «Орталық» және «Оңтүстік» топтары 1941 жылдың 5 тамызынан 16 қарашаға дейінгі үш айда ғана 2 465 000 кеңес әскерін тұтқындағанын айтады. (Штрайт. К., «Они нам не товарищи», М., «Русская панорама», 2009, с. 87). Ал қаза болғандары қанша екенін ешкім әлі нақты айта алған жоқ.

Кеңестік зерттеушілердің есебі бойынша, алғашқы төрт айда тұтқынға түскендердің саны бұдан да артық. Мәселен, жазушы-публицист, соғыс тарихын зерттеуші Александр Осокин өзінің «Великая тайна Великой Отечественной» деген еңбегінде тұтқынға түскен кеңес әскерілерінің саны 3,8 млн-ға жеткенін айтады. Ал ресми тарих тұтқынға түскендер саны тіпті 3,9 млн адам деп отыр. Міне, осылардың ішінде Тауағаштан алғашқы болып аттанған 40 жігіттің де бар екеніне шүбә жоқ. Жалпы, осы шағын ауылдан әскерге алынған 120 боздақтың 82-сі қаза тапқан. Соның кесірінен 32 үйдің шаңырағы жабылып, түтіні өшкен...

Кеңес өкіметінің Батыстағы әскері айналасы 4 айдың ішінде 3 млн шаршы шақырымдай жерден айрылып қалғаны әлі күнге көптеген сұрақтар тудырады. Бізге «күтпеген жерден шабуыл жасалды», «алғашында әскерге атуға бұйрық берілмеді» деген сылтаулар көп айтылды. Ең басында, маусым айында сондай болған-ақ шығар, алайда Қызыл Армия одан кейінгі айларда да қауқарлы қарсылық көрсете алмаған ғой.

Кеңес деректеріне қарағанда, Вермахттың тұмсығын тасқа тигізген Мәскеуді қорғау бағытында құрылған Батыс, Резерв, Брянск, Калинин майдандарында 1250000 адам гитлершілерге қарсы тұрған. «Википедия» энциклопедиясында да солай айтылады. Ал енді мына қызыққа қараңыз... Сол энциклопедия Мәскеу үшін шайқастағы КСРО жағының шығыны 1 млн 806 мың адам екенін көрсетеді. Демек, шығынның өзі қару ұстап қарсы тұрғандардан 600 мыңға жуық артық... Сонда барлық қарсыласқандар қанша болғаны?

Ал немістер жағының барлық шығыны 457 мың адам. Бұл жердегі мәселе — жау шығынының 4 есеге жуық аздығында да емес, адамдардың шыбындай қырылғандығында. Бір қала үшін 2 млн-ға жуық адам құрбан болған. Сұмдық емес пе? Қалай десек те, мұны әскер басшыларының үздік тактикасы деп еш айта алмайсың.

Сапар ағаның аналары бір, әкесі басқа Жұмаш деген ағасы болған. Шешесі Жәмәлидің алғашқы күйеуі қайтыс болып, Дүйсенге тұрмысқа шыққанда ағайындары жалынып, Жұмашты алып қалыпты.

Сол Жұмаш жақсы азамат болып өседі. Соғысқа дейін педучилище бітіріп, мұғалім болып жүрген жерінен 1940 жылы әскерге алынады. Жүрегінің

жұмсақтығы ғой, ол өзінің бір анадан туған інісі Сапарды іздеп, әскерге кетер алдында көріп қалайын деп Тауағашқа келеді. Бұл уақытта Сапар Көбеште оқуда болып, екеуі кездесе алмай қалады. Алайда, жексенбі күні үйге келген баласын Дүйсен қарт Бостандықта тұратын Жұмашқа барып, қоштасып қалуға жұмсайды. Құлынды биесін ерттеп беріп, 14 жасар балаға баратын жолдың бәрін түсіндіріп, қоя береді. Содан Сапар бала ағасымен кездесуге үлгеріп, екі күн қасында болады. Өмірбақи жалғызсырап жүретін басы бірге туған ағасының бар болғанына қуанып, жүрегі елжіреп, әбден шаттанып қалады. Жұмаш та інісін қатты аялап, екеуі қимай қоштасады. Әскерге барған соң інісіне үзбей хат жазып тұрады.

Сол Жұмаш Малаев пулемет ротасының командирі, Кеңес Одағының офицері болған. Ол Смоленск облысының Духовщина деген деревнясының түбінде қаза табады. Кейін, облыс прокуратурасында істеп жүргенде, Сапар аға Жұмаштың басына барып, мінажат еткен. Сонда... «Братская могила» дегеннен аяқ алып жүргісіз екенін көреді. Ағасынан бір белгі таппас па екенмін деп Сапар аға сол жерді ұзақ аралайды. Сонда жергілікті тұрғындардың бірі «Сіздің бұл жерден бір кісі туралы дерек таба қоюыңыз қиын, өйткені дәл осы жерде екі армия қырылған еді» депті. Екі армия! Бір селоның түбінде ғана. Сұмдық... Сұмдық қырғын болған ғой.

Кинолар мен кітаптарда жеңімпаз Қызыл Армия жауды оп-оңай ұйпап тастап, уралап алға баса береді. Нағыз соғысқа қатысқандар мұндай киноларды көргісі де келмейтіні сол екен.

Сондықтан бұл соғысты айтқанда ең алдымен адамдардың шыбындай қырылған күйін көзге елестету керек. «Адамдардың мәйітінен тау тұрғызуға болар-

лық еді», «әскердің қанынан Днепр өзені қып-қызыл қан болып ақты» және т. б. сөздер тегін айтылмаған.

Бізге жеңісті бұрын қолына қару ұстап көрмесе де, қандай қатал бұйрық болса да, орындаудан бас тарта алмаған көнбіс жандар өздерінің қанымен алып берді. Әйтпесе Сталин, Жуковтар бастаған кеңестік генералитеттің ешқандай да артық қолбасшылық дарыны болған жоқ-ты. Олар тек халықты қызыл қырғынға, құтылмас өлімге аямай айдап салумен ғана жауды жеңген. «Солдат не жалеть, бабы еще нарожают!» деген Жуковтың өз сөзі осының дәлелі.

Бұйрықтың қаттылығынан қойдай қырылып, өлгеніне қарамай, шабуылдай берген соң немістердің Қазақстаннан барған 316-шы дивизияға «дикая дивизия» деп атау бергені де содан. Жалпы, Қызыл Армия жауды тек адамның көптігінің және оны еш аямай, қырғынға қынадай қыра отырып салғанының арқасында ғана жеңе алды. Сонымен бірге құрамалардағы жеке командирлер мен қолбасшылардың дарындылығы мен тапқырлығы, «кеңес өкіметі ғана қара халықтың жоғын жоқтайды» деп саналарға ұзақ жылдар бойы, көбінесе қорқытумен, күшпен әбден сіңірілген кеңестік насихаттың күштілігінің арқасында туған көзсіз ерлік, фанатикалық деңгейге жеткен патриотизм ғана жауды тоқтатуға мүмкіндік берді. Бұл туралы қазір әділетті зерттеушілер мен мамандар тегіс айтып жатыр.

Кеңес Одағының соғыстағы барлық шығынын 1988–1993 жылдары академик Григорий Кривошеев бастаған тарихшылар ұжымы ұзақ есептеп 27 млн адамға жеткізді. Бірақ бұл сандарды да аз деушілер көп, өйткені Г. Кривошеевтің ұжымы барлық құпия құжаттарды қарау құқығын жалғыз өздері ғана иеленіп, «монополиялық үстемдік» жасаған. Сондықтан

олардың барлық шындықты айтқанына күдікте-
нушілер көп.

Осы ұжым Германия мен оның одақтастарының барлық шығыны 11,8 млн адам екенін айтады. Ал Кеңес Одағының жалғыз өзінің шығыны 30 млн-ға жуық болғанымен, мұның ішінде соғыстан жараланып келіп өлгендер, «бәрі де майдан үшін!» деген ұранмен қолындағының бәрін өкіметке өткізіп, өздері аштықтан, түрлі аурулардан, ауыр жұмыстан бұралып өлген тылдағы адамдардың шығыны ескерілмегені хақ. Кейбір зерттеушілер және осы тақырыпқа қалам тартқан жазушылар (И. Курганов, Б. Соколов және т. б.) КСРО-ның адам шығыны 43–44 млн-ға жеткенін айтады. Егер тылдағы «қырғынды» ескерсе, олардың айтқаны да дұрыс шығатын секілді.

1937 жылғы халық санағына (Сталин оның деректерін «ақаулы» деп тауып, жасырып тастаған) қарағанда, КСРО-ның барлық халқы 156 млн адам болған. Демек, халықтың үштен біріне жуығы қырылған және оның негізгі бөлігі қару ұстауға, жұмыс істеуге қабілетті адамдар екені даусыз. Осынша адам шығынының арқасында қол жеткізілген жеңіс бұрын-соңды адамзат тарихында болмаған. Барлық патшалықтар, корольдіктер, демократиялық жүйе басқаратын қоғамдар мұндайда жеңілгенін мойындап, контрибуция төлейтінін айтып, келісімге келіп жататын. Ал большевиктер өкіметі жеңілгенін ешқашан мойындай алмайтын, өйткені ондай жағдайда билік басынан мәңгіге кеткенімен қоймай қанды қасаппен құрған жүйелері толығымен жойылатын және ұзақ жылғы қырғындары үшін тарих алдында, халық алдында жауап беруге тура келетін еді. Сондықтан олар барлық халықтың үштен бірінің қырылғаны түгіл, соңғы жауынгер қалғанша соғыс жүргіземіз де-

ген сертті ұстаған болуы керек. Міне, бұл қырғынның осындай да сыры бар.

Енді Сапар ағаның соғыс туралы өз аузынан жазылып алынған сырға сөз берелік. «Мен соғыс кезінде өзім бастан өткізген және қатарластарымның бәрінің аузында болған бір айрықша сезім туралы айтайын. Ол көзсіз патриотизм еді. Сол кездерде менің жанымда болған, кездескен, сөйлескен жандардың бәрінің де аузында Отанға деген сүйіспеншілік керемет болды. Адамдардың бойын, Отан деген сөзді айтқанда, бір рухани күш кернейтін. Сондықтан ресми орындардағы кездесулерде, жиындарда ғана емес, өзара әңгімелескенде де, біз оны ауыздан тастамайтынбыз. Отан деген сөз бізге күш беретін, «Отан үшін алға!» десе, жаудың жауып тұрған оғынан қаймықпай, уралап тұра жүгіретінбіз. Жұрттың бәрінің санасы тек Отанға қауіп төндірген жауды жеңуге ғана байланып қалған секілді болатын еді.

Біз Ұлы Отан соғысында ең біріншіден патриоттық рухтың күштілігімен ғана жеңіске жеткеніміз нағыз шындық. Әйтпесе, бес қаруы сай фашистің моторлы дивизияларына төтеп беру оңай емес еді. Соғыстың алғашқы жылдары біздің майдандағы әскердің қолына винтовка да толық жетпеген екен. Екі адамға бір винтовкадан келетін. Қару алу үшін жанындағы жолдасының «өлімін тілейсің» деген сөздерді де естідік. Әрине, Қызыл Армияны жамандаған болып саналатын мұндай әңгімелерді жауынгерлер бір-біріне сыбырлап қана айтатын. Әйтпесе, осындай бір сөз үшін ғана трибуналға ілігіп кетуге болатын еді. Ал фашистердің қолында 30 оғы бар зуылдай атылатын «Шмайсер» автоматы, астарында мотоцикл мен автомашиналары болды. Біз қолмен, атпен сүйрелеп жатқанда, олар зеңбіректерін машинамен сүйрей-

тін. Артиллериялық дайындықтан кейін шабуылға шыққанда, олар біздей жалаңаш кеудесін оққа төсеп емес, танкілерінің қалқасында жүретін еді. Біз жауып тұрған оққа тура шығатынбыз. Қазіргі кейбір әдебиеттерде біздің көптеген генералдарымыз бен маршалдарымыздың әскерді ашықтан-ашық «мясорубкаға» айдап салып, қырып алған дарынсыздықтары әшкере болып жатыр. Ол да рас сөз. Соғысқа қатысқан жазушы В. Астафьевтің «мы победили, завалив врага труппами своих солдат, на одного немца — десять наших солдат!» дегені де рас сөз.

Бірақ, сонда да, біз жеңдік. Оның ең басты себебі, қайталап айтайын, Отанға деген сүйіспеншілік еді. Бәлкім, сол кезде басқаша ойлауға мүмкіндік бермеген күшті идеологияның әсері де болған шығар.

Біз барлық КСРО-ны туған Отанымыз деп қабылдадық. Оның әрбір пұшпағын өз жеріміз деп білдік, ал оның ішінде Қазақстан туралы немесе қазақ туралы айтса, тікелей өзіңе ғана қатысты мәселе секілденіп, ішкен асымызды жерге қойып құлақ түретінбіз. Жауынгерлер арасындағы отаншылдықтың күшті екенін жақсы білетін саяси қызметкерлер оны ұштай түсу үшін түрлі шараларды қолданып жататын, мәселен, бір қазақ жауынгерлеріне орден берілсе, майдандық газеттер ондай жанды «славный сын казахского народа, настоящий патриот Родины» деген сияқты сөздермен әспеттейтін. Осындай сөздерден кейін қалай ғана жігерің жанылмасын. Қаның ойнап, қуанышың қойныңа сыймай шаттанып қалушы едік және сол батыр сияқты халқымыздың атын шығаруға қалғанымыз да үміттенетінбіз. Жауынгерлер әскерден жазған хаттарында да Отан қорғау жолында жүрмін деген сөздерді жазуға әсте ұмытпайтын. Бұл елдегі туысқандардың сағынышын басуға, әлдеқалай болып кетеді деген

сары уайымдарына тоқтау беруге шақыратын сабыр сөздеріндей еді. Қалай десек те, Отан деген ұлы сөз бізге қуат берді, жігерімізді жанып, намысымызды тулатты. Сондықтан да оның қасиетін майдангерлер ешқашан ұмытпайды. Бүгінгі күні, оқта-текте, кейбір ұшқары ойлы адамдардың аузынан сіздер Отан үшін соғысқан жоқсындар, қосаққа кетіп, орыс-неміс соғысына ғана қатынастыңыздар деген сияқты ауыр сөздер шығып қалатынын да құлағымыз шалады. Бұл — Ұлы Отан соғысына қатынасып, қаза болған барлық боздақтардың рухына, тірілердің жан дүниесіне тас лақтырумен тең пікір. 1991 жылға дейін бізде бір ғана Отан болғанын, оның ішінде Қазақстан да жүргенін ондайлар білмейтін сияқты бола қалатындары қызық. Егер сол соғыста біздер жеңілсек, қазіргі Тәуелсіз Қазақстан болмайтыны екі бастан белгілі дүние ғой. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев та осылай деп айтқан еді. Ендеше бүгін КСРО-дан бөлініп Тәуелсіз ел атанған екенбіз деп, кешегі тұтас Отан үшін күресіп, белуардан қан кешіп, жалаңаш төсімізбен жаудың оқ боратып тұрған ажал апанын жапқанымызды аяқасты етуге бола ма? Мұндай ұшқарылықты ақыл-ойы терең адам айтпаса керек. Бүгінгі күні жас қазақстандықтар Отан үшін қандай қауіптен болса да қаймықпай от кешуді Ұлы Отан соғысына қатысқан ерлерден, өкінішке орай, олардың да қатары сиреп барады, үйренсе, ешқашан ешкімнен кем болмайды, керісінше жүрегі таза, ниеті ақ болып, Алла оның барлық ісін қолдайтыны сөзсіз. Бауыржан Момышұлының «Отан үшін отқа түс, күймейсің» дегені дөп айтылған сөз. Оның үстіне бүгінгі Отанымыз жанға тіпті жақын, өзіміздің туған Қазақстанымыз, оны сүю, оны қорғауға әрқашанда дайын болу әрбір азаматтың қасиетті борышы. Егер оған адалдықтан айныған адам

болса, бәрібір бір қиыншылыққа ұшырайды. Ұзақ сүрген жасымда ондайға талай рет көзім жетті. Құран Кәрімде: «Егер де құлым бір қиыншылыққа тап болса, білсін, ол өзінің жасаған ісінің салдары» делінген. Қазақта «елін сүймеген езден без» дейді. Ондай жанның өзінен де, сөзінен де аулақ болған жөн». Қарт майдангердің өзі осылай дейді.

Қырық жыл қырғын болса да, ажалды өлер

Сапар әскерге алынған **1942 жылдың тамыз айында** соғыс нәтижесінің қалай шешілетіні әлі белгісіз, жүрек күпті, көңіл алаң шақ болатын. Ауылдастары Мәжен Кәкімжанов, Қазез Жұсыповпен бірге алынған Сапарды Қызылжардағы әскер ойындарынан кейін Новосибирск қаласының түбінде тағы да дайындықтан өткізеді.

Соғыс даласында болып жатқан қиян-кескі ұрыстардың нәтижесін бұлар біле бермейді. Тек үнемі болып тұратын саяси сабақтарда «жеңімпаз Қызыл Армия стратегиялық мақсат үшін тағы бір үлкен қаланы уақытша жауға тастап шыққандығы» айтылады. Неге олай, жау Кеңес жеріне әбден еніп кетті ғой, біздің жеңімпаз қызыл әскерлеріміз неге шегінді деген сияқты сұрақ беруге болмайды. Ондайды білмек болып өршеленгендер болса, таңертеңгі санақта қатарда болмай шығады. Түнде қайда кеткенін ешкім де білмейді, сұрауға тағы болмайды. Сөйтіп жүргенде, Сталинград майданының жеңіспен аяқталғандығы жария етіледі. Жарты әлемге жар салынған бұл қуаныш бүкіл КСРО

халқын жеңіске рухтандырғаны сөзсіз. Әскердегі жауынгерлерді де бұл хабар жеңіске жігерлендіреді.

1943 жылы Сапардың бөлімін майданға әкеліп, сол «Сталинград қырғынынан» шыққан соң толықтыру үшін резервке қойылған Ленин атындағы №1-ші гвардиялық атқыштар корпусының құрамына қосады. Қан майданды белшеден кешіп, ажалдың арасынан аман шыққан жауынгерлердің сипатын Сәкең алғаш рет осы жерден көреді. Олардың мінезіндегі өзгерістер, қызу қандылық, сөйтіп тұрып өмірге деген салқын көзқарас, дүниеге пысқырмайтын бейжайлық болатыны жас жауынгерге қатты әсер етеді. Кейбірінің бойында асау өктемдікке қоса ұсақ нәрсеге бола шырт етіп, тез ашуланатын күйгелектік те басым болады екен.

1943 жылды тарихшылар Ұлы Отан соғысындағы бетбұрыстың аяқталу жылы деп атайды. Ол — Курск иінінде 1943 жылдың 5 шілдесінен 23 тамызына дейін болған ұлан-асыр шайқастың жеңіспен аяқталуымен байланысты болған еді. 49 күнге созылған бұл шайқасқа барлығы 2 миллионнан артық адам, 6 мың танк, 4 мың ұшақ қатыстырылған. Басқа қару-жарақтың үлесі де орасан болды. Соның ішінде 10 мыңнан артық зеңбірек, 2758 артиллериялық өздігінен жүретін қондырғылар қатыстырылды. Немістердің атақты «Цитадель» операциясы да осы жерде жасалып, жеңіліске ұшырады. Бұл шайқас адамзат тарихындағы ең үлкен «танкілер соғысы» деп бағаланады.

Курск шайқасы 1943 жылғы соғыс кампаниясының ең маңызды бөлігі деп саналды. Осыдан әрі Қызыл Армия негізінен шабуылға көшіп, Ұлы Отан соғысындағы Сталинград шайқасында басталған бетбұрыстың түпкілікті аяқталуына ұласты.

Ал Донбасс операциясы осы шайқастың аяқталуына 10 күндей қалғанда басталып, 1943 жылдың 13 тамызынан 22 қыркүйекке дейін созылды. Мұнда Қызыл Армия Донецк бассейнін неміс-фашистерінен құтқаруды көздеген стратегиялық шабуылға шыққан. Бұл кезде Курскідегі соғыс жеңіспен аяқталатыны белгілі болып қалған. Осы жеңіспен рухтанған Қызыл Армия басшылығы енді осы бағытта жаппай шабуылға шығып, Оңтүстік-Батыс, Далалық және Оңтүстік майданының жауынгерлерін жаппай шабуылға көтерген еді.

Бұл майданға Кеңес жағынан 1 млн 53 мың адам, 21 мың зеңбірек, 1257 танк, 1400 ұшақ қатыстырылды. Ал немістер жағының адам күші 540 мың, танкілері 900, ұшақтары 1100 болған.

Жаппай шабуылға шыққан Қызыл Армия жауынгерлері жақсы бекінген жаудан көп шығынға ұшырады. Осының ішінде Далалық майданның жауынгерлері Миуас өзенін алу кезінде бірнеше күн алға жылжи алмай, үлкен шығынмен табандап қалады. Мұнда немістер өте күшті бекініс жасап алған екен, оны алу кеңес жауынгерлеріне оңай болмады. Алайда жоғарыдан түскен «алға, алға» деген қатаң бұйрықтан қорқып, осы кезде шабуылға шыққан Оңтүстік майданының жауынгерлері немістің қорғанысын бұзып өтеді. Олар Таганрог қаласын босатып, Далалық майданмен қосылуға бет алады. Немістің 29-шы корпусы қоршауда қалып, жойылады. Осы кезде өздерінің «Оңтүстік» армиялар тобының Сталинградтағы сияқты екіге бөлініп, қоршауда қалу қаупі туғанын көрген неміс командованияесі амалсыздан шегінуге бұйрық береді.

Бұған жалғасып 1 қыркүйектен бастап неміс әскерлері Донбасс бойындағы барлық майдан бо-

йында шегіне бастайды. Ал 8 қыркүйекте Донбасстың орталығы Сталино қаласы жаудан азат етіледі. Осы қала кейін Донецк деп аталғанын білеміз. 22 қыркүйекте Донбасс операциясы толығымен, Қызыл Армияның жеңіске жетуімен аяқталды. Алайда шығынның да үлесі сұмдық еді. Қызыл Армия осы операция барысында 273 мың 500 адамнан өлідей айрылады. Немістердің шығыны 114 мың адам. Бұл кеңестік ресми деректер, сондықтан оның шындығы күмәнді. Соның өзінде немістердің шығыны екі есе аз екендігі көрініп тұр.

Осы шайқасты егжей-тегжейлі айтып отырған себебіміз: оның қатарында қатардағы жауынгер Сапар Дүйсенов те жүрген.

Аспаннан да, жерден де гүрсілдетіп ажал төккен неміс қаруы жер-жаһанды тітіретіп тұрады. Жаңа ғана сөйлеп, жаныңда аман жүрген жандар көзді ашып-жұмғанша бақилық болып, сіресіп қата қалады немесе жарасы жанына батып, құлындағы дауысы құраққа ұшады. Гүрс-гүрс, тарс-тұрс, солқ-солқ... Аспан мен жер, алдың мен артың тұтасып кеткендей ию-қию... Төгілген қан, сынған сүйек, жарылған бас, шашылған ми, бөлек-бөлек болып ұшқан адамның дене мүшелері... Қарап тұрар адам болса, осының өзінен-ақ жүрегі жарылып кеткендей еді. Бірақ қолында қаруы бар жауынгер ондайға еті үйреніп алған. Шамасы келгенінше жау жаққа оқ боратып жатады.

Осындай айқастың бірнеше күні, апта, айы өткен еді. Бір күні Сапардың бөлімдері кезекті шабуылға шыққан. Жұртпен бірге бұқпантайлап, винтовкасын кезене ұстап, жүгіре басып келе жатқан баланың кенет көзінің алды жарқ ете қалады. Одан кейін не болғанын өзі де білмейді, тек есін бір жиғанда, қалың болып

ұйылған топырақтың астында жатқанын көреді. Бүкіл денесінде сау-тамтық жоқ сияқты. Неміс зеңбірегінен атылған снаряд дәл қасынан жарылғанын Сапар артынан біледі. Ыңырсып, демі үзілгелі жатқан мұны жаралыларды жинап жүрген санитарлар тауып алады.

Сапар аға ауыр жараланыпты. Денесінің оң жақ жартысында сау-тамтық жоқ. Снаряд жарылысы сол қолының үш саусағын жұлып, бұғанасын сындырып кетіпті. Кеудесіне де, санына да жарықшақтар кіріпті. Жаралардан тыйылмай аққан қан ағзаның өмір сүру мүмкіндігін барынша шектеген. Әйтеуір басып қалған май топырақ қана қанның ұюына себеп болған сияқты. Мұндайда қазақ «өлмейтінге өлі балық кездеседі» дейді ғой. Жаралыларды таситын салдырлақ арбаның үстінде шыбын жаны көзіне көрінген оның есі шығасылы-кіресілі еді. Далалық госпитальде де ол өзіне өзі толық келе алмайды. Тек бірнеше күннен кейін ғана есін жиып, жан-жағына көз тастайтын халге жетеді.

Сөйтіп... Кеше ғана аяқ-қолы жерге тимей зырлайтын жас бала бір-ақ сәтте орнынан зорға қозғалатын мүтедек жанға айналады. Далалық госпитальде алғашқы ем-дом жасалып болған соң, әрі қарай емделу үшін Сапарды Кисловодскідегі санаторий-госпитальға жібереді. Курортты қаланың саф ауасы мен жасалған емнің тиімділігінің арқасында жас организм сауығуға бет алады. Алғашында сау-тамтығы қалмаған мұның мал боларына сенімсіздікпен қараған дәрігерлер де қуанып, өздерінің емдерінің жақсы нәтиже бергеніне масайрап жүреді.

...1944 жылдың наурыз айында денсаулықты анықтау жөніндегі әскери комиссия Сапар ағаны сап-

тан босату туралы шешім қабылдайды. Сөйтіп, ол Батыстан Шығысқа қарай зулаған мың болғыр, көңілді қызыл «тепушкамен» елге қайтады. Сапар аға қызыл қырғыннан қайтқан осы сапарын ешқашан ұмытпайды.

Жаралы жауынгерлерге толы «тепушканың» іші барынша көңілді еді. Мезгіл көктем, әуе жылы, аспаннан алқаусыз төгілген күннің нұры жан-дүниені барынша шат-шадыман етіп тұр. Қырғыннан аман келе жатқан жауынгерлердің көңілі одан да шат. Ажалдың аузынан аман қайтқан ортақ күйлері оларды бір-бірімен туыс, бауыр етіп жіберген. Бірінің қолы, бірінің аяғы жоқ, кейбірінің алған контузиядан басы қалтылдап, қолы дірілдеп тұрса да, бәрі де бір-біріне көмектескісі, қолдағы барын бір-бірімен бөліскісі келіп тұрады. Араларындағы сақау, саңырау, соқыр болып қалғандардың сөздерін қалт жібермей тыңдап, айтқандарын қақас қылмай, қамқорлықпен орындап жатады. Ұзындығы 15 см-дей «самокрутканы» да 10-15 адам кезекпен сорады. Кезек тосып тұрғандардың ауызы көңілді әңгімелерден де босамайды. Бәрі де алған жараларының ауыр екендіктеріне қарамай, жандарының аман қалғанына қуанышты. Станса басында кездескен халық та оларға жылы жүзбен сәлем етіп, қолдарындағы барын беріп жатады. Қыз-келіншектер де күлімдей қарасып, өздерінің майдандағы нақсүйерлерін еске алып, көздерінің жасын сығып қалады... Осындайдан артық қызықты шақ болар ма?

Сапар аға Қорған облысының Петеку (орысшасы «Петухово») стансасында тұратын Бәшім нағашысының үйіне түседі. Қанды қырғыннан аман келген бала жігіт туған жердің ауасын құшырлана жұтып, енді көремін бе, жоқ па деп аңсаған топыраққа асыр

салғысы келгендей қол-аяғы жеңілдеп, өзінің жаралы екенін де ұмытып, құлдыраңдап кетеді.

Қазақтар Петеку деп атайтын бұл қалашыққа туған ауылы Тауағаштан арба-шанамен келетін жерлестері қысы-жазы қатынап тұратын. Осы қаланың маңында аштық жылдары ауып келіп, қоныстанып қалған ауылдастары да көп еді. Атақты Бәшім нағашысы да осы қаланың түбіндегі бір ауылда тұратын.

Бала Сапар Петекуде алдымен Қиналбай деген таныс қарттың үйін табады. Өз баласы келгендей есі шыға қуанған ол ат-арбасын жегіп жіберіп, Сапарды нағашысы Бәшімнің үйіне алып барады. Жасы сол кездерде 80-нен асқан Бәшім батыр әлі де тың екен, жақсы көретін жиенін көріп, мәз-мәйрам болады.

Бұл үйде Сапарды тағы бір қуаныш күтіп тұр екен. Майданға туған ауылынан бірге аттанған Мәжен Кәкімжанов та ауыр жараланып, әскерден босатылып, елге кетіп бара жатқан болып шығады. Ой, тағдыр-ай. Айтсаң, тілесең ешқашан болмайтын қызық осындай-ақ болар... Сапар аға жараланып госпитальға түскенде, ол аман болатын. Артынан жараланған ол енді алдынан шығып отыр.

Қызыл қырғыннан аман оралған екі жас қуаныштарын ірке алмай қызу қауышады. Мұндай қуанышты тілмен айтып жеткізудің өзі қиын. Екі жас ауылдан өздерімен бірге аттанып, қырғында қаза болған ауылдастары Қазезді қатты қамығып еске алады. Айта кететін жайт, Қазез марқұм өлерінен бір күн бұрын Сапарға жолығып, өзінің жаман түс көргенін айтады. Түсінде ерте күнде қайтыс болған әкесі Үмітпай марқұм мен соғыстың алғашқы жылында майданда қаза болған ауылдың басқармасы Жолдыбай Сәбитов мұны арбаларына мінгізіп, Қоржынкөл жаққа жүріп

кеткен екен. Қазез соны жамандыққа жорып, қатты қайғырыпты. Әрине, көрген түсті тек жақсылыққа жору керек екенін есіл ер білмеген ғой. Сапар бала да оған ақыл қосып, уайымын тарата алмапты. «Сен елге аман барарсың, менен дұғай сәлем айт, мен тірі жете алмаспын» деген екен Қазез. Ақыры сол жоба анық келіп, ертеңгі болған соғыста есіл ер оққа ұшыпты.

Сонымен... қырғыннан аман келген екі жасты Бәшім ақсақал туған ауылдарына ат-арбамен жеткізеді.

Ол күнде майданнан бір адамның аман келуі бүкіл ел үшін үлкен қуаныш. Ал екі бірдей боздақтың келуі — ол еселеген қуаныш еді. Аңқылдаған ауыл екі жасты төбелеріне көтеріп қарсы алады.

Жалпы Сапар ағаның ет-жақындары арасынан 11 кісі майданға аттаныпты. Соның үшеуі ғана аман келген. Олар Сапар ағаның өзі, жоғарыда айтылған Мәжен ағасы және оның туған інісі Серғали. Бұл күндері бақилық болған екеуін де Сапар аға қимастықпен еске алып отырады. Екеуі де ақ көңіл, абзал азаматтар еді, жандары жаннатта болсын, деп тілейді ақсақал.

Осы жерде олардың ұрпақтары туралы да қосымша ретінде толығырақ айта кетейік.

«Орнында бар оңалар» демекші, екеуінің де артында ұрпақтары қалған, қазір өсіп-өніп отыр. Соның ішінде Мәженнен 3 ұл, 2 қыз өмірге келген. Үлкен баласы Мағзұм ауылшаруашылық маманы болған, көп жылдар кеңшар директоры болған. Оның үлкен ұлы Ерболат Қазақстан Армиясының офицері, майор. Ал екінші ұлы Дулат әкесінің қолында, кәсіпкер. Екі қызы тұрмыс құрған, үйлі-баранды.

Мәженнің екінші баласы Нұрланның мамандығы құрылысшы, қазір кәсіпкер. Ертеректе бірнеше

құрылыс кәсіпорындарын басқарған. Жанат есімді бір ұлы бар. Ол да келешегінен көп үміт күттірген ақылды, кішіпейіл жігіт. Өзі жуырда ғана үйленген. Сапар аға олардың дендеріне саулық, жанұясына береке-бірлік берсін деп тілеп отырады.

Мәженнің үшінші ұлы — Байнияз. Ол қызы, келіншегі, апасы Нағима және Нұрланның келіншегімен автомобильмен келе жатқанда, осыдан 6 жыл бұрын жол апатына ұшырап, қайғылы қазаға ұшыраған еді. Жандары жаннатта болсын. Бұл қайғы естіген жанның төбе шашын тік тұрғызды. Әсіресе, туыстары мен жақындарына қатты батты.

Нұрлан екінші рет үйленген, қазір Алма атты келіншегі бар. Бұл бала да ұлағатты, үлкен отбасынан шыққан ақ көңіл, мейірімді, алақаны ашық жан.

Нағимадан екі қыз қалған, екеуі де тұрмыста. Ал күйеуі Бауыржан Сапар ағаны қатты сыйлайды, көрген жерде «папалап тұрады» деп ақсақал оған ризашылығын білдіріп отырады. Нағиманың екінші қызы Зәуре Астана қаласында тұрады, күйеуінің есімі Бақтыбай. Бұл да білікті, ақылды жігіт көрінеді.

Мәженнің туған, Сапар ағаның немере інісі Серғали Кәкімжанұлы мен жұбайы Шәмар Қуандыққызы екеуі де тауағаштық жастардың бірнеше буынына білім беріп, ұзақ жылдар тәрбиелеген ардагер ұстаздар еді. Серғали ағай 1998 жылы, Шәмар тәти 2013 жылы қайтыс болды. Екеуі де өз істерінің шебері, тәлімді ұстаздар болды. Арттарында екі ұл, екі қызы қалды. Олар да ата-ананың ақ сүтін ақтап, абыройлы азаматтар болып отыр. Бәрі де үйлі-баранды. Соның ішінде Мұрат ата-ананың жолын қуып мұғалім болған. Қазір Тауағаш мектебінің директоры болып еңбек етіп келеді. Ауылымыздың ат байлайтын қа-

зығы, есті-басты азаматтарының бірі осы жігіт. Өзі 7 сыныптан бастап Алматыдағы Республикалық физика-математикаға икемді балаларды оқытатын мектепте оқып, оны жақсы аяқтаған. Сонсоң ҚазМУ-дың механика және қолданбалы математика факультетін бітірген. Жолдасы Шынар да мектепте мұғалима.

Серғали ағаның үлкен қызы Гүлмайра да ҚазМУ-ды бітірген, қазір облыстық прокуратураның баспасөз хатшысы болып қызмет істейді. Кісіге жақын, адамгершілігі мол жан. Анасы Шәмар тәтеміздің үлгілі ұлағатын бойына молынан сіңіргені қай жерден болса да көрініп тұрады. Қайын енесін алақанына салып күтіп отырғандығы да сол — анасының үлгісі екені даусыз. Шәмар тәтеміз өз әке-шешесімен бірге қайын атасы мен енесін де қартайған шақтарында мәпелеп бағып, бүкіл елге үлгі болып, ақсақалдардың алғысын алған жан еді... Гүлмайраның күйеуі Қайдар Ауған соғысының ардагері. Азат, Асхат есімді ұлдары бар.

Екінші ұлы Қайрат та орнықты жігіт. Қазір ауылда тұрады. Ол да еліміздегі айта қаларлық азаматтардың бірі. Келіншегі Динарамен екеуі бес өскінді өмірге әкелген, үлгілі отбасы.

Серғали ағаның кіші қызы Раушан да Қызылжар қаласында тұрады, үйлі-баранды.

Жоғарыда Сапар ағаның ет-жақындары арасынан соғысқа аттанған 11 адамның арасынан 3-уі ғана аман келгенін айттық қой. Соның ішінде алтауының қайда қаза болғаны белгісіз. Сапар аға біршама іздеу салғанымен зираттары анықталмаған. Ал екеуінің қайда жерленгені белгілі. Соның ішінде Кеңес Одағының Батыры атағын алған Әбу Досмұхаметов Чернобыль қаласында жерленген. Екіншісі, Сапар ағаның бір шешеден туған ағасы Жұмаш Малаев. Ол кісінің Смо-

ленск облысында жерленгенін жоғарыда айттық. Сапар аға 1985 жылы оның басына арнайы барып, зиярат етіп қайтыпты.

Сонымен... Сапар ағаның майданнан қайтқаннан кейінгі тағдырына оралайық.

Ауыр жұмысқа түсе алмайтын болғандықтан, Сапар аға аудан орталығына келіп, алдымен салық инспекциясына, артынан аудандық соттың хатшысы қызметіне тұрады.

Сапар аға басынан кешкен осынау әңгімелерін айта отырып, өзіне жақсылық жасаған жандардың есімдерін де ілтипатпен еске алып отыратын. Әрине, өмірде жақсылық қана емес, жамандық та егіз жасалып отырады ғой. Алайда ақсақал ешқашан өзіне жамандық қылған, қысастық көрсеткендерді ауызға алған емес. Бұл қазақтың дұрыс адамының, көшелі ерінің ғана басында болатын қасиет. Ондайлар «біреуге жасаған жақсылығыңды ұмыт, ал біреудің жасаған жақсылығын ешқашан ұмытпа» деген қағидамен өмір сүрген. Сондықтан олардың есімдері ардақты, істеген істері ешқашан ұмытылмайды.

Аудан орталығы Преснов селосында қызмет етіп жүрген жылдарында Тауағаштың сол кездегі басқармасы Қозыбай Қазыбеков ағамыздан көрген бір жақсылығын да Сапар аға ұмытпай, аузынан тастамай айтып отыратын еді. Бірде ауылға ат-шанамен келе қалдым. Шанам ескі, әбден тозығы жеткен салдаман, әйтеуір жоқтан тәуір болған соң ілдебайлап зорға жүретінмін. Қозекең соны көріп, қамығып қалды. «Тауағаштың жігітінің ұсқынын қара деп жұрт сөз қылады, ана Кенжеболатқа кәшауа шана істетіп жатыр едім, бір-екі аптада бітіп қалар, соны сен ала ғой» депті ақылман аға. Сапар аға содан кейін өзінің көзі

ашылып, Кенжеболат шебер істеген тамаша шанамен ойқастатып жүргенін айтады. Арада 60–70 жыл өтсе де, басқарманың сол жақсылығын дәл кешегідей еске алып, Сапар аға марқұмның рухына ризашылығын білдіруді ұмытпайды. «Біреудің жасаған жақсылығын ұмытпа...» деген сол, әне.

Сапар аға осы Пресновта қызмет істей жүріп Баян орта мектебін «экстернмен» бітіруге рұқсат алып, орта білім иесі атанады. Арнайы білімі болмаса, маңдайына атарман-шабармандық жұмыс қана бұйыратынын көрген соң Сапар аға 1950 жылы Алматының 2 жылдық заң мектебіне оқуға түседі.

1949 жылы Баян орта мектебін бітіруге экстернмен емтихан тапсырмақ болып жүрген күндерінде Сапар ағаның өмірінде кейінгі өміріне күрделі өзгеріс енгізген қуаныш болады.

Ол кезде жастар аз, оның үстіне атқа мініп, қызмет атқарып жүргендер тіптен санаулы ғана. Сондықтан Преснов ауданының іргелес ауылдарының ондай жастары бір-бірін жақсы біледі. Оның үстіне кешегі қызыл қырғыннан аман келген майдангерлер бір-біріне елжіреп, жақсылық жасауға ұмтылып тұрады.

Осы аудандағы «Приишим» кеңшарының Астрахан бөлімшесінде бухгалтер болып істейтін 1924 жылы туған Қабидолла деген жігітпен Сапар аға Баян орта мектебіне емтихан тапсырып жүрген күндерінде танысады. Құрдас болып шыққан екі жігіт бір-бірін бірден бауыр тартып, әзіл-қалжыңдары жарасып жүре береді. Ақжарқын мінезді Қабидолла кісіге жақын жан екен. Ол Сапар досын қонаққа шақырады. Жұмысы көп болған соң Сапар бұл ұсынысқа елти қоймаған екен, Қабидолла қайта-қайта жабысып, өз үйлерінде болатын бір тойға міндетті түрде кел деп уәдесін алып кетеді.

Қабидолланың екі інісі мен екі қарындасы бар екен. Өзі үйдің ең үлкені көрінеді. Қонаққа келген Сапарды олар жаны қалмай күтеді. Шағын той қуанышты, қызғылықты болып өтеді. Қабидолланың үйіндегі адамның іші-бауырына кіріп, кілең аңқылдап тұрған ізгі ниетті жандар Сапарға қатты ұнайды. Әсіресе, Қабидолланың қарындасы Бәнүмен Сапардың көңілі жарасып қалады. Сүмбілдей мөлдіреген сұлу бойжеткеннің өзіне деген ықыласы ерекше екенін сезген жігіттің жүрегіне шоқ түседі. «Жас-жастың тілегі бір, жібектің түйіні бір» деген емес пе, содан бері жас жігіт Қабидолланың үйіне барғысы келеді де тұрады...

1949 жылы орта мектептің аттестатын алса да, Сапар әлдебір себептермен оқуға бара алмай қалады. Ал 1950 жылы оқуға жүрер алдында, Қабидоллаға барып, Бәнуді көріп, келесі жазға кездесейік деп, келісіп кетеді. Сөйтіп, екі жылдық заңгерлер мектебіне аттанып кетеді. Ал 1952 жылы қараша айында оқуын бітіріп келген соң Бәнуге үйленеді.

Жас Бәнуді Сапекеңнің ата-анасы өздерінің туған қыздарындай көреді. «Балама үйлен-үйлен десем бір баспайды, сөйтсем, Бәнужан өссін деп жүр екен ғой» деп атасы да әзілдеп қояды. Еркелетіп, мәпелеп тұрған ата-енесін Бәнү апамыз да қолдан келгенінше аялап, көздері жұмылғанша қолында күткен. Тіпті, Бурабайда жүргенде «атам сағынады» деп, балаларды да Сапар ағаның қолы тимесе өзі жиі апарып тұратын болыпты.

Сапар аға жапа-жалғыз болмасын деп ата-анасы бір туысының Зейнеп деген қызын асырап алған. Кейін ол Тауағаштың Шағалақ-Жиеналы атасынан тарайтын Шәймолда Төлебаев деген жігітке ұзатылып, балалы-шағалы болды. Осы Зейнепке қазақ салтымен

Бәну апамыз «шырайлым» деп ат қойған екен. Жас болған соң кейде «шырайлымның» үйіне барып, қыдырыстап қайтқым келеді. Апам да: — Барып қайтсайшы, ол да сені сағынып отырады деп қыдырып келгенімді қалайтын. Сонда ауылдың ішімен жүруге ұялып, сыртпен баратын едім. Үлкендерге қарсы кездесіп қалсақ, жерге кірердей ұялып, қатты қысылып қаламыз. Сәлем еткенімізбен жүзіне қарауға шыдай алмаймыз, ал олар менің қысылып қалғанымды түсініп, алыстан амандасып, «бақытты бол, балам» деп тез айналып кетуге тырысады. Сөйтіп, бір-бірімізді қатты сыйлаушы едік, деп апай артынан еске алушы еді.

Бәну апайдың өзі де текті жерден шыққан. Оның әкесі Қапаш Құрманбаев ақсақал қазіргі Шал ақын (бұрынғы Сергеев) ауданындағы «Приишим» кеңшарында атақты шопан болған жан. Обалы нешік, ол кездегі идеологиялық құралдар қарапайым еңбек адамын мадақтауда алдына жан салмайтын. Мәселен, қарапайым шопанды аспанға көтере мақтағанда қарап отырып, қойшы болып кеткің келетін. Міне, осы Қапаш ағамызды да облыс халқына БАҚ құралдары жақсы таныстырған. Еңбекте жақсы нәтижелерге жеткен оған бірнеше орден-медальдар да берілген. Ал облыстық теледидар 60-шы жылдары «Счастье Капаша» атты деректі фильм де түсіріп, ол республикалық конкурста жүлде алған. Осы фильмнің түсірілгеніне 30 жыл уақыт өткенде облыстық теледидарда сол фильмге түскен кейіпкерлердің басын қосқан үлкен хабар жасалды. Оны қазіргі қарт журналист, тележурналистиканың майталманы Мүтәллап Қанғожин ағамыз жүргізген еді. Осы хабарға Сапар Дүйсенов ағамыз да қатысып, пікір айтқан болатын.

Бәну апамыз осындай атақты кісінің қызы. Дастарханы берекелі, қанша қонақ келсе де, қашан келсе

де, аңқылдаған, ақжарқын көңілмен қарсы алатын ол кісінің несібесі де ешқашан кеміген емес. Ол үйге қонақ болған адамның ризашылықпен аттанбағаны кемде-кем шығар. Тауағаш мектебінің қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің бесаспап маманы, ақынжанды, білгір педагог әрі Бәну апайдың абысыны болған Шәмар Салжігітова апайымыздың бұл кісіге арнаған ұзақ өлеңі бар. Соның бір жерінде:

...Көңіліңіз дархан, қолыңыз ашық,

Кетпейсіз тіпті асып та тасып.

Осынша мінез байлығы Сізде —

Ашу жоқ, ақыл тұрады басып... — деген жолдар ол кісінің жақсы қасиеттерін дөп басып айтқан.

Аңқылдаған, ақкөңіл, салдырлақ жан қолындағысын жұртқа беруге асық болушы еді. Тағы бір қызығы Сапар аға мен Бәну апайымыз дүние қуып, сән іздеп, «ағаш жинап», жұрттан жақсы тұрайын деп жанталасқан пендешіліктен биік болған ақ ниетті жандар. Ескі «планировкалы» үйдің төрт бөлмелі пәтерінде тұрған олардың үй-ішінде жалтылдақ, жарқырақ заттардың бірі болмайтын, тек тұрмысқа қажетті заттар ғана болушы еді. Осының өзі ол кісілердің қарапайым, сонымен бірге дана болмыстарын айқындап тұрғандай еді. Дүние қуып, алдамшы істің соңынан қуса — бұл кісілердің де қаржылық мүмкіншілігі жоқ емес еді, алайда олардың санасы дүниемеліктен әлдеқайда жоғары тұрған адами қасиетті қалаған, ізгі жандар болды.

Бірде, әлдебір себеппен, Сапар ағаның үйіне қонаққа бара қалдым. Барын алдыма тосқан Бәну апаның қою шәйін ішкен соң Сапар аға екеуіміз төргі бөлмеге өттік. Менен кейін де бір-екі қонақ келді. Бір уақытта Бәну апай кіріп: — Жақсыбай, жүрші, тағы

бір кесе шәй ішші, жаңа жақсы майдан салуға ұмытып кетіппін, — дейді. Дастарханға қойған майы да жақсы еді, алайда апамыз ең жақсы майынан да татқанымды да қалап тұрғанына жүрегім елжіреп кеткен еді...

Осындай ақжүректі адамдардың өте сирек болатыны өкінішті. Кейде сондай адамдарды аңсап, көзіңе жас та үйіріледі. Алдамшы жалғанда пендешілік ұсақтыққа алдырмай, адамгершілігін жоғары қоя білген ондай адамдарды білген жандар ешқашан да ұмытпас-ау.

Бәну апайды ақтық сапарға аттандырғанда, қаладағы үйлері түгіл, 130 шақырымдағы Тауағашқа апарғанда да, көшеге адам сыймай кетті. Жаны жайсаң, көңілі көктем, қимас жанмен қоштасуға келгендердің бәрінің де көңілдері босап, көздеріне жас келіп тұрды. Тіпті күн де жылап, дәл жер қойнына берген жерде жасын төгіп жіберген еді.

Әрі абысыны, әрі сырлас досы Шәмар тәтеміздің Бәну апайға шығарған ұзақ жоқтауы бар екен. Өте мазмұнды әрі мағыналы болғандықтан, соны да оқырмандарға ұсына кеткенді жөн көрдік:

Екі-ақ апта өткені-ай,
Ауылға келіп-кеткелі-ай.
«Өмірден өтіп кетті» деп,
Суық хабар жеткені-ай!

Тағдырдың мына қаталы-ай,
Қайғы жанға батады-ай.
50 жыл бірге отасқан
Жылатып кетті Атаны-ай.

Қараса, көз тойғандай,
Отырса, төр толғандай.

де, аңқылдаған, ақжарқын көңілмен қарсы алатын ол кісінің несібесі де ешқашан кеміген емес. Ол үйге қонақ болған адамның ризашылықпен аттанбағаны кемде-кем шығар. Тауағаш мектебінің қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің бесаспап маманы, ақынжанды, білгір педагог әрі Бәну апайдың абысыны болған Шәмар Салжігітова апайымыздың бұл кісіге арнаған ұзақ өлеңі бар. Соның бір жерінде:

...Көңіліңіз дархан, қолыңыз ашық,

Кетпейсіз тіпті асып та тасып.

Осынша мінез байлығы Сізде —

Ашу жоқ, ақыл тұрады басып... — деген жолдар ол кісінің жақсы қасиеттерін дөп басып айтқан.

Аңқылдаған, ақкөңіл, салдырлақ жан қолындағысын жұртқа беруге асық болушы еді. Тағы бір қызығы Сапар аға мен Бәну апайымыз дүние қуып, сән іздеп, «ағаш жинап», жұрттан жақсы тұрайын деп жанталасқан пендешіліктен биік болған ақ ниетті жандар. Ескі «планировкалы» үйдің төрт бөлмелі пәтерінде тұрған олардың үй-ішінде жалтылдақ, жарқырақ заттардың бірі болмайтын, тек тұрмысқа қажетті заттар ғана болушы еді. Осының өзі ол кісілердің қарапайым, сонымен бірге дана болмыстарын айқындап тұрғандай еді. Дүние қуып, алдамшы істің соңынан қуса — бұл кісілердің де қаржылық мүмкіншілігі жоқ емес еді, алайда олардың санасы дүниемеліктен әлдеқайда жоғары тұрған адами қасиетті қалаған, ізгі жандар болды.

Бірде, әлдебір себеппен, Сапар ағаның үйіне қонаққа бара қалдым. Барын алдыма тосқан Бәну апаның қою шәйін ішкен соң Сапар аға екеуіміз төргі бөлмеге өттік. Менен кейін де бір-екі қонақ келді. Бір уақытта Бәну апай кіріп: — Жақсыбай, жүрші, тағы

бір кесе шәй ішші, жаңа жақсы майдан салуға ұмытып кетіппін, — дейді. Дастарханға қойған майы да жақсы еді, алайда апамыз ең жақсы майынан да татқанымды да қалап тұрғанына жүрегім елжіреп кеткен еді...

Осындай ақжүректі адамдардың өте сирек болатыны өкінішті. Кейде сондай адамдарды аңсап, көзіңе жас та үйіріледі. Алдамшы жалғанда пендешілік ұсақтыққа алдырмай, адамгершілігін жоғары қоя білген ондай адамдарды білген жандар ешқашан да ұмытпас-ау.

Бәну апайды ақтық сапарға аттандырғанда, қаладағы үйлері түгіл, 130 шақырымдағы Тауағашқа апарғанда да, көшеге адам сыймай кетті. Жаны жайсаң, көңілі көктем, қимас жанмен қоштасуға келгендердің бәрінің де көңілдері босап, көздеріне жас келіп тұрды. Тіпті күн де жылап, дәл жер қойнына берген жерде жасын төгіп жіберген еді.

Әрі абысыны, әрі сырлас досы Шәмар тәтеміздің Бәну апайға шығарған ұзақ жоқтауы бар екен. Өте мазмұнды әрі мағыналы болғандықтан, соны да оқырмандарға ұсына кеткенді жөн көрдік:

Екі-ақ апта өткені-ай,
Ауылға келіп-кеткелі-ай.
«Өмірден өтіп кетті» деп,
Суық хабар жеткені-ай!

Тағдырдың мына қаталы-ай,
Қайғы жанға батады-ай.
50 жыл бірге отасқан
Жылатып кетті Атаны-ай.

Қараса, көз тойғандай,
Отырса, төр толғандай.

Асықтырды сұм ажал —
Қара жер күтіп қалғандай.

Жақсы келін атандың,
Үлкендерден бата алдың.
Тәрбиелі жерде өскен,
Алды болдың қатардың.

Асыл ана ардақты,
Мінезің ауыр салмақты.
Үш балаңды өсіріп,
Тәрбие бердің жан-жақты.

Апатайым-сырласым,
Бозторғайдай мұңдасым.
Бір атаның келіні ек,
Үлкен де болсаң, құрдасым.

Жайдары едің тамаша —
Сырласушы едік оңаша.
Сағынысып көрісіп —
Қуанушы едік балаша.

Сұлу да едің ажарлы,
Қолың ашық базарлы.
Ағайын мен туысқа
Бірдей салдың назарды.

Көзімнің жасы көл болды —
Көңілім жермен тең болды.
Тойды күтіп жүргенде,
Қандай ауру кез болды?

Расулдың жігіт болғанын,
Азамат болып толғанын
Көріп тәубе етуші ең,
Тойында неге болмадың?

Бірталай жыл өткенде,
Алтын той да жеткенде,
Өзің жоқсың бірақ та,
Армансыз адам өткен бе?

Соңғы бір таңың атты ма?
Жаныңа дертің батты ма?
Сағынып келер жеріңе
Мәңгіге келіп жаттың ба?

Жайнамазың қолыңда —
Имандылық жолыңда.
Тасбиық ұстап жаттың ба?
Көз жұмарда қолыңа?

«Өкінішсіз өлім жоқ»
Депті ғой өткен даналар.
Біз дағы тәубе етеміз —
Балалар мен Аға бар.

Қадірлі едің халқыңа,
Егіліп жұртың жылады.
«Жәннатта жаны болсын» деп,
Қол жайып дұға қылады.

Жоқтауда апайдың көптеген жақсы
көрінген. Салдырлаған ақкөңіл, жайдары
мінезі, сонымен қатар дінді де қатты ұстап,
тура жолынан айнымағаны көрініп тұр.

Асықтырды сұм ажал —
Қара жер күтіп қалғандай.

Жақсы келін атандың,
Үлкендерден бата алдың.
Тәрбиелі жерде өскен,
Алды болдың қатардың.

Асыл ана ардақты,
Мінезің ауыр салмақты.
Үш балаңды өсіріп,
Тәрбие бердің жан-жақты.

Апатайым-сырласым,
Бозторғайдай мұңдасым.
Бір атаның келіні ек,
Үлкен де болсаң, құрдасым.

Жайдары едің тамаша —
Сырласушы едік оңаша.
Сағынысып көрісіп —
Қуанушы едік балаша.

Сұлу да едің ажарлы,
Қолың ашық базарлы.
Ағайын мен туысқа
Бірдей салдың назарды.

Көзімнің жасы көл болды —
Көңілім жермен тең болды.
Тойды күтіп жүргенде,
Қандай ауру кез болды?

Расулдың жігіт болғанын,
Азамат болып толғанын
Көріп тәубе етуші ең,
Тойында неге болмадың?

Бірталай жыл өткенде,
Алтын той да жеткенде,
Өзің жоқсың бірақ та,
Армансыз адам өткен бе?

Соңғы бір таңың атты ма?
Жаныңа дертің батты ма?
Сағынып келер жеріңе
Мәңгіге келіп жаттың ба?

Жайнамазың қолыңда —
Имандылық жолыңда.
Тасбиық ұстап жаттың ба?
Көз жұмарда қолыңа?

«Өкінішсіз өлім жоқ»
Депті ғой өткен даналар.
Біз дағы тәубе етеміз —
Балалар мен Аға бар.

Қадірлі едің халқыңа,
Егіліп жұртың жылады.
«Жәннатта жаны болсын» деп,
Қол жайып дұға қылады.

Жоқтауда апайдың көптеген жақсы қырлары
көрінген. Салдырлаған ақкөңіл, жайдары жарқын
мінезі, сонымен қатар дінді де қатты ұстап, Алланың
тура жолынан айнымағаны көрініп тұр.

Ардагер аға, ақылман ата

Құрметті Сапар Дүйсенұлы!

Сізді тоқсан жасқа толған мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтаймын. Еліміз үшін қалтқысыз еңбек сіңіріп, осындай биік беделге жеткізген ғұмыр жасыңыз бұдан әрі де нұрлы болсын.

Еңбек жолыңызды қатардағы қызметтен бастап, өрлеудің сыңарлы жолынан өтіп, ел тағдырына араласып, прокуратура органдарында жауапты басшы лауазымдарды атқардыңыз.

Еліміздегі заңдылықты нығайтуға сіңірген адал еңбектеріңіз, басшы лауазымдарды абыроймен атқарып, мемлекет мүддесіне үлкен үлес қосқаныңыз жұртшылықтың жадында.

Әрбір істі ұтымды ұйымдастыра білетін, мемлекет мүддесі жолында қоғамдық қағиданы берік ұстанған принципшіл және іскер басшы ретінде баршаға кеңінен танылдыңыз. Солтүстік Қазақстан облысы прокурорының бірінші орынбасары лауазымын атқарған тұста қалағалау органдарын дамытуға үлес қосқаныңызды барша ел біледі.

Қай уақытта болса да ел алдындағы азаматтық борышыңызды адал орындап, еліміздің бүтінгідей оркендеуіне еңбек сіңірдіңіз. Тұған елінің амандығы мен абыройы үшін аянбай тер төгіп, көпшіл, іскер, адал қасиеттеріңізбен әрқашан биіктерден көріндіңіз.

Сұрапыл соғыс жылдарындағы жауынгерлік ерліктеріңіз кейінгі ұрпақ үшін зор мақтаныш, ұмытылмас мұра болып қала береді.

Қазақстанның жарқын болашағы үшін талапшыл еңбегіңізбен қыруар істерді жүзеге асыруға күш салып, мемлекетке адал қызмет етудің жарқын үлгісін көрсеттіңіз. Өмірде биік мақсаттарға қол жеткізіп, құрметті демалысқа шықтыңыз.

Белесенді еңбегіңізбен қоғамға маңызды істер жасауды одан әрі жалғастырып, елдің қадірлі батағой ақсақалы ретінде келешек мамандарды тәрбиелеуге үлес қостыңыз.

Өзіңіздің адамгершілік жоғары қасиетке ие парасатты тұлғанызбен әрдайым биіктерден көрініп, халқымыздың құрметіне бөленіп жүрсіз.

Сіздің қайсар ерліктеріңіз, халқымыздың асыл қасиеттерін бойына жинақтаған абзал тұлғаныз, өнегелі өмір жолыңыз бен тағылымды істеріңіз жастарға үлгі, мақтаныш болары сөзсіз. Прокуратураның құрметті қызметкері атанып, көптеген наградалармен марапатталғаныз осындай ерен еңбегіңіздің жемісі болып табылады.

Мерейтойыңыз құтты болсын! Сізді адам өміріндегі биік белеске шыққан абыз жасыңызбен құттықтап, ел игілігіне арнаған еңбегіңіздің жемісін көріп, жасай беріңіз демекпін. Жүрекжарды тілектер көңіліңізді өсіріп, бойыңызға күш-қуат берсін. Өзіңізге мықты денсаулық, отбасыңызға амандық, сарқылмас бақыт, ырыс-береке, қуаныш тілеймін.

Ізгі ниетпен,

Асхат Дауылбаев

Сапар ағаның әкесі Дүйсен қарт келіндерімен

Сапар ағаның анасы Жәмәли немерелерімен

Сапар ағаның нағашысы
Әбу Досмұхаметов

Кеңес Одағының Батыры Әбу Досмұхаметов жолдастарымен

Соғыстан соңғы жылдарда

Бәну апаның жас кезі

Бәну апай әріптестерімен

Жас прокурор жұмыс үстінде

Әріптестер ортасында

Сапар аға ұлы Серік және туысы Сүлеймен Кенжегузинмен

Прокуратурада да көп жылдар өте шықты.

ВАСИДА

ПРОКУРАТУРА СССР
П Р И К А З
г. Москва

10.05.82 г. В 382-а

**О награждении работников
органов прокуратуры Казахской ССР**

Отмечая продолжительное, безупречное служебное в органах
прокуратуры и в связи с 60-летием Советской прокуратуры, -

П Р И К А З И В А Ю:

В соответствии со ст. 47 Закона СССР "О прокуратуре СССР"
наградить нагрудным знаком "Почетный работник прокуратуры" с
присвоением грамоты и денежной премии в размере должностного
оклада -

Старшего советника юстиции
ДЮСЕНОВА Салара - первого заместителя прокурора Северо-
Казахстанской области

Генеральный прокурор СССР
Действительный государственный
советник юстиции

А.М. Рыкунов

*Второй зам. прокурора
Северо-Казахстанской области
Прокуратуры СССР*

«КСРО прокуратурасының құрметті қызметкері» атағы берілген бұйрық

Әріптестерімен бірге 1 мамыр мерекесінде

Алматыда болған бір кеңесте. 1977 жыл

Қызы Алтынайдың Алматыда оқып жүрген жылдарында

Алғашқы немере қандай ыстық

Бәну апай құрбыларымен

Зейнет жасы да келіп қалды.

Бөну апай қызы Алтынай мен келіні Сәуленің ортасында

Мәскеуге барған бір сапар

Қарттық та келіп қалды кезіменен.

Сапар аға 2005 жылы Ұлы Жеңістің 60 жылдығын Мәскеуде тойлады.

Жеңіс мерекесіне бірге барған ауылдас інісі Жасұлан Қазыбеков

Жеңіс мерекесімен Бас прокурор А. Дауылбаевтың құттықтауы

2011 жылғы 9 мамыр, Астана

СҚО прокуратурасының ардагерлерімен бірге

Солтүстік Қазақстан прокуратурасы ардагерлерін әрқашан ардақтап отырады.

СҚО қазіргі прокуроры С. Зайтлер де сыйластық дәстүрін жалғастыруда.

Сапар ағаның інісі, кітап авторы Ж.Самрат

Үлкен ұлы Серік Дүйсенов республикалық «Парыз» сыйлығын алғанда

Кіші ұлы Абайдың отбасы

Оңнан солға қарай үлкен ұлы Серік, келіні Сәуле, күйеу бала Нұрлан және кіші ұлы Абай

Ағадан ақыл сұрайтындар көп.

Абайынан туған үлкен немересі Ербол мен келіні Альмира, кіші
немересі Ержан

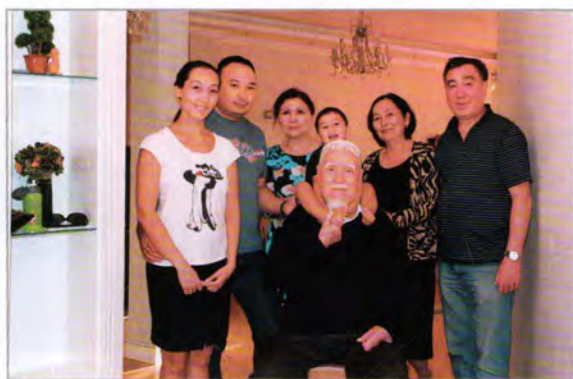
Астана ардагерлерімен бірге мәңгілік алауға гүл қою

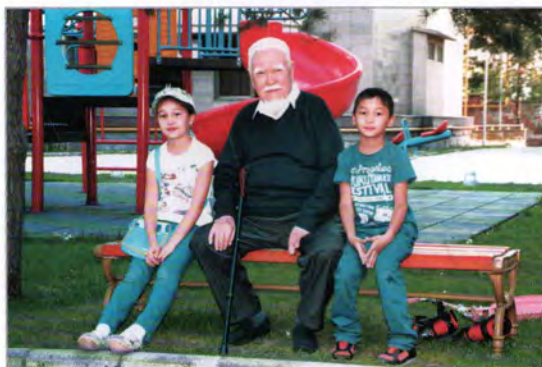
Шөберемен сұхбат құру да бір
ганибет.

Конституциялық Кеңес төрағасы И. Роговтың қабылдауында

Үлкен ұлы Серіктің отбасымен

Шөберелер атасын қыдыртудан жалықпайды.

Заңгер жолы

Заң мектебін бітірген Сапар Дүйсеновті өкімет Ақмола облыстық адвокаттар коллегиясына қызметке қояды. Осы жерде бір жыл қызмет еткен соң оны Ақадыр аудандық прокуратурасына тергеуші етіп ауыстырады. Бұдан соң Атбасар қаласында, Бұрабай курорты стансасында тергеушілік қызметтерде болады. Бұл уақыттар жас заңгердің толысып, өмір жолында ысылып, маман ретінде әбден қалыптасудан өткен жылдары еді.

«По закону военного времени...» деген заңды еселеп қатаңдатқан қатаң түсініктен қоғамның әлі де толық арыла алмаған кезең еді бұл. Бұл түсінік бойынша жасалған қылмыстың объективті себептері, оны жасауға мәжбүрлеген жағдайлар, т. б. еш есепке алынбайтын. Заң бұзылса болды, оны аттаған адам ең қатаңдатылған жазаға ұшырайтын. Ешқандай кешірім, жеңілдік дегендер жасалмайды. Сондықтан жаппай әділетсіздік, жоқ нәрсеге бола ұзақ жылдар түрмеге салу кеңінен орын алған. Оның үстіне партияның жеке адамға табынушылық саясатын заңнамалық жолмен негіздеудің мақсатында қабылданған орашалақ, біржақты, ұрыппер заңдардың талабы да тым қатты. Кеңес өкіметін тұрмыстық жағдайда ауызға

алған азды-көп сыни сөздердің бәрі оған деген қарсылық, «контрреволюциялық насихат» деп қабылданып, жаза кесілетін болған. Тіпті жиналған егістіктің орнынан масақ терушілерді де ұзақ жылдарға соттап жіберген жағдайлар жиі кездеседі. Мұндайда да «социалистік меншікке қол сұғушылық» деген заң бабымен соттайды. Кезінде Тауағаштың бір адамын жұмыс басында сынып қалған айырдың сабына бола соттап жіберген. Сонда жазғанның аузынан «ай, осы өкіметтің айыры-ай, шетінен осал» деген сөз шығып кеткен екен. Саққұлақ біреу оның сөзін өкіметті жамандады деп жеткізе қойыпты. Әпербақан қызыл жағалыларға керегі де сол, түстен кейін әлгі байғұсты жоқ қылған екен.

Ендігі жерде заңның дұрыс орындалуын қадағалау органдарына, атап айтқанда прокуратураға осындай «қызылұраншыл» ұрдажықтықпен жазалай берген жандарға кешірім жасау, олардың істерін қайта қарау секілді міндеттер жүктеледі.

Жас заңгер, қызметке енді ғана кіріскен тергеуші Сапар Дүйсенов осындай талаптарды ескеріп, қолынан келгенінше заң бұзған, ұрлық-қарлық қылған адамдардың отбасылық жағдайына, бала-шағасы, кәрі-құртаңы болуына да назар аударып, заң шеңберінде олардың ісін жеңілдетуге мүмкіндік беретін факторларды есепке алып, әділетті шешімдер қабылдауға тырысатын. Жазалау мақсатын ғана көздеп қозғалған көптеген орашалақ қылмыстық істерді де жас тергеуші қысқартып тастайды. Тіпті, мұндай шешімдер өзінің кейбір әпербақан әріптестеріне ұнамаса да, ол әділеттіктен ауытқыған жоқ. Сондықтан да оған деген сенім артып, қызмет орнына әділдік іздеп келген адамдар көп болады екен. Осының өзі жас тергеушінің беделін арттыра түседі.

Болашақ жоғары білімде екенін аңдаған ол осы жылдары Алматының заң институтына (кейін ҚазМУ-дың заң факультеті болды) да сырттай түсіп, оны да бітіріп алады. «Сырттай оқып, бітіріп алады» деп жазу айтуға ғана оңай дүние. Әйтпесе, ол жылдары алыстағы Алматыға қатынаудың өзі оңай емес. Тек 1953 жылдың аяғында Мойынты-Шу теміржол телімі іске қосылған соң ғана Қарағанды өңірінен Алматыға тура қатынауға мүмкіндік туды. Ал оған дейін... Алматыға бару үшін Қарағандыдан кері шырқап Петропавлға, одан бүкіл Ібір-Сібірді аралап, Барнауыл арқылы Шығыс Қазақстанға қайта кіріп, сөйтіп қана Алматыға бір аптада зорға жететінсің. Соның өзіне билет табу да оңай емес. Ол екі ортада сессияға кешігіп қалу да жиі болып тұрады. Қазіргідей келсең кел, келмесең өзің біл дейтін талап емес, ол кезде заң қатты. Аз кешігіп қалсаң, қылмыскердей көріп, қудалауға да ұшыратады.

Жолдың қиындығы осындай бір төбе болса, сессияға кеткен уақытта мында қалатын отбасына, үйдегі жас келіншегі мен шиеттей балаларының жағдайына да қарайлайсың. Сондықтан жиып жүрген тиын-тебеніңнің негізгі бөлігін соларға тастап, өзіңе ашқұрсақ болуға тура келеді. Ал ол кезде Алматыда азық-түлік тым қымбат, өйткені жоқ. Соғыстан кейінгі тапшылық. Қала берді оқу да оңай емес. Ұзақ жылдар бойы қағазға қарамай, қарайып қалған жігітке толып жатқан емтихандар мен сынақтар тапсыру үшін түні бойы кірпік ілмей дайындалуға тура келетін. Сөйтіп, сессияға барып қайтқан сайын жас жігіттің құр сүлдері келетін.

Сөйтіп жүргенде, жас отбасы үлкен қуанышқа кенелді. 1954 жылы олардың тұла бойы тұңғыштары

Серік дүниеге келеді. Осы уақытқа дейін «жалғыз баласы бардың шығар-шықпас жаны бар» дегендей, «Сапарым жалғыз — Сапарым жалғыз» деп баласын қатты уайымдайтын әке-шешесінің қуанышында шек болмайды. Дүйсен қарт ауылдан артынып-тартынып, жаны қалмай, Приишимдегі құдағиын ертіп, Ағадырға жетеді. Сапарыма серік болсын деп сәбидің есімін де Серік деп өзі қояды. Немересін тастап кетуге қимаған қарт көшіп те келмекші болады. Алайда бұл жерде ұзақ болмасын сезген Сапар аға оны сабырға шақырып, мүмкіншіліктің болғанынша өзі де туған жерге қарай жылжуға тырысатынын айтады.

Кешікпей жас тергеушіні теміржол прокуратурасының Атбасар учаскесіне ауыстырады. Одан Бурабай бөлімшесіне жылжытады. Бұл тың игерудің дүмпуі барша республиканы алып кеткен жылдар еді.

1954 жыл кешегі қырғын соғыстың аяқталғанына 9 жыл ғана өткен мерзім болатын. Ресми деректерге қарағанда, 27 млн кеңес адамдары соғыста қаза болды. Соның ішінде жау тылында төрт миллионнан артық партизандар мен астыртын қызмет атқарғандар өлтірілген. Бұлардың бәрі дерлік Украина, Беларусь және Ресейдің батыс облыстарының халқы. Соның кесірінен елдің осы аймағындағы еңбекке жарамды адамдар мүлде азайып кетті.

Соғыс болған аймақтарда 1710 қала, 70 мың ауылдар мен деревнялар қирап қалды. Нәтижесінде 25 миллионнан артық адам баспанасыз қалды. 32 мыңға жуық кәсіпорындар, мыңдаған шақырым темір және тас жолдар бұзылды, 100 мыңға жуық ұжымшарлар мен кеңшарлар бүлінді. Егістік көлемі 25 пайызға азайып кетті...

Міне, осының бәрін соғыстан кейінгі толық емес 9 жылда қалпына келтіру мүмкін бе еді? Әрине, мүм-

кін емес. Оның үстіне жұмысқа жарамды жастағы адамдар негізінен қырылып немесе мүтедек болып қалды емес пе? Өздері де қираудан енді ғана есін жинап келе жатқан осындай батыс аймақтардағы облыстардан Хрущев алды-артына қаратпай 600 мыңға жуық адамды тың көтеруге айдаған. 1962 жылға дейін олардың саны тіпті 2 миллионнан асқан. Сөйтіп, батыс облыстар ұзақ жылдар бойы қалпына келтірілмеді. Есесіне, Қазақстанның солтүстігі толығымен дерлік жат жұрттар басқан мекенге айналды.

Осы тыңгерлер 1954–55 жылдары, тек 1 жылда ғана Қазақстанда 18 млн гектар жерді жыртқан. 1958 жылы егістік алқаптарының көлемі 28,7 млн гектарға жеткен...

Сөйтіп, Қазақстанның солтүстік облыстары енді өз баласына өгей бола бастады. Өйткені қазақ халқы 1931–33 жылдардағы аштықта бір қырылып, қырылмағаны Ішке ауып, бұл өлкеде азайып қалғанын. Оның үстіне Ұлы Отан соғысы жылдарында мыңдаған шаңырақ жабылып қалды. Шағын ғана Тауағаш ауылынан (ең көп болған 1980 жылдары 130-дай шаңырақ болған ауыл) бұл соғысқа 120-дай адам қатынасып, соның 82-сі қаза тапқан. Міне, халық осылай азып қалған уақытта «жығылғанға жұдырық» дегендей, батыстан жүздеген мың келімсек ағылып келіп, тың игерудің сылтауымен қазақтардың ата қоныстарын басып алды. Өздері қасиетті деп санайтын, ата-бабасының қаны тамған жердің бәрін қара топырағын аспанға шығарып, жыртып тастады. Жолшыбай кездескен зираттарды, ескі қорымдарды да айырып тастап, халықтың санасынан тарихи естеліктердің бәрін өшірді.

Жерден айрылған халыққа ана тілінде сөйлесудің өзі қиындап кетті. Ділі де өзгеріп, енді орысша ойлап,

орысша ғана сөйлейтін ұрпақ туа бастады. Өйткені барлық жерде қаптаған келімсектер, олардың арасындағы кейбір кеудемсоқтары біздің арамызда тек қана орысша сөйлесіндер деп талап ететін болды.

Тыңды жастар көтерді, бастамашылық, белсенділік солардан шықты деген сөз — кеңестік жалған насихаттың шығарғаны. «Едем мы, друзья, в дальние края...» деп әндетіп, күліп-ойнаған, көңілді жастарды қайта-қайта көрсету тек халықтың көзін алдау болатын. Рас, комсомолдар мен студенттердің, әскерден енді келгендердің бірер тобы арнайы ұйымдастырылып, бірнеше қалалардан келтірілген, бірақ олардың саны барлық тың эпопеясы жылдарында 50 мың адамнан аспаған.

Ал тыңды, негізінен, «игергендер» еріксіз осы жаққа қуылған батыстық аймақтардағы бұзақы, ұрдажық, тіпті кеше ғана түрмеден шыққан қылмыскерлер еді. Оларды не себепті осы жақтарға жібергендігінің нақты себебіне төменде тоқталамыз.

Тың туралы жазылған естеліктердің бәрінде тыңгерлердің жасаған қысастықтары айтылады. Олар тамақ болмаса немесе тіпті ет жегізгісі келсе, жақын жердегі қазақ ауылдарының мал-құстарын тартып алып, сойып жей бергені жасырын емес. Сондай әңгіменің бірін жазушы Сафуан Шәймерденов өзінің «Ағалардың алақаны» кітабында еске алады. Кеуделері өсіп, әбден есіріп алған келімсектердің бір тобын майданға барып, бір аяғын беріп келсе де, аттың үстіндегі шайқаста алдына жан салмаған бір ағамыз тәубелеріне түсіріп, қасқыр тиген қойдай бөріктірген екен. Бригадир болып істеп жүрген ол қолдарына таяқ ұстап, ауыздарынан боқтық сөзді боратып, ауылға қаптап келе жатқан бір топ мас бұзықтарға қарсы

атқа міне салып, жалғыз өзі шауып, ақ сойылымен тегіс жайпап шыққан екен. Бірнешеуін жаралы қылып, біразын есінен тандырып тастаған аттылы батырдың бетіне шыдамаған келімсектердің қалғаны бытырай қашыпты. Мұндай оқиғалар басқа жерлерде де болған.

Ішіп алып, қылмыс жасап, ұрлық қылып, жақын маңдағы бейбіт тұрғындарға тізе батырғысы келген келімсектерге өкімет те үнемі кешіріммен қарап, оларды соттап, жазалаудың орнына үнемі кешірім жасап отырған. Мұндайдың мысалдары да өте көп. Өйткені тыңгерлерді соттап жатқанын естісе, басқалары келмей қояр деген Мәскеуден басталған солақай түсінік қылмыстың өрістей түсуіне жол ашқан. Осындай жағдайда құқық қорғау саласында істеп жүргендердің жұмысы еселеп артқанын бағамдай беріңіз. Қылмысқа қарсы күрестің күшейгені өз алдына, ал жазалаудың мардымсыз болып кеткені олардың жігерін құм қылады. Тіпті қолдан ұстап алған қылмыскерлердің өзіне жаза қолдана алмай, тілдерін тістеп қалатыны да жандарына қатты батады. Осы жылдарда құқық қорғау саласындағы қызметінен бас тартқан мамандар да болмай қалған жоқ. Тек партиялық міндеттеме арқылы ғана олардың милициядан жаппай кетуіне жол берілмеген.

Сапар ағаның жұмыс орыны тың эпопеясынан біршама алыс болғанымен, бұл жақтағы қылмысқа қарсы күрес те бұрынғыдай емес, еселеп ауырлаған. Өйткені экономиканың күре тамыры болып саналатын темір жол бойы барлық өзгерістер мен қозғалыстардың орталығы ғой. Келімсектер арасындағы қылмыскерлердің салған жапасы, халыққа, өкіметке келтірген шығыны, зиянкестігі бұл салаға да өзінің зардабын молынан тигізген. Осындайды ескерген

өкімет қылмысқа қарсы күресті нығайту бойынша арнаулы қаулы да қабылдаған. Әрине, оның талаптары құқық қорғау саласы қызметкерлерінің жұмысын тіпті арттыра түскен. Сол жылдары барлық құқық саласының қызметкерлері өз міндетінен басқа тәуліктеп кезекшілік атқаруға да мәжбүр болған.

Енді Хрущевтің осы тың көтеруге неге білек сыбана кіріскеніне тоқтала кетейік.

Н. Хрущев «Сталиннің шекпенінен» шыққан қайраткер еді. Ал Сталин елді құрсаулап, қорқытып, террористік қысым жасаумен ұстағанын білеміз. Хрущев соны көріп, өсіп-жетілді. Саясаткер ретінде сол мектептен өтіп, қалыптасты. Өзі де репрессиялық істерге белсене араласып, қолын білегіне дейін жазықсыз жандардың қанына былғады. Талай жазықсыз жандарды өлтіруге тікелей атсалысқанын осы күні жұрттың бәрі де біледі. Мәскеуден Украинаның бірінші хатшылығына ауыстырылғанда, ол репрессияға ұшыратып, қуғындайтын, соттатып, ататын адамдардың санын көбейтуге рұқсат сұрап, Мәскеуге ең көп хат жазып тұрған бірінші хатшы екен. Сондықтан ол халықтан қорқатын, оны тек бұқтырып, басын көтертпей ұстау керек екенін жадына жақсылап жазып алған саясаткер еді. Алайда...

Алайда Сталин өлгеннен соң, оның серіктестері жұмсақтық саясатын ұстануға бет бұрды. Бұл кейін «хрущевтік жылымық» деп атау алған саясат болды. Осы бағытта бірқатар жұмыстар атқарылды. Бұлар Сталиннің жолымен жүрсе де, Сталин бола алмасын білді. «Екінші Сталинді» халық та көтере алмас еді.

Сондықтан ізбасарлар оның саяси бағдарын жұмсарту арқылы халық алдында өздерін жақсы жағынан көрсетудің ұпайын жинауға ұмтылды. Соның ішінде, 1953 жылғы 27 наурызда амнистия жариялап, бір жақ-

сы атты көрінді. Бұл акция бойынша 1 миллионнан артық қылмыскер түрмелерден босатылды.

Бірақ осы акция үшін Хрущев емес, Берияның аты халық аузында көп аталды. Бірнеше миллион жан өздерінің жақын туыстарымен қауышып, қуанышқа бөленді. Бірақ босатылғандардың арасында нешетүрлі қауіпті, қылмыс әлемінде беделді, кәнігі баскесерлер де көп еді. Олар шыққан бойда жаңа қылмыстар ұйымдастыруға кірісті. Сондықтан қылмыс саны осы айларда жалпы КСРО бойынша еселеп көбейген. Кеңгірде, Норильскіде және т. б. жерлердегі лагерьлерде саяси қылмыскерлер көтеріліс жасап, жаппай толқулар да туып жатты. Жалпы, КСРО-да Сталиннің кезінде тіркелмеген жаппай тәртіпсіздік («массовые беспорядки») деген осы Хрущевтің жылымығының кезінде белең алды.

Елдегі саяси курстың жылымыққа айналғанын естіген алыс-жақын шет елдердегі соғыс кезінде тұтқынға түскендер, тіпті оның алдында эмиграцияға кеткендер, соның ішінде Қытайға кеткендер де қайтуға сұрана бастады.

Осының негізгі бөлігі орталықта, ірі қалаларда тұруды көздейтін пысық жандар еді. Алайда оларды қоныстандыруға мемлекеттің күші жоқ. Оның үстіне еуропалық еркіндікті көрген мұндай жандар тым-тырыс жүре алмайды, белсенді іс-әрекетке бейіл болғандықтан, бірдеңені ойлап табады. Тіпті елдегі аштыққа, жетіспеушілікке наразы жандарды ұйымдастырып, ереуілдер, қарсылықтар да ұйымдастыруы мүмкін. Ал сталиндік әдіспен халықты басып тастауға енді болмайтын еді. Міне, осының бәрін ойлай келе, пасық қулықты Хрущев оларды орталыққа жолатпайтын жаңа айла іздейді.

Бәрін де алысқа айдап, оңай келе алмайтын жерге тоғытып тастамаса, қауіптің жақын жерден шығатынын сұмдайы адам тез болжайды. Сондықтан оған халықтың назарын өзіне ерекше аударатын бүкілхалықтық бір шара керек болды. Және бұл шараны халықтың жоғын жоқтаудан туған жалғыз амал ретінде насихаттауға қатты көңіл бөледі.

Сөйтіп... Партияның қоржынында көптен бері жатқан тың көтеру идеясын қолға алады. Бұл мәселені 1946 жылы Т. Лысенко мен В. Немчинов деген ғалымдар көтерген. Биолог Лысенконың қандай жалған ғалым екендігі артынан әшкереленген. Ал Немчиновтың мамандығы экономист болатын. Сондықтан бұлардың ұсыныстарының биология, топырақтану және т. б. ғылымдар тұрғысынан дұрыстығы жоғары деп айтуға ауыз бармайды. Алайда Хрущев соған шап беріп, нәтижесінде тыңның желеуімен Қазақстан мен Сібірді кезекті рет халықтарды есепсіз тоғытатын өзгеше лагерьге айналдыруды қолға алады.

Ал халықты нанмен қамтамасыз етуді ғана ойласа, ол елдің батыс аудандарындағы күйзелген агрошаруашылықтарды қалпына келтіруге ұмтылар еді. Соның ішінде қара топырақсыз аудандардағы инфрақұрылымдары жоғары дамыған жерлерді игерсе, — экономикалық тиімділігі жоғары болатынын осы күні көптеген ғалымдар айтып жүр. Осы ғалымдар Хрущевтің тың көтеруге жабысқан негізгі себебін де ашуда. Оның үстіне Қазақстанды орыстандыру саясатын да ескергендігі Хрущевтің: «патшалы Ресей бұл жерді (Қазақстанды айтқаны) ғасырлар бойы еңсере алмаса, біз оны аз уақытта ғана орыстандыра алдық» деп мақтанышпен айтқан өзінің сөзімен расталады.

Тың көтеру туралы жазған, оның жетістіктерін мақтауға тырысқан КСРО-ның насихат құралдары

тек жолдамамен келген саны аз комсомол-жастарды ғана көрсетіп, соларды ғана айналдыра берді. Ал тың тарихының қалың қыртыстарында оны «көтеруге келген» адамдардың шынайы бет-бейнесі ешқашан толық ашылмай, жасырылып қалды.

Шын мәнінде мұнда келгендердің негізгі құрамы, жоғарыда айтылғандай, қоғамдағы бұзық, тәртіпке, заңға бағынғысы келмеген, бұрын сотталған криминалды элементтер еді. Украинаның, Ресейдің батыс, орталық облыстарындағы түрмеден шыққан, жұмыс істегісі келмейтін ең «қиын» жандар тегіс тыңға жіберілген. Мұнда келіп те, олар тер төгіп жұмыс істемеген, көбі қайта кеткісі келген. Алайда олардың паспорттарын жинап алған жергілікті органдар жоғарыдан келген бұйрыққа сәйкес қайтармай қойған. Бұл өзі де қылмыс жасауға бейім тұратын жандардың қолтығына су бүріккендей болады. Олар жергілікті өкіметке шекеден қарап, қолдан келген қысастықтарын жасап баққан. Соның ішінде қылмысты істер жасауды да көбейткен.

«Целина — это некая мистификация. Это не экономический проект. Если это чисто экономическая программа, зачем бросать людей на целину — не освоенную, полунепригодную для сельхозработ, когда у нас было нечерноземье, у нас были даже субтропики. Вы туда вложите деньги, обустройте там фермерское хозяйство, и все у вас пойдет. Нет, он отправил на целину. Потому что это форма изоляции. Более того, целина превратилась в своеобразное место ссылки» деп жазды профессор Игорь Чубайс. Ал «Массовые беспорядки в СССР при Хрущеве» деген еңбегінде зерттеуші В.Козлов та тың көтерушілердің арасында жаппай тәртіпсіздік пен ереуілдердің өте жиі болғанын айтады.

Міне осындай, қылмысқа жаппай құрық беріліп, оның ереуілдеп тұрған тұсында Сапар ағаның тағдырына оны құрықтау сияқты күрделі міндет жүктелген еді. Сол жылдары құқық қорғау қызметкерлеріне деген талап та күшті болатын. Соның бәріне төтеп беріп, қиын сыннан сүрінбей өткен Сапар Дүйсенов заңгерлік жұмыстың қыр-сырына төселіп, неше түрлі қитұрқы қылмыстардың бетін ашуға әбден машықтанады. Бұл уақытта Сапар ағаның отбасы да ұлғайып, 1956 жылы Алтынай есімді қызы да өмірге келген. Бұл сәби де жас отбасын үлкен қуанышқа бөлейді.

Сол жылдарда жас отбасы алыс жерлерге шығып, демалыс орындарына баруды ойлаған да емес. Демалыс алса болды, ауылдағы өздерін тосып, екі көзі төрт болып отыратын ата-аналарына құстай ұшатын. Әсіресе, немерелерін қатты сағынатын қарттар үшін бұлардың келгені мейрамнан кем емес. Сапар ағаны мұндағы туыстары, ауылдастары да хан көтеріп қарсы алады. Оның жас сәбилерін де ауыл болып аялап, алақандарына салатын. Осының бәрі өзі сыйлы адамға деген құрметтің белгісі. Бір қызығы Сапар ағаның әке-шешесі ағайындығы өздеріне жақын адамдардың емес, ауылдың аяқ жағындағы алыс туыстардың арасында отыратын. Іштен көшіп келгенде, әкесі Дүйсен марқұм осылар бізге туыстан артық болмаса кем болмайды деп осы жерді өзі қалап, Шүрек аталатын ата балаларының арасына келіп, үй тұрғызған. Көпті көрген ақылман атаның сол сөзі рас болып шығып, алыстау ағайындар Сапар ағаның әке-шешесіне жақыннан да жылы болады.

Дүйсен қарт пен баласының салған сол үйі бертін, 1976 жылы ғана бұзылды. Бұл үйде кейінгі жылдары Есенбай Тастеміров ағамыздың отбасы тұрған еді.

Шебер қолдан шыққан үйдің ағаштарына ешқандай шірік түспей, сол қалпында тұрғанын көрген едік. Ақ қайыңның кепкен бөренелері сақылдап, тастай болып, әбден қатып қалған екен.

...Бір жылы еңбек демалысына ерте көктемде шығып, Сапар ағаның отбасы солтүстікке Бурабайдан қар енді ғана босай бастаған кезде келеді. Бұл уақытты солтүстіктегілер «көк салпақ» деп атап, ұната қоймайды. Өйткені бұл мезгіл шанамен жүруге ауыр, ал арбаға әлі ерте. Шанаға ауыр болатыны — күннің қызуымен кей жердің жұқа қары еріп кетіп, қарайып қалатыны болады. Ондай жерлер шананың табанын тартып, атқа ауыр болады. Соны ескерген Сапар аға елу шақырым жердегі қайын жұртқа бара алмаспын деп ойлайды. Әрине, ондағы жандар да өздерін бір көруге зар болып, өзектері үзіліп отырса да, «көксалпақта» әкесінің буаз биесін қинауға батылы бармайды. Сондай оймен келген басы ертесіне ауыл үйді аралап, үлкендерге сәлем беріп шығады.

Көршілердің арасында ауыл балалары «әпкем» деп атап кеткен Азықан деген қарт болатын. Бұл кісі мінезі қатаңдау, өзі өткір, шалымды сөйлейтін, шапшаң жүріп-тұратын, жеңілдеу адам еді. Ауыл балалары одан қатты қорқатын, өйткені балалардың теріс мінезін көріп қалса болды — ол кісі құлағын бұрамай жібермейтін. Шалт қимылды ол кісіден қашып құтылу да мүмкін емес. Қуған баланы екі аттатпай-ақ қуып жетеді. Сондықтан ол үйдің маңында бала атаулы топталудан қорқады, ал бара қалса, тегіс тәртіпті болып, тып-тыныш, моп-момақан бола қалатын.

Сапар баланың сәлеміне разы болып, халін білгенге риясыз көңілмен риза болған қарт сөз арасында қайын жұртыңа барып қайтпайсың ба деп те сұрай-

ды. Оған Сапар жағдайының келмейтінін айтады. Ақсақал ойланып қалады, ал жігіт ауыл үйді одан әрмен аралап, ағайындарды жағалап кете барады.

Содан... кешке үйге келсе, шешесі Әпкемнің келіп кеткенін айтады. Таңертең дайын тұрсын, мен қайын жұртына апарып келемін депті қарт.

«Ертесіне, Әпкем айтқан уақытында жетіп келді. Жүйрік қарагер аты бар еді, соны жеңіл шанаға жегіп алыпты. Ат-сайман әбзелдері де жарқырап тұр. Делбе ұстаушының орнына отырайын деген мені бірден қағып тастап, өзі отыратынын айтты. Біздің жас отбасымызды шанаға жақсылап орнықтырып алып, қарагер зулай жөнелді. Суыт жүріспен түс болмай елу шақырым жердегі Приишимге де жетіп келдік. Жиендерін көрген нағашылардың қуанышында шек жоқ. Шіркін, Әпкем дегендер осындай, әйдік адамдар еді ғой» деп Сапар аға бүгінге дейін қарттың осы бір қылығын ризашылықпен еске алады.

Шынында, «көксалпақ» уақытта біреудің қуанышы үшін жалғыз атын қинау ер кісінің ғана қолынан келетін іс шығар. Әйтпесе, қазіргі адамдар дүрілдеп тұрған мәшиненің өзімен елу шақырымға апарып келуге ерінеді ғой. Осындай жақсылықтарының арқасында артынан «әйдік адам еді-ау» деп шын ниетпен ризашылық айтқызудың өзі үлкен сауап шығар. Марқұмның жатқан жері жәйлі болсын. Ал Сапар аға біреудің өзіне жасаған жақсылығын ұмытпайтын әдетімен оны кезі келгенде үнемі еске алып отырады.

Ақмола өңірінде қызмет сатысындағы баспалдақтары жоғары өрлей берсе де, ол туған жердегі кәрі ата-анасының қамымен 1957-ші жылы Солтүстік Қазақстан облысына сұранады. Білікті де білімді заңгерінен ақмолалықтар айрылғысы келмей, ауысу

мәселесі республикалық прокуратураның деңгейінде ғана зорға деп шешіледі. Онда да Сапар ағаның соғыс мүгедегі екендігі шешуші рөл атқарады, әйтпесе ақ-молалықтар одан айрылғысы жоқ екен. Оның үстіне Теміржол прокуратурасы қысқартылатын болады.

Елге қарай жақындармыз деген әңгіме шыққаннан-ақ Дүйсен қарт балаларын алып кетпекке өзі келеді. Сөйтіп, баласы жұмыстан шыққанша, қарт немерелері мен келінін өзі алып кетеді.

Сапар ағаны бурабайлық жолдастары қимастықпен шығарып салады. Отбасын әкесі алып кеткендіктен көршілері оның барлық жүктерін, дүниелерін буып-түйісіп, қолдан келген көмектерін жасап бағадy. Шығарып салуға келгендер арасында Теміржол учаскесі бастығының өзі де болып, ол жүктерді өзінің қызмет вагонымен жеткізіп салуға да жағдай жасайды. Әрине, мұндай жақсылықтар өзі де жұғымды, жұртқа қайырымды адамдарға ғана жасалатыны хақ.

Сапар Дүйсеновтің Солтүстік Қазақстан облысындағы жұмыс қадамдары да жақсы басталады. 1957 жылдың шілде айында көшіп келген оны бірден облыстық прокуратураның аға тергеушісі қызметіне тағайындайды. Бұл жылдары облыс прокуроры Дмитрий Прокопьевич Чувакин есімді орыс азаматы болатын. Бойы ұзын, екі иіні еңгезердей, алып тұлғалы прокурор тұрпаты өзімен деңгейлес Сапарға бірден сенім арта бастайды. Өйткені жас қызметкері қиын жұмыстардың ешбірінен бас тартпай, білек сыбанып кірісіп кететінін көреді. Сондықтан отбасылық жағдайына да ыңғайлы ахуал тудырып, бірден екі бөлмелі пәтер алып береді.

Д. П. Чувакин Солтүстік Қазақстан облыстық прокуроры болып 1952 жылдан 1961 жылға дейін тоғыз жылдай қызмет еткен. Артына жаман сөз қалдыр-

маған әділетті басшының бірі болыпты. Өзінің қызметін, кәсібін де жақсы игерген маман екен. Сапар аға өзінің бұл кісіден көп нәрсе үйренгенін еске алып отырады.

Осы облыстық прокуратурада қызмет істеп жүрген жылдарынан Сәкең мына бір оқиғаны айтып берген еді. Бір күні жұмыс орнымда отыр едім, Дмитрий Прокопьевичтің хатшысы келіп, мені бастықтың шақырып жатқанын айтты. Барсам, онсыз да түйіліп жүретін қабағы тіпті түнеріп кеткен бастық маған бір істі ұстата салды. Осы іспен шұғыл танысып шық та, жұмыстың аяғына дейін маған пікіріңді баянда, — деді ол.

Қызмет орныма келіп іспен таныссам, соншалық күйіп тұрған қылмыс жоқ екеніне көз жеткіздім. Бір кеңшардың атақ-даңқы бар, белгілі басқармасы өзінің баласының атына шаруашылықтың есебіне келген үш дөңгелекті мотоциклді сатыпты. Алайда үстінен арыз жазған адам сол ақша кеңшардың кассасы арқылы мемлекеттік банктегі есепшотқа түскен жоқ деп шағым беріпті. Бұл — мемлекеттік мүлікті талан-таражға салу деген байбаламнан шошыған аудандық партия комитеті басқарманы партиядан шығарып, істі сотқа беруге дайындап қойған екен. Ал басқарманың өзі бұл шешіммен келіспей, облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Николай Журинге кіріп, шағым айтып кетсе керек. Сондықтан бірінші хатшы істің ақ-қарасын тез арада айыруды прокуратураға жүктеген екен. Чувакиннің қабағының түсіп кеткені сол болуы керек, өйткені обком араласқан істі қайтсе де тезірек аяқтау керек болады.

Жұмыс аяғында мен өзімнің шешімімді баяндап, істің толық тексерілмегенін айттым. Банкіге түспеген ақша міндетті түрде қолды болуы міндет емес.

Сондықтан 2–3 күнге барып, толық тексеріс жүргізу керек, ал мына күйімен істі сотқа беруге болмайды, дедім. Прокурор менің баяндамамды үнсіз тыңдап, қоштады да, енді осыны өзің барып тексеріп кел, деді. Мен ол уақытта университеттегі оқуымды толық аяқтамаған едім, кезекті сессияға шақырған қағазым келіп жатқан. Бастыққа соны айтып едім, оның қабағы қайтадан түнеріп кетті. Аз ойланып отырды да, барып тексеріп кел, оқуға үлгересің, ұшақпен барып-қайтуыңа қаражат бөлдіремін, деді.

Содан істі тексерсем, ешқандай қаражат қолды болмаған, тек бухгалтерлік қателіктерге жол берілген. Кеңшардың кассасына түскен қолма-қол ақша тәртіп бойынша банкіге өткізілуі керек еді. Ал қажет болса, ол жерден чек арқылы алынуы керек-ті. Алайда кеңшардың бір шұғыл шығынына керек болып қалып, ақша банкіге өткізілмей, бірден жұмсалып кетіпті. Және жеке адамның мүддесіне емес, кеңшардың қажеттілігіне жұмсалды деген құжаттары бар. Сондықтан бұл жерде ешқандай қылмыс жоқ, тек қаржы тәртібін бұзушылық қана бар, ол үшін бухгалтерге сөгіс берумен шектелуге болады деген қорытындымды екі күннен кейін прокурордың алдына қойдым. Менің жұмысыма риза болған Чувакиннің қабағы ашылып, әбден жадырады. Ризашылығын білдіруді де ұмытпады. Сосын уәдесінде тұрып, Алматыға сессияға бару үшін ұшақ билетінің құны төленсін деп бухгалтерге тапсырма берді. Міне, осы шағын эпизодтан оның кәсіби біліктілікке деген құрметі және берген сөзінде тұратын уәдешілдігі көрініп тұр емес пе деп Сәкең естелігін аяқтап еді.

Сапар ағаның туған жердегі қадамдары да осылай, сәтті болып, ол бірнеше күрделі қылмыстарды ашуға қатысады. Прокуратура қызметінің негізгі мақ-

саты — заңның дұрыс орындалуын қадағалау. Бірақ Кеңес өкіметі жылдарында прокуратура орындары бұл міндетпен ғана шектелмей, қылмысты ашу, қылмыскерлерді іздестіру шараларын да атқарды. Үлкен, күрделі қылмыстардың бәрін ашу прокуратура орындарына жүктелетін. Сондықтан мұндағы тергеушілер ішкі істер органдарының тергеушілеріне қарағанда анағұрлым білікті, білімді болулары керек. Талап осындай болатын.

Бірде, Преснов ауданының «Буденный» кеңшарының орталығында Қызыл Армия күніне орай үлкен мектепаралық шара өткізіледі. Оған аудандағы көптеген мектептерден оқушы балалар қатысып, өзара спорттық жарысқа қатысады. Бұл уақытта солтүстікте қақаған қыс. Оның үстіне қатты боран болады. Жарысқа келген Усердное селосының 21 оқушысы адасып, үйлеріне жете алмай, жолда үсіп, мерт болады.

Әрине, мұндай оқиғаның қоғамдық резонанс алатыны сөзсіз. Оның үстіне бұл оқиғаны «Америка дауысы» радиостансасы да ертеңіне-ақ хабарлап, коммунистер мектеп балаларының өліміне себепкер болып отыр деген жаланы бүкіл әлемге шағыстырып хабарлайды. Мұндайды естіген соң бәрі де өрекіп, Мәскеуден, Алматыдан жауапты адамдар Преснов ауданына ағылады.

Осы істің ақ-қарасын анықтау міндеті облыс прокуратурасына жүктеледі. Ал мұнда үздік тергеуші Сапар Дүйсеновтің төрағалығымен жедел топ ұйымдастырылады. Осы оқиғаның себебі мен салдарын Сапар аға өте қысқа мерзімде ашып, оның заңдылығын анықтап, кінәлілерді табады. Іс жедел арада сотқа барып, прокуратура анықтаған кінәлілер тиісті жазаларын алады.

Осы Дмитрий Чувакиннің қарамағында істеп жүргенде, Сапар аға есімінің Мәскеудегі Бас прокуратураның назарына ілігіп, одан алғыс алған бір оқиға да болған. Осы оқиғаның барысында тергеуші С. Дүйсенов мемлекеттің мүлкін аса ірі көлемде қымқырғаны үшін бүкіл КСРО бойынша іздеу жарияланған бір алаяқты ұстап, оның ісін сотқа жеткізеді. Енді сол оқиғаны да айта кетейік.

Бір күні облыстық прокуратураға ауыл шаруашылығы басқармасының бухгалтериясынан ерекше дабыл түседі. Осы мекеменің бас бухгалтері өзіне республикадағы салалық министрліктің бухгалтериясынан бәленбай мың сом ақшаны Алматыдағы бір кітап дүкеніне аудару керек деп нұсқау берілгеніне таң-тамаша қалыпты.

Сонда не үшін дейсіз ғой. Ең қызығы да сол. Жіберілген счет-фактура бойынша бұл қаражат... дәнекерлегіш (күйдіргіш, қыздырғыш десе де болады) лампа алу үшін алдын-ала жасалатын төлем екен. Әрине, паялды лампа ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына керек. Оған ақша төлеуге болады. Бірақ ол неге кітап дүкені арқылы сатылмақшы? Міне, осы сұрақ бас бухгалтердің басына сыймай, ол прокуратураға қайрылған екен.

Бұл «қызық» прокуратура қызметкерлерін де таң-тамаша қалдырады. Істің ақ-қарасын анықтау тәжірибелі тергеуші Сапар Дүйсеновке жүктеледі.

Тергеуші сұрақты счет-фактура жіберген Ауыл шаруашылығы министрлігінің бухгалтериясына қоймай, алдымен көршілес облыстардың ауыл шаруашылығы басқармаларына осындай төлем жаса деген бұйрық болды ма деген сұрау жібереді. Ол кезде, қазіргідей бір жауапты бір ай созатын жаман әдет

жоқ, прокуратура сұраған соң екі күннің ішінде жауап келеді. Сөйтсе, көршілес Қостанай, Павлодар облыстық ауылшаруашылығы басқармаларына да осындай нұсқаумен счет-фактура келген екен. Енді мәселе нақтылана түседі. Бар гәп министрліктің бухгалтериясында, атап айтқанда, оның бас бухгалтерінде сияқты.

Бірақ барып, оны бірден тұтқындай алмайсың. Ол үшін Алматының қалалық немесе Ауыл шаруашылығы министрлігі орналасқан аудандық прокуратураға барып, жағдайды түсіндіріп, сосын барып қана тұтқындауға санкция ала аласың. Алайда ондағы прокурорлар тәу... сонау солтүстіктен келіп, министрліктің бас бухгалтерін тұтқындамақ болған тергеушінің қолына санкция бере қоя ма? Күмәнді... Енді не істеу керек?

Осы жайды Сапар аға өзінің бастығы Д. Чувакинге түсіндіреді. Алайда ол аты-жөні, паспорттық деректері болмаған соң, санкция бере алмайды. Сонда Сапар аға үлкен тәуекелге барады. Ол Чувакиннен тұтқындалушының аты-жөні, азаматтық деректері жазылмаған, алайда прокурордың қолы қойылып, мөрі басылған таза бланк сұрайды. Мен Алматыға барып, бухгалтердің деректерін анықтаған соң оны санкцияға өзім енгізе саламын, дейді тергеуші.

Бұл ұсыныстан алғашында Чувакин шошып кетеді. Мен таза бланкіге қол қойып, мөр баса алмаймын, оның өзі заң бұзушылық болады деп ол гүр ете қалады. Бірақ Сапар аға істің нәтижелі болуы үшін осылай ету керектігін оған ұғындырады. Орнынан үш тұрып, үш отырған Дмитрий Прокопьевич көп ойланып, көп толғанып, ақыры тергеушінің айтқанына көніп, таза бланкіге қолын қойып, мөрін басып береді. Сонсоң: «Ну, Сапар, смотри, подведешь, вот этими кулаками

голову об стенку размажу», деп шойындай жұдырықтарын көрсетіп күліпті. Жоқ, жоқ, не подведу деп Сапар аға кете барады.

Содан... Алматыға барып, одан Ауыл шаруашылығы министрлігінде бас бухгалтер болып жүрген Князевтің кім екендігін анықтап, оның паялды лампаларды неге сатпақ болғанын тергеп, біршама жүреді. Сөйтсе, Князев дегеннің шын фамилиясы басқа екен. Ол кейін үйленген алматылық әйелінің фамилиясына көшіп алған қу болып шығады. Ал паялды лампалар үшін ақша аударындар деп әйелі директор болып істейтін кітап дүкеніне ақша түсіртіп, одан сол ақшаны түрлі алаяқтық жолмен қолма-қол ақшаға айырбастап алу схемасын жасап қойғаны белгілі болады.

Сапар аға Чувакиннің таза бланкідегі санкциясын толтырып, оны тұтқындап, үйіне тінту жүргізеді. Сонда, сол кездің өзінде оның екі қабатты коттедж үй тұрғызып алғанын көреді. Ол кезде мұндай құрылыстарды жеке адамның салуына рұқсат жоқ болатын. Тінту кезінде бұл құдың ащы суға әуестігі белгілі болады. Ол кезде жұрттың қолы жете бермейтін Қытайдың тамаша тігілетін былғары сулығының қалтасынан... аузы бұрандалы арақ пен қымбат шұжық шығады. Осының өзінен-ақ оның ащы суды үзіліссіз ішетіні белгілі болып қалады.

Өкінішке орай, тінту барысында үйінен қымбат дүниелер табылмайды. Бірақ соның өзінде ауыл шаруашылығының облыстық басқармасынан алаяқтық жолмен ақша жемек болғаны үшін тұтқындалып, этаппен Петропавлға жүргізіледі. Ал бұрын қуғында жүрген қылмыскер емес пе екенін анықтау үшін саусақтарының таңбасын Мәскеудегі Бас прокуратураның І бөліміне жібереді. Сөйтіп, барлық шаруаны

тындырып, Қызылжарға келсе, Мәскеуден жауап та келіп қалыпты.

Сөйтсе... Князев дегенің Блинов деген Тува АКСР-ның Қызыл қаласынан үлкен көлемде қаржы қолды қылғаны үшін бүкілодақтық деңгейде іздестіріліп жүрген алаяқ болып шығыпты. Жасы алпыстарға келіп қалған ол Алматыда басқа әйел алып, жоғарыда айтқанымыздай, фамилиясын да өзгертіп, жасырынып жүрген екен. Оның үстіне бухгалтерия саласынан жақсы маман болуы керек, аз жылда министрліктің бас бухгалтері лауазымына дейін көтеріліпті. Мұнда да тыныш жүрмей, жаңа қылмыс жасамақ болған жерінде ұсталғаны сол екен.

Блинов Солтүстік Қазақстан облыстық сотының үкімімен ұзақ жылға бас бостандығынан айрылады. Ал осы істі қысқа мерзімде, тиянақты қылып аяқтағаны үшін жас тергеуші Сапар Дүйсеновке КСРО прокуратурасының Алғысы жарияланады.

Тергеуші Сапар Дүйсеновтің кәсіби біліктілігі, мамандану шеберлігі осындай ірі істерден аз жылда арта түскен еді. Басшылар тарапынан оған деген сенім де артып тұрған. Соның бір көрінісі ретінде үй-жайын кеңітіп, жаңа пәтер бергенін де айтуға болады. Бұған қуанған жас отбасы ауылдағы кәрі әке-шешесін де көшіріп, қолдарына алады. Қазіргі Петропавлдың элеватор ауданындағы «Сибирьская» көшесіндегі сол пәтер құтты болып, 1958 жылы жас семья Абай есімді бүлдіршінмен толығады. Торсық шеке, аппақ ұлдың дүние есігін ашқаны Дүйсен қартты тіпті қуантады.

Осында өткізген аз жылын Сапар аға да күні бүтінге дейін сағынып еске алады. Ол кезде күш-қуатымыз толық, қандай қиындық болса да, қашпай, білекті сыбанып тастап еңбек еткен уақытымыз еді. Үй тірлігіне де алаңдамаймыз. Әке-шешем, балаларым — бәрі жа-

нымызда, ешқандай алаңсыз тірлік еткен бір тамаша жылдар еді ғой ол, дейді Сәкең.

Әке-шешем немерелерінің ішінде Алтынайды ала-бөтен жақсы көрді. Өйткені ол, біз қалаға көшіріп алғанша, бір жылдай атасы мен әжесінің қасында болған. Мен бара қалсам, алып келетінмін, алайда атасы мен әжесі сағынады деп Бәну қайта апарып тастайтын деп еске алады, Сапар аға. Енді бәрі де бір жерге келіп, ешкімге қарайламай, бірге өткізген жылдардың ыстық болатыны да сол ғой.

Облыстық прокуратурада істеп, абырой биігінен көрініп жүрген кешегі майдангер, бүгінгі білікті заңгер Сапар Дүйсеновті өкімет 1962 жылы аймақтағы ең үлкен — Октябрь (одан кейін Сергеев, қазір Шал ақын деп аталады) ауданының прокуроры қылып өсіреді.

Аудан орталығы Марьевка деген село болған еді. Алғаш рет осы ауданның аумағында 1928 жылы Рыков және Төңкеріс аудандары құрылған. 1930 жылы екі аудан біріктіріліп, Төңкеріс деп аталды. Ал 1940 жылы қазақ атауларын азайту науқаны қолға алынғанда, аудан аты «Октябрь» болып өзгертілді. Сапар ағалар көшіп келген 1962 жылы ол әлі осы атауында болатын. Бірақ 1963 жылы аудан орталығы Сергеевка селосына көшіріліп, аудан «Сергеев» болып өзгертілді. Бұрынғы орталық — Марьевканың орнына Есілдің суын бөгеп, Сергеев су қоймасы салынды.

«Тың теңізі» деп аталған бұл су қоймасының жалпы аумағы 117 шаршы шақырым. Аумағының ұзындығы 75, ал ені 7 шақырым, ең терең жері 20 метрдей болады. Ол кезінде облыстағы ең үлкен құрылыс болған. 1963 жылы басталып, қойма тек 1969 жылы ғана пайдалануға берілді. Соның арқасында Сергеевка селосының да өңі өзгеріп, халқының саны артып,

экономикасы түлеп, облыстағы ең үлкен аудан орталығына айналған еді.

Бұл аудан ежелден жергілікті тұрғындары көп, қазақтың жақсы қонысы болған жер. Тірліктің көзі су болса — ол да дәл түбінде ағып жатыр, кең даласы да шүйгін шөпті, малдың оты. Осының үстіне қазақтың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мінезі өзгермей, мызғымай тұрған бір аймақ болатын. Ұлтымыздың атағы дүние жүзіне жайылған даңқты оқымыстыларының бірі, КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты болған, химия ғылымдарының докторы, академик Евней Букетов те осы жерден шыққан.

Аудан аты 1999 жылы Шал ақын болып өзгертілді. Өйткені халқымыздың атақты ақындарының бірі, артына ақылман сөз қалдырған данасы әрі композиторы Шал ақын (Тілеуке Құлекеұлы) да осы өлкеде өмірге келген.

Байлауы жоқ шешеннен
Үндемеген есті артық.
Бәйге алмаған жүйріктен
Белі жуан бесті артық.

Немесе

Жігіттер, жаман істі кәсіп етпе,
Құрбыңды өзің теңді басып өтпе.
Басыңа әлдеқандай күндер туса —
Дұшпан түгіл досың да қашар шетке.
Жігіттер, мал мен басым көп деменіз,
Киім бүтін, тамағым тоқ деменіз.
Дәуіттің 30 ұлын бір күнде алған —

Біздерге ажал-қаза жоқ деменіз... — деген сияқты философиялық даналықтар Шалдың сөзі. Оның үстіне қайталанбас, ерекше әуезді әні қандай?

Кеңес Одағы жылдарында оның ақылман ойларын, даналықтарын кеңінен айтуға рұқсат берілмеді,

өйткені оның барлық терең ойы Алланың құдіретімен шектеледі. Әрі орыс колонистеріне қарсы ойларын ашық айтады. Еліміз өз Тәуелсіздігін алған соң ғана осындай үлкен өнер иесі, ақылман адамның болғандығын еске алып, оның есімін ұлықтау мақсатымен аудан аты берілді.

Сапар аға қазақтың осынау құтты мекеніне қызметке келгеніне бір жағынан қуанса, бір жағынан жүрексініп те қалады. Олай болатыны, бұл жердің ерекшелігін білетін ол мұндағы қазақы дәстүрге сай бола алар ма екенмін деген түйткіл көңіліне келген еді. Алайда, көп ұзамай, жақсы достар, араласатын сыйлас жандар тауып, жаңа ортаға сіңісіп кетеді.

Прокуратура қызметкерлерін бір жерде ұзақ ұстамайтын тәртіп бар. Олар бір ауданда прокурор болып бес жыл ғана қызмет ете алады. Содан кейін басқа жерге ауыстырылуы керек, алайда бұл талап қатты сақталмаған. Кей-кейде прокурорлар бір ауданда ұзақ та отырып қалады.

Сапар Дүйсенов өзіне берілген мерзімді Сергеев ауданында мазмұнды өткізіп, қызметін адал, білікті тұрғыдан атқара білген. Оған дәлел облыс және республикадағы басшылықтары тарапынан алған алғыс, құрмет қағаздары, мемлекеттік наградалары. Сонымен бірге халық аузында әділетті деген аты қалған. Күні бүгінге дейін сергеевтік кәрі құлақтар Сапар Дүйсенов есімін ілтипатпен еске алып отырады.

«Өзі жақсы кісіге бір кісілік орын бар» деген сөз бар, Сапар аға өзінің жұғымдылығымен, сабырлы, байыпты, сырбаз да сыпайы қылығымен бұл жерде де, жоғарыда айтқанымыздай, жақсы жолдастар тапты. Солардың қатарында сол жылдары ауданның бірінші хатшысы болған Ніл Ағдәмұлы Болатбаев секілді біртуар азаматты айтуға болады.

Бұл кісі де 1922 жылы туған майдангер, соғыста аяғынан жараланған жан болатын. Орта бойлы, кеспелтек тұлғалы, көркем келбетті, келісті азамат жан атаулының бәріне жұғымды, өткір мінезді, тауып сөйлейтін, тапқыр ой айта алатын алымды кісі еді. Кісі тану жағынан да оның көрегендігі керемет болатын. Ал оның есте сақтау қабілетінің кереметтігі туралы аңызға бергісіз әңгімелер бар. Ол аудан аумағындағы сауыншылардың, малшылардың, тіпті олардың бала-шағасының атына дейін біліп, көрген жерде «Сашаң әскерден аман келді ме», «Машаң тұрмысқа шықты ма» деген сияқты сауалдарымен қарапайым жандардың төбесін көкке жеткізіп тастайды екен. Кейін, облыстағы аса үлкен қызметте жүргенде де ол шалақындық біреуді көрсе, «ә, сен сол кісінің баласысың ғой, оның әкесі бәлен еді, атаңның аты былай еді» деп жұрттың бәрін өзінің жадының күштілігімен таң-тамаша қылады екен.

Нікең Сапар Дүйсенұлын да өзіне тартып, бірден баурап алады. Содан, қашан өмірден көшкенінше, екеуінің арасындағы достыққа сызат түскен емес. Сапар аға ол кісіні үнемі қимастықпен еске алып отырады.

Ніл Болатбаев аудандағы қызметінен облыстық атқару комитетінің төрағалығына бір-ақ секіріп, бұл қызметті зейнет демалысына шыққанша 16 жыл бойы атқарған болатын. Солтүстікқазақстандықтардың бәрі оны күні бүгінге дейін еске алып, оның іскерлігін, тапқырлығын, кісіге жақындығын аңыз қылып айтады. Өзі Қарағанды облысы, Қарқаралы маңының тумасы болса да, ол біздің облыс қазақтары арасында туысқандай араласып, әбден сіңіп кеткен адамдардың бірі болды. Облыстағы бірде-бір маңызды шара

ол кісінің қатысуынсыз өткен емес. Беделі де өте зор болды. Осы жерде Сапар аға екеуінің достығы арқасында шешіліп, облыс үшін тиімді шара болған бір іс туралы да айта кетелік.

Жоғарыда, Сапар ағаның нағашысы Бәшім батырдан туған Досмұхамет деген баласынан көрген Әбу деген немересі Ұлы Отан соғысында рота командирі, аға лейтенант болып, Чернобыль қаласының түбінде болған соғыста асқан ерлік көрсеткені үшін Кеңес Одағының Батыры атағын алғанын жол-жөнекей айта кеткен болатынбыз. Ол кісі туралы біршама үлкен дерек «Батырдың бірі Әбу еді» атты осы кітапқа салынған мақаламызда айтылатынын тағы да ескертеміз.

Міне, сол Әбу ағамыз әскер қатарына Ресейдің Қорған облысындағы Частоозер ауданынан алынған. Бұл да «Ішке» қарайтын жер. Бәшім батырдың отбасы да аштық жылдарында сонда жылжыған ғой. Әбу ағамыздың батыр атағы зор болғанымен, туған жерінде оны еске салатын бірде-бір ескерткіш болған емес. Бұл, әрине, үлкен әділетсіздік еді. Сол кездегі жергілікті өкімет оның соғысқа Ресейден алынғанын алға тартып, есте қалдыру шараларын жасауға мойын бұрмады. Міне, осы мәселе жанына батып жүретін Сапар аға бір күні өзінің досы, облыстық атқару комитетінің төрағасы Ніл Болатбаевқа осы жайды сыр қылып айтты, қолдан келгенінше оның есімін есте қалдыру шарасын қарастыруды өтінеді. Нікең бұл іске бірден назар аударып, ештеңеден тайсалмай, білек сыбана кірісіп, қаламыздағы Калинин атындағы жалғыз қазақ мектеп-интернатын Кеңес Одағының Батыры Әбу Досмұхаметовтың атына бергізеді.

Бұл өте дұрыс шешім болған еді. Калинин деген қызыл комиссардың есімінің атында бір Петропавлда

ғана зауыт, көше аты, мектеп — бәр-бәрі бар болатын. Басқа қалаларда да сондай. Соншалықты қимасымыз болмаса да, кеңестік солшыл саясат өз «көсемдерінің» атын біздің санамызға осылай, ұмытылмастай етіп, таңып тастаған. Міне, осы орашولاқтықты бірінші болып Ніл Болатбаев бұзып, оның атын жерлес-ағамыз, Кеңес Одағының Батыры Әбу Досмұхаметовке алып береді. Осының өзі де Ніл Болатбаев секілді адамдардың ғана қолынан келген үлкен ерлік. Бұған солтүстікқазақстандық тұрғындардың бәрі де қатты қуанған болатын. Әсіресе, қазақ ағайындар қатты риза болды.

Ніл Болатбаевтың үлкен баласы Қадырбек Нілұлы — дәрігер, қазір Петропавл қаласында өзінің жекеменшік ем орталығы бар. Ол Сапар ағаның баласы Серікпен бірге оқыған, екеуі де медицина ғылымдарының кандидаты ғылыми атақтарын Мәскеуде қорғады.

Сапар аға Сергеевка — Шал ақын ауданында қызмет атқарып жүрген жылдарында басқа да бір шоғыр қазақ азаматтарымен жақсы қарым-қатынаста болған. Солардың қатарында Смағұл Ыбыраев, Мәжит Байдилдин, Бәйміш Базарбаев, Бопаш Қалиев, Жоламан Сақыпкереев, Әупіжан Әубәкіров, Жақсылық Ысқақов, Қазыбек Тілеубердин, Қасым Жүнісов, Мінайдар Жақыпов, Шерияздан Бәшеев, Зейнолла Олжабаев, Жапабай Байғұддинов, Мәжікен Ғаббасов, Қасым Абдулов және т. б. жолдастары мен сыйлас достарын аузынан тастамай, айтып отырады.

Осылардың арасындағы аудандық қаржы бөлімінің бастығы болған Бопаш Қалиев марқұмды біз де жақсы білетін едік. Ол менің әжемнің сіңлісі, нағашы апамызды алған, Амандық атамның бажасы болатын.

Сондықтан «Газ-69» мәшинесімен біздің үйге жиі келіп тұрды. Өзі әзілқой, кісіге жақын, балажан адам болды. Есік алдында ойнап жүрген 4—5 жастағы мені көрсе, шақырып алып, сөйлетіп, үйде арақ бар ма деп сұрайтын еді. Мен, әрине, ондайдың барын көріп қалсам, Бопаш ағаға қай жерде тығулы тұрғанына дейін айтып беремін. Ағамыз қарқылдай күліп, үйге кіргенде өзінің қайын бикесіне ана қара шкафтың астыңғы сөресінде тұрған арағынды әкел, деп әзілдей кіретін еді, жарықтық.

Осы Бопаш Қалиев Солтүстік Қазақстан өңірінде тұратын Керей тайпасының адамдары мақтан тұтатын атақты Тоқсан бимен туыстығы бар адам. Тоқсанның атасы өз ортасының алды болып, қара қылды қақ жарған әділетті би болған. Халықтың оған қойған лақап аты — Қара би. Оның бәйбішесінен Дос, Жабай, Қабай, Аманбай, Қабанбай, Бұланбай деген балалар туған. Осындағы Жабайдан Ағжан, Бақжан, Мағжан, Тоқжан, Тоқсан туады. Атақты «томашадай Тоқсан би» атанған Тоқсан осы. Оның ұрпаққа жеткен асыл сөздері көп. Соның бірін ғана айта кетейік:

Бұлбұлдан шешен құс жоқ —

Бармақтай-ақ қарасы.

Оқтан жылдам ажал жоқ —

Тырнақтай-ақ жарасы.

Көңілің қалса жақыннан,

Алыстығын айтайын —

Жер мен көктей арасы, депті.

Осы сөздерден иненің жасуындай жалғандық табарсың ба?

Жабай батырдың Мағжанынан Сексен деген бала туады. Бірақ Мағжан ерте дүние салған соң, Сексен атасы Жабайдың бауырында, оның кенже ұлы есепті болып өседі. Кенже ұлдың ерке болатыны белгілі,

оның үстіне өзі жаутүсіргіш, әрі ержүрек, әрі палуан болып өседі. Осы Сексен өлгенде, Пресновтың (қазақшасы Кіпитан) орыстары бір жұма бойы арақ ішіп, тойлапты деген сөз бар. Өйткені ол тізесін батырғысы келген келімсектерге өздерінен екі есе артық қысастық көрсетіп отырған. Соның бірінде... бір топ мас орыстар бұзақылық қылып, екі қазақты ұстап алып, шоқындырып жіберіпті. Мұны естіген Сексен де орыстың екі мұжығын ұрлап әкеліп, сүндетке отырғызып жіберген екен...

Жоғарыда аты аталған Бопаш Қалиев — осы Сексеннің ұрпағы. Өзі де нар тұлғалы, ірі азамат еді.

Өмір болған соң қуанышқа қайғы да аралас жүре береді емес пе? Дүниедегі көп егіздің бірі де осы екеуі. Сергеевкада қызмет етіп жүргеніне екі жыл болғанда, Сапар ағаның әкесі Дүйсен қарт дүние салады. Жасы тым қартаймаған, күш-қуаты мығым, әлі де тың жүрген, 71-ге енді ғана келген қарттың қайғысы Сапар ағаға қатты батады. Өзі осында келгеннен бері жанына тұрғылас қарттар тауып, солармен әңгіме-дүкен құрып, көңілді жүреді екен. Кіші немересі Абайын оятып алып: «Абайжаным, тұра ғой, базарға біз де барайық, қалағанымызды алайық. Қара қойды сояйық, құйрығына тояйық» деп өлеңдетіп, оны томпаңдатып қасына ертіп алып, тұрғылас ақсақалдармен бірге күн ұзын далада қыдырыстап, әңгімелесіп жүретін көрінеді.

Ол кісі кенеттен көз жұмғанда, Сапар аға Қап тауындағы санаторийлердің бірінде демалыста болатын. Бұл 1964 жылдың қараша айы. Ол кезде 7 қараша — елдегі ең басты мереке. Сапар аға соның қарсаңында ғана демалысын аяқтап, енді Мәскеу арқылы елге беттеп келе жатады. Ондағы бір әріптестеріне

телефон соққан екен, олар Сәкенді жібермей, ертеңінде Қызыл алаңда болатын әскери парад пен демонстрацияны көріп кет деп жат та келіп жабысады. Жайшылықта телевизордан ғана көретін дүниелерге Сапар аға да алданып, билетін қайта өткізіп, бір күнге кешіктіріп алады.

Сөйтіп, Қызылжарға 10 қарашада бір-ақ жетеді. Мұнда Кәмал жездесінің үйіне түсіп, жайланып отырайын десе, сол үйдегі нағашы апасы Зайра қырындай береді. Бір сұмдықтың болғанын іші сезген Сапар аға оған шынын айтқызады. Шын мәнінде жігіттің анасы Жәмәли аурушаң болатын, Сәкең сол кісіге бірдеңе болып қалған шығар деп болжайды. Алайда жеңгей «жездем дүниеден өтіп кетті, бүтін қояды» дегенде, жігіттің төбесінен жай түскендей болады.

Содан жанұшырған жігіт жедел арада таксопаркке жетеді. Оның директорымен Қызылжарда қызмет етіп жүрген жылдарында жақсы танысқан, анда-санда араласып тұратын дос-жар екен. Бірден соған салмақ салып, бір жақсы мәшинесін сұрап алады. Айта кететін бір жәйт, бір жылдары Қызылжардан аудандарға такси де шығармай қойған. Бұл да кеңестік солақайлықтың бір көрінісі, әйтпесе қалтаңдағы маңдай тер, табан ақыңмен тапқан ақшаңа жеңіл көлік жалдауға қақыңды шектер ме еді?

Әйтеуір, Сапар аға өзінің досының арқасында бұл кедергіге тап болмай, жап-жаңа «ГАЗ-21»-мен Сергеевкаға қарай зулайды. Мәшиненің жылдамдығы қанша күшті болса, жігіттің алабұртқан көңілі одан да артық өрекіп алға тартады. Дөңгеленген жолдар, алыс көрінген адырлар мен қыраттар мәшиненің астына айналып кіріп, артта қалып жатыр. Жігіттің бір-ақ арманы бар. Ол — өзі үшін барлық өмірін сарп етіп,

қиындық пен ауырлықтың бәрін кешкен қайран әке-ге үлгеріп, бір уыс топырақ салу.

Қазіргі жастар біле бермейді, «бір уыс топырақ» деген қазақ үшін ең қастерлі сөз. Талай ерлер сонау қиын-қыстау заманда туған елдің бір уыс топырағы да бұйырмады-ау деп зар илеп кеткен. Тауағаштағы Шағалақ атаның төртінші баласы Рыспайдың ұрпағы Жұмықпай деген кісі айтқыш, періште аузына тапқыр сөз салатын өткір кісі болыпты. Сол кісі 20-шы жылдардың аяғында шау тартқан шағы екен, болып жатқан нешетүрлі аласапырандарға қарап тұрып: «Апырмай, Қойжуғаннан (туған жердің аты) топырақ бұйырса — бие байлап, үй тіккендей көрер едім» деген екен. Сол сөзді біраз уақыт жұрт күлкі қылып жүреді. Ал 1931–32 жылдары елдегі аштыққа шыдай алмай жаппай Сібірге ауып, туған жерді бір көруге зар болып, одан топырақ бұйырмай қала ма деп уайымдайтын кәрілер Жұмықпайдың сөзін еске алып, оның қалай тауып айтқанына таң қалыпты. Сол сияқты шекара асып, өзге елге кеткендер «туған елдің бір уыс топырағы бұйырсын» деп шау тартқан шағында, атқан оққа да қарамай қашып келіп, өз жерінде өлген. Есті-басты, санасы жетілген бала болса, әкенің сүйегін туған жердің бір уыс топырағына жеткіземін деп жанталасқан. Бір уыс топырақты кіндік қаны тамған туған жермен, ата-анамен, ағайын-туыспен, осы жарық өмірде көрген ең жақын жандармен үйлестіру жалғыз қазақ емес, басқа да мұсылман халықтарда бар. Мәселен, осы жақта қайтыс болған әкелерін бір шешен жігіттері соғыс болып жатқанына қарамай, 1994 жылы «КамАЗ-бен» туған жерге жеткізгенін естіген едік.

Сол сияқты ең жақын жандарға, әке-шешеге, қимас бауырға қайтыс болғанда бір уыс топырақ сала ал-

маған да әбес қылық саналады. Өйткені жан-жүрегің езіліп, ең жақын адамы ретінде салған топырақ өлген жанға жеңіл болады деген түсінік қалыптасқан. Бұл қазақтың айнымас салты, ажырамас дәстүрі. Ал ұлтты ұйыстыратын ең негізгі құрал осы салт пен дәстүрлер. Осылардан айрылған қазақты қандасым еді деп атаудың өзі артық. Оның дін исламмен де ешқандай қайшылығы жоқ. Қазіргі молдасымақтар бізге арабтың дәстүрін тықпалап, «қара жердің астының бәрі бір» деп қасиетті дәстүріміздің аяқасты етуге тырысып жүр. Сөйтіп, елдігіміздің ерекшелігін елетпеуге тырысуда. Бұл дұрыс емес. Әрбір халық өзінің озық дәстүрі мен салтын қатаң сақтаса ғана елдігінен айрылмайды. Адамның бойындағы адалдық, әділдік, кеңпейілділік, жомарттық, ержүректік, батылдық және т. б. жақсы қасиеттердің бәрі жеке адамға тиесілі, индивидке қажетті асыл дүниелер. Ал адамның өзі қоғамның өнімі болғандықтан, оған толып жатқан әлеуметтік өлшемдер де тән. Соның бірі осы салт-дәстүр. «Дәстүрден айрылған қазақ — көп нәрседен айрылған қазақ» деген сөзді ұлы Мұхтар Әуезов айтқан. Шын мәнінде бір ұлтты, бір халықты өзгеге тілі ғана емес, дәстүрі де жақындатып немесе ажыратып тұрады.

Сапар аға да осыны жүрегіне берік түйген жан болған соң, әкесіне бір уыс топырақ салуға қатты асығады.

Зуылдаған такси Сергеевкаға жеткенде... Сәкең әкенің орнын сипап қалады. Оны туған жері Тауағашқа алып кеткен екен. Үйде келіншегі мен жас балалар ғана қалыпты. Оларды да мәшинеге салып алып, көк такси қайтадан жолға түседі.

Бұл кезде түс ауып бара жатқан кез екен. Ауылдағылар да марқұмға жалғызынан топырақ бұйырмай-

тын болды-ау деп қатты қапаланады. Жарықтық көз жұмарында «жалғызымнан топырақ бұйыртындар» деп тілге келіп кеткен екен. Сол есте болған соң да ешкім мәйітті шығаруға бата алмайды. Тек ер мінезді анасы Жәмәли: Алланың жазғаны сол шығар, уақыт өтіп барады, мәйітті шығара беріңдер, деп рұқсатын береді.

Дес бергенде Тауағаштағы Балта табының зираты қара жолдың үстіндегі биік дөңде. Осы жерге әкелген соң да мәйітті дайын тұрған көрге салмай, ақсақалдар тағы да біршама тостырады. Алайда уақыттың өтіп бара жатқанын айтып, жұрт қыбырлай берген соң «қой, болмас» деп біреулер орнынан тұра бергенде, Балта табының сол кездегі үлкені Рамазан ақсақал: «апырмай, тағы да тұра тұрындаршы» деп өзі биіктеу жерге шығып жол қарайды. Фәни жалғанда жалғыз Алласына ғана табынып, екі қолынан Құранын тастамай өткен ақ ниетті, ізгі жанның тілегін неғып бермейді иесі, жалғызынан топырақ бұйыртар деп ойлаған қарт көзіне күн салып қайта-қайта жолға қарайды. Сол кезде... бір шаң шыққандай болады. Көзім бұлдырап кетті ме деген ақсақал көзін сүртіп жіберіп қайта қараса... анық. Үлкен жолдың үстінде үйдей болып, бозала шаң көтеріліпті. Анық асығып келе жатқан көліктің белгісі. Қуанып кеткен ақсақалдың Алла марқұмның тілегін берген екен деп дауысы да қатты шығып кетеді. Жұрттың бәрі жұмылып, жолға қарайды. Әне-міне дегенше, көк «Волга» да келіп қалады...

Сөйтіп, марқұмға жалғызынан топырақ бұйырыпты. Егер сол жолы топырақ сала алмасам, өмір бойы өкініп өтер едім, дейді Сапар ақсақал.

Сапар ағаның Сергеевкадан кейінгі қызметі Мамлют қаласында жалғасты. Бұл Сергеевкадай үлкен

болмағанымен, теміржол стансасы болып саналатын әрі облыс орталығына 40 шақырымдай жерде ғана орналасқан, тұрған жері ыңғайлы шаһар. Сапар аға осы қалада 6 жыл қызмет етеді.

Сапар ағаның қызмет істеп жүрген жылдарда жасаған қайырымдылық, халыққа жаны ашитын кісілік мінездері туралы әңгімелер көп. Осы Мамлютте істеп жүрген жылдардың бірінде ол аудандық КПЗ-ны (уақытша оқшаулағыш) тексеруге барады. Ара-лап келе жатқан прокурорды көріп, темір тордың ар жағында тұрғандардың бірнешеуі «Ассаламағалейкум, Сапар аға — Ассалаумағалейкум, Сапар аға» деп сарнап қоя беріпті.

Қылмыскер деп қамап қойғандардың өзін танып қоя бергенінен қымсынып қалған прокурор жақындап келіп, кімдер екенін сұраса... өзінің ауылының қарапайым жігіттері көрінеді. Ұн үктіруге осында бидай әкеліп, үктіріп болған соң кебегін сатып, ақшасына ішкен олар сол жерде біреулермен ілігісіп, жаға жыртысып қалған екен. Жедел жеткен милиция «баукеспелерді» қамап қойғаны сол көрінеді.

Кеңес жылдарында прокурордың басқан әрбір қадамы қатаң бақылауда болатын. Егер ол қылмыскер деп болжанған жандарға іш тартып, жанашырлық білдірсе, қызметімен қош айтысуына тура келетін. Осындай «жанашырлық» көп шығады деп әсіресе, қазақ басшылары, соның ішінде құқық қорғау саласында лауазымды қызмет атқаратындарына күдіктенушілік көп болатын. Өйткені қазақтар бір-бірімен туыс, таныс, сондықтан заңды бұзып көмектеседі деген түсінік терең қалыптасқан. Осыдан қорқатын қазақтың шенділері біреуге болысудан қатты қорқатын. Алайда Сапар аға ондай, көлеңкесінен қорқатындар-

дың сойынан емес еді. Күнәлары тек арақ ішіп, ұсақ бұзақылық жасау ғана екенін анықтаған соң, ол өз ауылының жігіттерін түрмеден тегіс шығартып жібереді. Ал аудандық милиция бастығы Сухачевке бұлардың ешқандай бұзақы емес, қарапайым еңбек адамдары екенін айтып, істері «жолдастық сотта» қаралсын деген нұсқау береді.

Прокурордың батыл қимылына алақандарына түкіріп, қылмысты іс қозғауға дайын тұрған «қызыл жағалылар» ауыздарын аша алмай қалады.

Артынан сол жолы ұн үктіруге барғандар Сапар ағаның осы жақсылығын бертінге дейін айтып жүретін. Егер ол болмаса, көзімізді бозартып, 2–3 жылдан отырып шығуымыз да ғажап емес еді дейтін өздерінің «ерліктерінің» ұзын-ұрғасын жақсы білетіндер.

1974-ші жылы Сапар Дүйсенов облыс прокурорының бірінші орынбасары қызметіне көтеріліп, Петропавл қаласына қоныс аударады. Ол осы қызметін 1987 жылы зейнет демалысына шыққанша 13 жыл бойы абыроймен атқарып шықты. Бірнеше рет басқа облыстардан прокурорлық орын ұсынылса да, ол осы жерді қанағат тұтып, туған елден көшпеді.

Қай жерде істесе де, қандай міндетті атқарса да, Сапар аға өзіне тән кішіпейіл, сыпайы, адамды сыйлай білетін маңғаз қалпынан айнып көрмеген жан. Ол 75 жасқа толғанда, «Заң және заман» журналында көлемді мақала шықты. Сонда ұзақ жылдар бірге істеген әріптесі Н. Атажанова: «Работникам прокуратуры даны большие права и надо сказать, что не все выдерживают это испытание. Сапар Дюсенович сумел остаться самим собой — всегда спокойным, доброжелательным, человеческим. Проработав под его руководством 13 лет до его ухода на пенсию, я не помню,

чтобы он когда-нибудь на кого-либо повысил голос. Очень мягкий и тактичный человек, требовательный в вопросах работы он умел словом, а не криком убедить человека» деп жазған.

Осы жерде тізе қосып бірге қызмет істеген облыс прокурорлары Дмитрий Никифорович Фалеев, Анатолий Никифорович Куропятник, Иван Иванович Гиненко сияқты бастықтарын да Сапар аға үнемі ілтипатпен еске алып отырады. «Өзі жақсы адамға бір кісілік орын бар» демекші, Сапар ағаның өзі жұғымды, жолдастыққа адал, ешкімге ешқандай жамандық ойламайтын, тек өз ісін біліп, атқарған қызметін біліктілікпен атқара білген соң, ол бастықтарының бәрімен де ортақ тіл табысып, өнімді еңбек еткен. Осы бастықтардың ішінде ол қызметті Дмитрий Фалеевпен бірге бастаған. Екеуі де облыс прокуратурасының тізгінін 1974 жылдан ұстаған.

Д. Фалеев барлық өмірінің 40 жылын прокуратура органдарында өткізген жан. Соның 28 жылын Солтүстік Қазақстан облысында өткізген. Өз қызметін 1950 жылы Петропавлдағы қалалық прокуратураның халық тергеушісі қызметінен бастаған. Одан қала прокуроры, облыс прокурорының орынбасары секілді лауазым баспадақтарынан өткен. Сапар ағамен бірге 4 жыл қызмет еткеннен кейін Дмитрий Никифорович 1978 жылы Алматы қаласының прокуроры қызметіне ауыстырылған. Ал зейнет демалысына Павлодар облысының прокуроры қызметінен шыққан.

Д. Фалеевтің орнына прокурор болып 1978 жылы Анатолий Куропятник тағайындалады. Мұның да әкесінің аты Никифор. Сондықтан сол жылдары Солтүстік Қазақстан облыстық прокуратурасында «бізге бастық болып тек Никифордың балалары ғана келеді» деген әзіл айтылатын.

Анатолий Никифорович майдангер, өзі, Қызыл-жарға келгенше, Көкшетау, Ақмола өңірлерінде қызмет еткен. Сондықтан Сапар ағаға барлық жағынан жақын болып, екеуі тез арада ортақ тіл тауып кетеді. Алайда прокуратурада қалыптасқан тәртіп бойынша 4 жылдан кейін оны Көкшетау облысына ауыстырып жіберген. Зейнет демалысына Талдықорған облысының прокуроры болып жүрген жерінен шыққан.

Сапар ағаны зейнет демалысына қимастықпен шығарып салған, ұзақ жылдар бойы түсіністікпен бірге қызмет істеген Иван Иванович Гиненко болды. Оның өзі Солтүстік Қазақстан облысының тумасы. Қазақ университетінің заңгерлік факультетін бітіріп келген 1956 жылдан бастап Солтүстік Қазақстан облыстық прокуратурасында қызмет істеген. Бұл жерде ол тергеушілік қызметтен 1983 жылы облыс прокуроры дәрежесіне дейін көтерілген. Сондықтан Сапар ағаны ежелден біледі. Оның жағымды мінезінен, кәсіби және ұйымдастырушылық тәжірибесінен көп нәрсені үйренгенін де айтып отырады. И. Гиненко конституция бойынша берілетін «төрт жылдықты» екі мерзім бойы атқарып, облыс прокуроры қызметінен 1992 жылы ғана зейнетке шықты. Оған әділеттің 3-ші дәрежелі мемлекеттік кеңесшісі шені берілген. Бұл әскери шендегі генерал-майор атағына тең. Сапар аға онымен күні бүтінге дейін байланысын үзген жоқ.

Бұлардан басқа Сапар аға өзімен қатарлас қызмет еткен әріптестерін үнемі еске алып, олардың адамгершілік қасиеттерін, жақсы қылықтарын, кәсіби біліктіліктерін айтып отырады. Солардың қатарында Сейілбек Қажиев, Сәкен Оразалин, Кәрібай Бектанов, Николай Гирман және т. б. бар.

Майдангер Сейілбек Қажиев Сапар ағамен сонау 50-ші жылдардың басында екіжылдық заңгерлік мек-

тепте оқып жүрген кезінен таныс болған. Одан екеуі де біршама уақыт Көкшетау өңірінде қатар қызмет істеді. Ал Сапар аға Октябрь (Сергеев) ауданында прокурор болғанда, Сейілбек Қажиев көршілес Тимирязев ауданында тергеуші болып істеген. Одан кейін Секең Возвышен, Бескөл аудандарының прокуроры болып қызмет еткен. Құрмет демалысына 1985 жылы шықты. Секең 1994 жылы қайтыс болған.

Сәкен Оразалин де Сапар ағаның жақсы жолдастарының бірі. Ол Соколов, Ленин, Жамбыл, Мамлют, Тимирязев, Мәскеу аудандарында прокурор болып, Сапар ағамен қатар қызмет істеген. Ол өз ісінің маманы ретінде талай рет облыстық прокуратураның құрметті атақтарына ие болған.

Сапар ағаның қызмет барысында үзеңгі жолдастарының бірі Кәрібай Бектанов болды. Ол 1965 жылдан бері прокуратура органдарында қызмет еткен. 1968 жылы Мамлют ауданына ауысқан Сапар ағаның орнына Сергеев ауданының прокуроры болып тағайындалған. Алыс жүрсе де, екеуінің бір-біріне деген құрметі үлкен.

Дәл сондай құрмет тұтысып, сыйластық қарым-қатынаста болған әріптесі Николай Гирман. Бұл кісі де ұзақ жылдар бойы Солтүстік Қазақстан облысының прокуратура органдарында жемісті еңбек еткен. Бір кездерде ол Возвышен, Мәскеу, Совет аудандарының прокуратурасын басқарып, Сапар ағаның тікелей қол астында қызмет еткен. Әрі әріптес, әрі сыйластық көңілдері осы күнге дейін суымай келеді.

Сапар Дүйсенов облыстық прокуратурада өзінен кейін басшылық қызметте болған ізбасар інілерімен де жақсы, қатардағы әріптестерімен де жылы қарым-қатынаста болып келеді. Олармен бастары қосылса, ағамыз бір жасап, өзінің сүйікті інілері мен қарын-

дастарының әңгімесіне қатты елтіп, әсерленіп қалады. Мұндайда бөгде адам түсіне бермейтін, ұға қоймайтын кәсіби қызықтар, түрлі оқиғалар да айтылып жатады. Сондай, көруге құмартып тұратын інілерінің қатарында облыс прокуроры болған Ермек Сағынаев марқұм да болған еді. Өкінішке орай, айықпас кеселге шалдыққан ол өмірден ерте өтіп кетті. Дәл сондай сүйікті інілерінің бірі, облыс прокурорының бірінші орынбасары болған Сәбит Күрлеуітов марқұм еді. Ол да өмірден қайғылы жағдаймен, тым ерте кетті. Сапар аға Сәбиттің әкесі Халықпен де аралас-құраласы мол болып, дос-жар болған. Халық марқұм Сапар ағаның құрдасы екен, Жамбыл ауданындағы Орталықта бухгалтер болыпты. Осы себепті және өзі де тыңғылықты болған соң, Сапар аға Сәбитке ағалық қамқорлығын аямай, үнемі жол көрсетіп жүрген. «Ақыл ағадан, ізет ініден» демекші, Сәбит Халықұлы да інілік парызын абыроймен орындап, ағаның өзіне жасаған қамқорлықтарын ешқашан ұмытпағанын Сапар аға бүгінгі күні ризалықпен еске алып отырады.

Сапар ағаның қазіргі прокуратурада құрмет тұтатын інілерінің бірі Қонысбек Ыбыраев. Сапар аға бұл інісін де қатты құрметтейді. Өйткені үлкенді сыйлай білетін ұлағатты інінің ағаға айтар қызықты дүниелері, көңілді сырлары көп. Сонымен бірге ағаның әңгімелерін, түрлі тәжірибелерін тыңдауға ықылас танытып, үнемі қызықты кездесулер өткізіп тұрады. Сондай-ақ Мұхтар Аюпов және т. б. жастау әріптестерімен кездесулерін қарт прокурор ілтипатпен еске алып, жылы лебіз білдіріп отырады.

Қазір Солтүстік Қазақстан облысының прокуроры Степан Зайтлер деген азамат. Ол Солтүстік Қазақстанның Көкшетау аймағында 1962 жылы туған

және сол жақта маман болып қалыптасқан. Сапар ағаны сырттай ғана біледі. Ағамыз зейнет демалысына кеткен 1987 жылы ғана ол Свердловскінің заңгерлік институтын бітірген. Алайда осы Степан Степанович бас болып Сапар ағаның 90 жылдығын өткізейік, оның өмір жолы туралы кітап шығарайық деген бастаманы көтеріп отыр. Бұл да Сапар ағаға деген құрметтің Солтүстік Қазақстан прокуратурасында, қала берді бүкіл облыста берік қалыптасқандығының көрінісі. Әйтпесе, бүгінгі күні 30 жыл бұрын зейнетке кеткен адам түгіл кеше ғана қызмет істеген адамдардың есімі де ұмытыла бастайтынын көріп жүрміз ғой.

Сапар ағаға деген құрметтен С. Зайтлердің екі орынбасары Мұрат Ахметов пен Бірлік Тәшімов те жаңылған емес. Олар да ағаға жылы ілтипат білдіріп тұрады.

Сапар Дүйсенов өзінің әріптестерімен ғана емес облыстың түрлі саласында қызмет еткен, өзі қатарлас немесе өзінен кейінгі құрметті ағаларымызбен де қоян-қолтық араласып, қызу қарым-қатынаста болған. Солардың қатарында Преснов ауданы атқару комитетінің төрағасы болған Төке Аяғанов, Мәскеу ауданының ішкі істер бөлімінде ұзақ жылдар қызмет еткен Лекер Шәймерденов, ұзақ жылдар милицияда тергеуші және Октябрь аудандық ішкі істер бөлімінің бастығы болған Назыр Әбілмәжінов, сондай қызметтер атқарған Қатыран Сұлтанов және т. б. дос-жолдастары көп болған. Олардың әрқайсысы туралы Сапар аға қимастық сезіммен жылы ілтипатын білдіріп отырады. Сондай-ақ тұрғылас және іні достары, өңіріміздің айтулы азаматтары Қосыл Омаров, Қайыркеш Исмаилов, Ожан Қалиев, Құдайберген Қалиев, К. Рақышев, Жасұлан Қазыбеков, Ескендір Елеусізов, Қобылан

Хамзин, Ақан Бағанов, Ғалым Қадыралин және т. б. да Сапар ағаның құрмет тұтатын адамдары.

Ал Сапар ағаның бала жасынан бергі достары болған, үзеңгілес серіктері Сәбит Кеженев пен Есім Шайкин туралы көбірек айтуға тура келеді.

Сәбит Кеженев әскерден 1946 жылы күзде ғана босап, елге келеді. Сапар бұл кезде аудан орталығы Пресновта қызмет етіп жүрген еді. Бір күні жас жігіттер аңға шықпақ болып жиналады. Ол жылдары қасқырдың көбейіп, адамдардың оны қыруға қатысуын жергілікті өкімет те ынталандырып отырған. Сондықтан ерігіп жүрген жастардың бәрі аң қууға құлықты еді.

Сәбит Кеженев тың көтерудің дақпыртымен қаптап келгендердің кесірінен құрып кеткен Ортақшыл деген қазақ ауылының жігіті. Бұл ауыл қазіргі Благовещенка мен Рождественка селоларының арасында болған. Аңға сол кезде Пресновта қызмет етіп жүрген Сәбит те шығады.

Қысқасы осы аң қуу кезінде оның белсенді, ақ-жарқын мінезі ашық көрінеді. Осы аңшылықта түлкі соққан Сәбит оны інісі Мараттың қанжығасына байлайды. Көңілді жігіттер «енді той қыл» деп Маратты кужап, соның үйіне түседі. Міне, осы шағын тойдан кейін Сәбит пен Сапар арасындағы 40 жылдан артық уақытқа созылған достық басталады. Әсіресе, Сапар аға Мамлют ауданында қызметте жүргенінде екеуінің қарым-қатынасы өте тығыз болған. Сәбит арқылы осы кеңшарда инженер болып істейтін Виктор Андрияновпен де Сапар аға сыйлас дос болып кеткен.

Сәбит керемет іскер, ұйымдастырушылық қабілеті мол жігіт болған. Өкімет оны «Қызыләскер» кеңшарына директор етіп тағайындайды. Осы қызметте

ол абырой биігінен көрініп, артта қалған кеңшарды алдыңғылар қатарына қоса біледі. Көршілес «Троицкий» деген кеңшар «Қызыләскерден» әлдеқайда үлкен, жұмыс күші де көп. Алайда «Қызыләскердің» өндірісі Сәбиттің іскерлігінің арқасында одан асып кетеді. Біраз жылдардан кейін өкімет оны Соколов ауданында жаңадан ашылған «Лесное» атты кеңшарды құрып, аяғынан тұрғызу үшін жібереді. Осы қызметте жүргенде есіл ер айықпас дертке шалынып, 1983 жылы 59 жасында дүниеден өткен. Сапар аға соңғы сәтке дейін оның қасында болып, өз қолымен ақтық сапарға шығарып салған. Сәбит Кеженевтің 5–6 баласы аман-есен ер жетіп, бәрі де үйлі-баранды болып отыр.

Ал Есім Шайкин Сәбит Кеженевтің жиені. Сапар аға онымен Сәбиттің үйінде танысып, көңілдері жарасып, жұптары жазылмайтын достар болған. Есім аға бір-ақ жас үлкендігіне қарап, өле-өлгенше Сапар досын «аға» деп өткен. Ал Бәну апамыз Есімді атын атамай, өмір-бойы «төрежігіт» деп атаған екен. Міне, сыйластық пен құрметтің бір көрінісі.

Есім Шайкиннің есімін исі солтүстікқазақстандықтар өте жақсы біледі. Бұл кісі де үлкен ұйымдастырушы, білікті маман болған адам. Ол да бірнеше кеңшардың директоры болып аты шыққан. Одан Сергеев ауданының бірінші хатшысы болып жүрген шағында Социалистік Еңбек Ері атағын алған. Күні бүгінге дейін Сергеев қаласының халқы өздерінің шағын селоларын гүлдендіріп, қалаға айналдырып кеткен Шайкин еді деп айтып отырады. Ол кісі тазалыққа, ағаш отырғызып, аулаларды абаттандыруға, әдемі үйлер салуға үлкен көңіл бөлген.

Есім ағамыз зейнет демалысына шыққан соң «екінші ерлік» жасады. Туған ауылы Үлгіге барып, оның та-

лай қажеттіліктерін өтеумен қатар 22 тұрғын үй салдырып, жүдеп кеткен ауылына әр кіргізді. Оның бұл істері сол жылдары облыс көлеміне дүрілдеп естіліп тұрды. Ауылдың ауыз су, жол мәселесін де осы ағамыз шешіп берген. Артынан, жасының жетпіске аяқ басқанына қарамай, өз ауылы қарайтын кеңшардың директорлығына да тағайындалды. Сөйтіп, өмір жолын екінші рет бастағандай болды. Бірақ бұл уақытта кеңшарлар тарап, ауылдардан сән кете бастаған қым-қуыт кезең басталған еді. Сондықтан Есім ағамыз кеңшардан кетіп, бұрын аудан орталығы болған Благовещенка селолық округын басқарып, өмірінің соңғы күніне дейін осында қызмет етті.

Есім Шайкиннің де өмірден өтетін соңғы сағаттарында қасында Сапар досы болған.

Міне, сөйтіп Сапар ағаның заңгер ретінде қалыптасуын, атқарған жұмыстарының бір парасы мен жүрген ортасын, жора-жолдастары мен дос-жарлары туралы біршама айттық. Жалғыз-ақ оның прокуратура органдарында істеген 40 жылында өкімет тарапынан алған алғыс, құрметтерін жазған жоқпыз. Енді соны да айта кетелік. Алдымен оның 1972 жылғы 25 мамырдағы Жарлықпен Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Құрмет грамотасымен марапатталғанын айтайық. Бұл республиканың өзі бере алатын ең жоғарғы наградасы. Сондай-ақ ол КСРО және Қазақстан Республикасы прокуратурасының «Құрметті қызметкері» деген атақтарын алған. Бұл жоғарғы кәсіби белгілер ақсақалдың «І дәрежелі Отан соғысы» ордені және бірнеше медальдарымен бірге төсінде жарқырайды. Сондай-ақ Сапар ағаның республиканың Бас прокурорынан сыйлыққа атаулы сағат алғаны да бар. Мұндайға әркімнің қолы жете бермейді.

1982 жылы ол Қазақстаннан барған алты адамның бірі болып Мәскеуде болған КСРО прокуратурасының 60 жылдық мерейтойына қатысқан. Бұл да оның еңбегіне берілген айрықша құрметтердің бірі.

Ал 2010 жылы Сапар аға Мәскеуде болған Ұлы Жеңістің 65 жылдық мерейтойына арналған ардагерлер шеруіне қатысты. Оған Сапар ағаны облыс әкімдігінің тапсырмасымен жолсерік болып жерлес інісі Жасұлан Қазыбеков апарып келген еді. Сондықтан бұл інісіне де ағамыз ризашылығын білдіріп отырады.

Сапар аға туралы шыққан өлеңдер, жазылған мақалалар да жеткілікті. Соның ішінде ағаның жан-дүниесін жақсы білетін Шәмар Салжігітова апайымыздың өлең жолдары оның жүрегіне жақын және оның болмысын аша түседі. Олар ағаның мерейтойлық жастарына шығарылған арнау болғанымен жақсы мінезін, мейірімі мен кеңдігін де көрсететін дүниелер. Сондықтан олардың арасынан кейбір жолдарды оқырмандарға ұсындық:

Бұрынғы өткен жақсы аталар көзісіз,
Сом алтынның сынығының өзісіз.
Санамайық өтіп кеткен жылдарды,
Екі алпысты азсынамыз Сізге біз.

Келгенде елге бір қуанып қаласыз,
Үлкендерге сәлем бере барасыз.
Кішілерге асқар таудай ағасыз,
Кейбіреуге тіпті әлі баласыз.

Осы жүрген ағайынның басысыз,
Тойыңызда көңіліңіз тасысын.
Адасқанын ақылменен жөнге сап,
Татулығын тағы ойлайсыз қапысыз.

Тоқсанға жетіп, жүзден де өтіп кетіңіз,
Жиырма бірінші ғасырда сайран етіңіз,
Аман жүріп, жақсы болып денсаулық,
Халқыңызға тағы да қызмет етіңіз,

— деп 60 жасында бір айтқан болса, 70 жасында
ағаның келбетін тіпті аша түсіпті:

Өмірдің доңғалағы зыр айналып,
Өтіпті жыл артынан жыл айналып,
Жетпіске келіп қалдым деген күні,
Ағатай, қалдыңыз ба бір ойланып.

Құтты болсын, аға, мерейтойыңыз,
Орындалсын барлық мақсат, ойыңыз.
Ағайынның қамқоршысы, ақылшы,
Бәрімізге ортақ қызық-тойымыз.

Ағаның 80-ге толған жасында Шәмар тәтеміз бы-
лай толғаған екен:

Ағажан, келдіңіз бе, сексен жасқа,
Ішінде туыстардың орның басқа.
Бұл күнге абыроймен жетіп тұрсыз,
Дейді ғой осындайда «тілім-тасқа».

Әрқашан түсінесіз біздің жайды,
Себепсіз дария-жүрек толқымайды.
Сағынып, тебіреніп еске аламын,
Өмірден кеше өткен Апатайды.
Ағатай, құттықтаймыз тойыңызбен,
Туыстық, бауырмалдық ойымызбен.
Сүймейсіз мақтауды да, мақтануды,
Биіксіз ақылмен де, бойыңызбен.

Соғыста жалын құшып, от оранып,
Келіпсіз үшеуіңіз, бесеу барып.

Көп жылдар өтсе дағы содан бері,
Жүресіз әр уақытта еске алып.

Арқалап әділдіктің ауыр жүгін,
Адалдық биігінен көтерілдің.
Отанның «Үздік заңгер» атын алып,
Озаттар қатарынан көп көріндің.

Ағатай, жақсы аталар көзіндейсіз,
Мәуелі бәйтеректің өзіндейсіз.
Туған ел ағайынның жайын ойлап,
Сіз, сірә, кей кездері көз ілмейсіз.

Тілейміз денге саулық, жақсы көңіл,
Солармен ұзармақ қой өзен-өмір.
Ақ басты Алатаудың шыңдарындай,
Тағы да талай жылдар жарқырап жүр!!!

Осы жолдарды оқып отырып бір нәрсеге таң қалдым. Шәмар тәтеміз ағаға «Ақ басты Алатаудың шыңдарындай, Тағы да талай жылдар жарқырап жүр» депті-ау. Бұл 2004 жылы жазылған өлең. Ол кезде Сапар ағаның Алматыға келіп, үлкен баламның қолында тұрамын-ау деген ойы болмағаны хақ. Бірақ 2012 жылдан бері Сапар аға жиі қаралып тұру үшін Алматыдағы дәрігер балаларының қолында тұрып жатыр. Сөйтіп, Шәмар тәтеміздің тілегіне періште «әумин» деген болуы керек, Сапар аға Ақ басты Алатаудың бір шыңы болып жүр қазір...

Осындай игі тілектер мен жүрекжарды жақсы лебіздердің талайын Сапар аға естіп келеді. Жоғарыда ол туралы талай азаматтың газет-журнал беттеріне жазғанын да айттық қой. Бір шеті мәскеулік «Социалистическая законность» журналына да Сапар аға

жәйлі көлемді, мақтаулы мақала шыққан. Бірақ біз солардың ішінен Солтүстік Қазақстан өңіріне кеңінен танымал ақын, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі, ұзақ жылдардан бері осы газеттің қызметкері болып келе жатқан Зейнолла Әкімжановтың «Адамдық қасиеттен айнымаған» деген бір мақаласынан мына жолдарды келтіре кетуді дұрыс деп санадық:

«Тәңір оны (Сапар ағаны айтады. Ж. С.) өзгеше жаратқан тәрізді. Ауырға да, жеңілге бірқалыпты, тау қозғалса, қозғалмайтын, жоққа тебіренбейтін, іске алғысызға толқымайтын адам.

Бірде қызылжарлық жастар отырып, біраз қарттарды сынап, солардың ішінде үлгі тұтарлығы қайсы дегенде, бәрі де бір ауыздан Сапар ағамызды атаған еді...

Ардагерлердің басы қосылған жиындарда жиі бола жүріп, оның бірде-бір рет оғаш сөз айтқанын, бөгде қылығын көрген емеспін. Үнемі бірқалыпты, зерделі, зейінді, ақылман, кеңпейіл, кеңінен толғап, кемелдік, кеңдік көрсететін күйі, байсалды жүзі сәл жымиып, түнеріп тұрған бұлтты серпілтіп жіберетін жайдары. Сапекеңе ашу шақырып, айбар көрсету мүмкін емес тәрізді де тұрады».

Бұл жолдар да Сапар ағаның болмысын аша түскендей. Зейнолла Әкімжанов айтқан: жастар өзара талқыға салып, қай ақсақалды үлгі тұтуға болады дегенде, бәрі де Сапар ағаны айтатынын өз құлағымызбен де естіп жүрдік. Жастарға «шырағым» деп сөйлеудің өзіне қазіргі көп шалдарымыздың қауқары жете бермейтін секілді. Ондайды айту үшін де адамның жан-дүниесі таза, ниеті ақ болмағы керек. Сапар аға сол талаптың үдесінен шыққан жан. Оның «шырағым» дегені таза қазақы қалыппен, табиғи естіліп, керемет жарасып тұрады.

**Ақылды аға,
ұлағатты ата**

Алланың құдіретімен дүниеге келген күннен бастап адамның бәрі де бір түрлі, бір сипатты болғанымен, өзін қоршаған қауымның әсерімен әрқалай болып қалыптасады. Асыл тек, жақсы тәрбие, білікті орта адамның жақсы мінезін, ұлағатты тұрпатын сомдайды. Бұған ес біле бастағаннан бойға сіңірген жақсы әдет, өтімді ақыл, сіңімді білімді қосыңыз. Әрине, мұның үстіне пенденің өз басының да неге бейіл екендігі, табиғи қабілеті мен қарымы да ықпалын тигізіп, жеке адамның қайталанбас дара тұлғасы, басқа адамдарға ұқсамайтын өзгеше қырлары қалыптаса бастайды.

Сапар ағада жақсы болып қалыптасуға осынау қасиеттердің бәрі де болды. Оның жоғарыда айтып кеткен ата-тегінің мықтылығында мін жоқты. Ауылды иманға ұйытып, Алланың дұрыс жолына түсуге үндеген әке мен батырдан туған өткір мінезді, өр тұлғалы анасының тәрбиесі де үндесіп жатты. Ең бастысы Сапар ағаның өзі әрқашанда әділдікке, шыншылдыққа сүйенген байыпты, асықпай-аптықпай, сабырмен жүретін байсалды азамат болуға жасынан бейіл болған. Қазақта: «жасында берекесі болмағанның — қартайғанда мерекесі болмас» деген бір даналық сөзі бар. Сапар ағаның жасы ұлғайғанда зор құрмет-

ке бөленіп, ауыл-аймағы ғана емес, өзін білетін барлық өңіріміздің, облыстың қадірменді қарты, алдынан кесе көлденең өтуге болмайтын ардақты ақсақалы болғандығының өзі осы — бала жастан дұрыс тәрбие көріп, саналы жас, салмақты жігіт, салиқалы аға жолдарынан жаңылмай, шашасына шаң жұқтырмай таза өткендігінің белгісі.

Бүгінгі күні ол қазыналы қарт қана емес, ағайынның ұйытқысы, ауыл-аймақтың жоқшысы, жас атаулының жанашыры. Жоғарыда айтқанымыздай, осы күні қандай өрелі ақсақал болса да, аузынан «шырағым» деген сөз шыққанын естімейсіз. Ондай әрі қамқор, әрі жанашыр, әрі жанның бәрін әділетті сын көзбен бағалайтын атауды екінің бірі аузына ала алмайды. Мұндай үлкен атауды еңсеруге батылдары да жете бермейді. Ал Сапар аға ежелгі қариялардың өзінен кішіге жанашырлықпен қарайтын салтымен жас атаулының бәрін «шырағымдап» тұрады. Мұндайды жәй ғана сыпайылық деп түсінетіндер қателеседі, ол астары тереңде жатқан атау. Халқымыздың Батыры, данасы мен дарасы Бауыржан Момышұлы қарттықтың атауларына төмендегідей баға берген екен:

Шал — бала-шаға мен әйеліне әмірін жүргізе алмай, көсеумен от сабалап, шала бықсып отыратын адам;

Қария — айтар сөзі ауылына өтімді кісі;

Ақсақал — аймақты аузына қаратқан абыройлы адам;

Абыз — халқының қамын ойлап, қабырғасы қайысатын, елінің мұңын мұңдап, жоғын жоқтайтын адам.

Сапар ағаны осылардың ішінде шалдан басқа атаудың бәрімен атауға болады.

2000-шы жылы Марат қажы Сәрсенбаев деген азамат бастап, Мәлік Дүйсенбеков ағамыз қостап, Сол-

түстік Қазақстанның бір топ адамын иісі қазақтың қара шаңырағы Түркістан қаласының 1500 жылдығына орай сол шаһарға саяхатқа апарып келді. Елден автобуспен шыққандар 2 мың шақырымдай жолды екі күндік үрдіс жолмен басып өткен. Сол сапарға барғандар арасында Сапар аға да болған еді. Одан басқа Тауағаш ауылынан Ағыбай Самұратов, Есім Мырзанов, Жасұлан Қазыбеков ағаларымыз, Шәмар Салжігітова, Сабира Дүйсенбекова, Қайнижамал Қазыбекова апаларымыз және т. б. болды. Мұндай саяхатшылар басқа қалалардан да шығып, бәрі де Түркістанда бас түйістірген.

Айтайын дегенім... Сол сапарда бір кереуіз Сапар ағаға ойнаған болып тиісіп, оның прокурор болғанын айтып, қазір қолының дірілдейтіні сол себептен шығар деп орынсыз қылжақтайды. Сапар аға оның бір емес, бірнеше айтылған қылжағына ұзақ шыдап, ақырында байыпты жауап бергенін ауылдастар мақтан тұтып айтып келген еді.

Бір дастарханның жиналатын тұсында ол кісі сәл ғана кідіріс жасауды өтініп, бәрінің көзінше: — Шырағым, — депті анаған, — өзің мұғалім болған екенсің, бірақ, үлкен кісі демей, маған бірнеше рет қолың дірілдейді, талайды жазықсыз соттатқан шығарсың деп ауыр сөздер айттың. Әзілдеп айтқан болсаң да, ойың сол сияқты. Менің қолым дірілдейтіні рас, өйткені Ұлы Отан соғысына қатысып, жарақат алғам. Жанымнан жарылған мина оң жақ қабырғам мен қолымды күйретіп кеткен. Ал прокурор болып, адамды әділетсіз жазалаған болсам, мен бұл жерде отырмас едім. Өзің жас ұрпақты тәрбиелейтін мамандықтың өкілі бола тұрып, үлкен кісіге осылай орынсыз қылжақтауыңа қарағанда, сен тәрбие берген шәкірттерге

жаным ашып отыр, — депті ақсақал. Содан... Мұндай сөздер естірмін деп ойламаған ана жазған қашан кетер-кеткенше Сапар ағадан кешірім сұраумен болыпты.

Сапар ағаның осындай, аз сөзбен, арлы сөзбен сабырсыз, арзан сөзге байыпты тоқтау айта білетінін талайлардың ауыздарынан естідік. Ондай мысалды жерлестері де, өзімен қызметте бірге болғандар да, дос-жоралары да жиі айтып отырады.

Адамгершіліктің ошағы от басындағы ынтымақта болады. «Ырыс, қайда барасың дегенде, ынтымаққа барамын» деген екен. Сол айтқандай, Сапар ағаның отбасындағы ынтымақты, үйлесімді жарастықты өз басымыз да талай рет көрді.

Сапар аға мен Бәну апаның мінездерінде толық гармониялы үндестік бар еді. Ынтымақтары жарасып отырған олардың отбасы жұрттың бәріне үлгі боларлықтай-ды. Бәну апай ешқашан да ағаны атымен атамай, «атасы-атасы» деп тұратын. Ал Сапар аға бәйбішесін шақырғанда, «Бәну-ау» дейтін еді. Екеуінің де үндерінде бір-біріне деген құрмет, жылылық есіп тұратын. Өмірдің көркі де осындай адамдар деп айтса, артық айтқандық емес.

Осы жарастық, осы сыйластық балаларының бойына да сіңген. Олар да ата-анасын жайылып жастық, иіліп төсек болып баққанын көрдік. Осы күні Сапар ағаны балалары Серік пен Абай да, қызы Алтынай да алақандарына салып күтіп отыр. Келіндері мен күйеу баласы да сондай. Балаларының қай жерде болса да атаның аяқ киімін кигізіп, бәйек болып, қолтығынан аялай демеп жатқанын көргенде — шіркін-ай, балалардың бәрі де ата-анасын осылай күтсе ғой деп армандайсың.

Осы жерде айта кетейік, Сапар аға үш перзентінен бірнеше немере мен жиендер көріп, олардың да құрметін белшеден кешіп отырған жан.

Үлкен ұлы Серік Сапарұлы мектептен химия, биология пәндерін сүйіп оқып, дәрігерлік мамандықты таңдаған. Медицина ғылымдарының кандидаты. Кардиолог. Қазір Алматы қаласында, жеке кәсібі бар. — Мен әкемнің мейірімділігін бойға сіңіріп өстім. Сонымен қатар оның аса ұстамды мінезін қатты ұнатамын, — дейді ол. — Ол бізді жастайымыздан еңбекке, өмірдегі қиыншылықтарды жеңуге баулыды. Ауылды жерде тұрған соң, мал ұстадық, оларды күту, жайлау міндеті біздің мойнымызда болды. Ешқашан жұмыстан бас тартып, кейін шегіншектеген жоқпыз. Өмірдегі әртүрлі нәрсеге икемді болуға да әкенің ықпалы, үйреткені көп болды. Әлі есімде, мені суға малтуға да үйреткен әкем еді. Бірде Есіл өзенінің тереңірек жеріне апарып, мен қарап тұрамын, сен жағаға қарай малты деп суға тастай берді. Сонда жанталаса тырбаңдап, суға жүзуді үйреніп кеткен едім. Маған машина жүргізуді де тым ерте, 7–8 сыныпта жүргенімде, үйреткені есімде. Осының өзі оның балаға сенім білдіріп, оның өз күшімен жол табуына ықпал еткені деп білемін. Сонымен бірге оған ішіміздегі сырымызды айтуға, ақылдасуға ұялмайтын едік. Өйткені ол біздің өзіне деген сенімімізді ерте оятқан. Сол әдетпен әлі күнге дейін онымен сырласып, ақылдасып қоямыз, — дейді Серік аға.

— Әкемнің жора-жолдастары да көп еді. Олар біздің үйге үнемі келіп тұратын. Солардың ішінде Дмитрий Фалеев, Сәбит Кеженев, Есім Шайкин ағаларды ерекше құрмет тұттық. Бұлардың қайсы болсын өздерінің терең көзқарастарымен, ой-өрістерінің

кеңдігімен мені таң қалдыратын, — деп жалғастырды өз ойын Секең.

Сапар ағаның екінші ұлы Абай Алматының зоотехникалық-малдәрігерлік институтын бітірген. Бұл жігітті жақсырақ білемін. Әкесінен аумай қалған маңғаз, сабырлы, бір жайсаң жігіт. Үстінен келі түйсең де, мыңқ етпейді деген сөз осындай азаматтарға айтылатын шығар. Риясыз көңілмен күркірей күлетін әсем күлкісі де әкесінен аумай қалған.

Институт бітіріп келген соң, ол біраз уақыт өз мамандығы бойынша еңбек еткен. Артынан аудандық жастар ұйымында істеп, одан Қауіпсіздік комитетіне қызметке шақырылып, осы саланың маманы болып кетті. Ұзақ жылдар еңбек етіп, полковник атағымен зейнет демалысына шыққан. — Өмірде қол жеткізген барлық табысым ата-анамның арқасы деп санаймын және сол үшін оларға шексіз ризамын, — дейді Әбекең. — Үйдің көпейі болғандықтан, менің кейбір ер-келіктерім кешіріле беретін, алайда өзім де ешқашан шектен шыққан емеспін. Көп уақытымды спортқа бөлдім, ата-анам бұл бағыттағы ұмтылыстарымды ешқашан шектеген емес. Керісінше, барлық мүмкіншіліктерді жасап, қолдап отырды. Әлі есімде, әкем маған жұрттан бұрын бәтеңкесі бар шаңғы әперген еді. Сондағы қуанғаным күні бүгінге дейін есімде. Әкеме әбден ырза болып, өзімнің осындай қамқоршым барына қатты шаттанған едім. Менің фотографиямен шұғылдануыма да әкем қатты ықпал етті. Фотоаппаратты қалай қолдануды, оның тетіктерін қалай дұрыстауды — бәр-бәрін ол маған ерінбей-жалықпай үйреткен еді. Бірде әкемді мен оқитын мектептің жоғары сынып балаларына құқық тәртібі жөнінен лекция оқып беруге шақырды. Формалық киіммен келіп дәріс оқыған әкемнің сол келбеті әлі күнге көз алдымда. Мен оның

тұрпатына, тұлғасына, айтқан әсерлі әңгімесіне тәнті болып, ішімнен қатты мақтанған едім сонда. Өзімнің өмірлік жолды дұрыс таңдауыма, кәсіп таңдауыма да әкемнің айтқан ақылының әсері мол болды. Оның өмірлік тәжірибе мен халық даналығынан түйген кеңестері мен ақылдарын күні бүгінге дейін еске алып, олардың дұрыстығына, әділеттігіне көзімді жеткізе түсемін және осындай ақыл қосқан әкеме деген махаббатым арта түседі, — дейді Абай Сапарұлы.

Сонымен бірге ол үлкенді сыйлау, оған құрмет білдіру сияқты қазақы қасиеттердің де өз бойына бала жастан сіңірілгенін еске алады. — Адамның қадірін білу, ешкімді алаламау сияқты өнегелер де біздің отбасымызда жиі айтылатын, сондықтан да ешкімнің ар-намысына тимей, алақолсыз құрметтеуді біз бала жастан бойға сіңірдік. Ешқашан ата-анамыздың атына кір келтірмеу керектігін де ұмытқан емеспін. Күні бүгінге дейін осы қағидатты ұстанып, қандай қысталаң сәт болса да, әкемнің атына кір келтіріп алмауды естен шығармай жүремін және балаларыма да соны үйретемін, — дейді ол.

Сапар ағаның қызы Алтынай экономист-бухгалтер мамандығын алып, өз саласында еңбек етті. Қазір зейнет демалысында. Бәну апай қайтыс болған соң, әкесін ұзақ жылдар бойы Қызылжарда осы қызы күтті. — Біздің отбасымызда ешқашан да дауыс көтеру, бір-бірімізге қарсы келіп, ұсақ нәрсеге таласу деген болған емес, — деп еске алады ол. — Осының өзі ата-анамыздың байыпты кісілер болғанының және өзара сыйластығының арқасы ғой деп ойлаймын. Әкем жұмысқа ерте кетіп, кеш келетін. Бірақ ол кісінің әсері, игі ықпалы, біздің ісімізге, қылығымызға деген қандай да бір көзқарасы үнемі ол жанымызда жүргендей білініп тұратын. Өйткені анамыз екі сөзінің бірінде

«әкең не айтады, әкеңнен ұят емес пе, бұл ісің әкеңе ұнамайды» деп, бізге ол кісінің көзқарасын үнемі білдіріп, жанымызға жақындатып отыратын. Осындай ескертулердің арқасында да шығар біз үшін әкенің беделі зор болды.

Біздің ата-анамызды қатты құрметтейтініміз олардың атам мен әжемді қатты құрметтеген үлгісінен жұқты ғой деп ойлаймын. Атам мен әжем бізбен бірге тұрды. Жұмыстан қатты шаршап келсе де әкем олардың көңілін аулап, халдерін сұрап, әңгімеге тартып отыратын. Осының өзі оларды сергітіп, ризашылық сезімдерін тудырушы еді. Ал анам оларды баласындай мәпелеп, күтті. Қолындағы барлық жылы-жұмсағын алдымен солардың аузына тосатын. Әжем баласының жалғыздығын үнемі уайым қылып, тілегін тілеп отырушы еді. Жатса да, тұрса да, Алладан жалғызының амандығын тілейтін. Ол жұмыстан келгенше ұйықтамайтынын да білемін.

Біздің жақын туыстарымыз аз болса да үйімізден қонақ үзілмейтін. Әрине, ас-судың берекесі әйелде ғой, қонақтың үзілмейтіндігі шешеміздің жылы қабасы, ақкөңілдігі мен ас-суының арылмауында болды. Кім келсе де, тәуліктің қай мезгілінде келсе де, анамның ас-суы даяр болатын еді. Бірде мынадай қызық оқиға болды. Ол кезде әкем Мамлют ауданының прокуроры болып, сол қалада тұратынбыз. Түннің бір уақытында біздің үйге бір милиционер жүк машинасының қорабы толы кісі алып келді. «Мына кісілер милиция бөліміне келіп, бізді бір қазақтың үйіне апар деді. Біз, Сапар Дүйсенович, сізден басқа қазақты білмейтін болғандықтан, осында алып келдік», — дейді.

Әкем сөзге келмей оларды үйге түсіртті. Сұрастыра келсе, олар осы ауданның бір қазақ ауылының қалаға суыт шыққан адамдары екен. Мамлюткаға дей-

ін автобуспен келіп, Қызылжарға баратын пойызға үлгере алмай қалғандықтан, бір қазақтың үйін сұрап жүргендері сол екен. Әкем оларды жылы қабылдап, тосып отырған қонағынша күтті. Шешем де түннің бір уақыты болып қалғанына қарамай қазан көтерді... Сөйлесе келе «қарға тамырлы қазақ» болған соң, ортақ таныстар, екі жақтың да білетін адамдары белгілі болып, жаңа ғана бейтаныс болған қазақтар жақын туыстардай шүйіркелесіп кеткен еді.

Алтынай Сапарқызы осындай қысқаша естелік айтып берген еді. Өзі бала күнінде әке жолын қуып заңгер де болғысы келген екен. Алайда әкесінің «бұл жұмыс қыз балаға ауыр болады, кейбір істерге заңгер әйелдерді қатыстырмайды» деген сөздері әсер етіп, ол экономист мамандығын таңдапты. Қазір сол ақылы үшін әкесіне риза болып отырады.

Алтынайдың жолдасы, Сапар ағаның күйеу баласы Нұрлан Досымбаев ұзақ жылдар ішкі істер органдарында, кейін Ұлттық қауіпсіздік комитетінде жемісті қызмет істеп, қазір подполковник дәрежесінде зейнет демалысына шыққан. Бұл да бір байсалды, салмақты азамат. — Мен көп балалы отбасында өстім. Әкей ерте қайтыс болып, оның жылуын көре алмадық. Алайда қайын атам маған әке орнына әке бола білген жан болды. Әкенің жылуын беріп, оның орнын жоқтатпай, өзінің туған балаларынан бірде кем көрген жоқ. Өмірдегі барлық жағдайда да ол маған әкелік қамқорлық жасап, дұрыс ақыл беріп отырды. Әкемнің орнын толтырып, маған оның мейірін бере білген осынау жан мен үшін өте ыстық. Сондықтан да әрқашан оның амандығын тілеймін, — дейді күйеу баласы Нұрлан Қауысұлы.

Келіндері Сәуле мен Ұмсынай. Екеуі де өз ісінің мамандары, соның ішінде Сәуле — медицина ғылымда-

рының докторы. Кезінде республикалық «Ана мен бала орталығының» директоры болған. Ұмсынайдың мамандығы — педагог.

Немеренің үлкені Расул да әке жолын қуып дәрігер болған, қазір лазерлік медицина орталығының директоры. Үйленген, балалары бар. Серіктен туған Айнұр деген немересі де үйлі-баранды, ата жолын қуған заңгер. Ғылым кандидаты. Абайынан туған Ербол мен Ержан да өмірден өз орындарын тапқан, байсалды азаматтар. Ербол жақында үйленді. Алтынайдан туған Лаура деген жиені де үйлі-баранды. Ал Асқар деген ұлы да жоғары білімді, ол да жақында үйленген, енді ата-анасын қуантуға немере күтіп жүрген жайлары бар.

Сапар аға балаларының саналы болып өскендігі атасы мен әжесінің тәрбиесін көп көргендігінен деп отырады. Өйткені олардың бала кезінде аталары мен әжелері әлі тың, бала бағудан қалмаған кездері-тін. Ал өзінің алдында болып, жылылық нұрын бойына сіңірген немерелері аталарын қатты сыйлап, алдынан кесе көлденең өтпейді.

«Қарттығыңа мақтанба, мәрттігіңе мақтан» дейді қазақ. Сапар аға да жасы үлкендігі үшін емес, мәрттігінің арқасында үлкен-кішінің бәріне сыйлы болып жүрген жан. Оның отбасы ошақ қасы емес, үнемі туған елінің мәселелерін ойлап қабырғасы қайысып жүретініне кейде қайран қаласың.

Сапар аға туған Тауағаш ауылының тұрғындары Керейдің 3–4 атасынан тараған ұрпақтар екенін жоғарыда айтқанбыз. Сол аталардың көбінің арасы 60–70 жылдан бері өзара қыз алысатын кезеңге жетіп қалған. Демек, нақ өзінің аталастары — Балталар болмаса, Сапар ағаға көбінің жақын туыстығы жоқ. Осы ортадан шығып, қалаға немесе басқа алыс елдерге,

басқа облыстарға қызмет немесе басқа бір себеппен алыс кетіп қалғандар ауыл ішіндегі қайтыс болған жандарға бата қылып, дұға бағыштамайды. Ауылға келе қалса да, туыстығы жақын болмаса, қаралы үйге кіріп шығатындары сирек. Ал Сапар аға ондай емес. Ауылдан кеткеніне ұзақ жылдар болып, жақын ағайындарының саны үш-төрт үй ғана қалса да, ол қайтыс болған жерлестерінің бәріне бата қылады.

Ауылдастардың өздері, туыстығының алыс-жақынына қарамай, ауыл ішінде бәрі де қара жамылған жерлестеріне бата қылып жатады ғой. Сапар аға да сондайға қатысып, келе алмаса да, тіпті естімей қалса да, өзінің атынан қатысуды жақын ағайыны, жоғарыда айтылған немере-інісі Серғали Кәкімжанұлына қатты тапсырып қояды екен. Ал артынан батаға қосқан ақшасын ол Серғали ағайға міндетті түрде, жаңылмай беріп отырған.

Сапар ағаның осындай қылығын білетін ауылдастары оған қатты риза болып, ауыздарынан тастамай алғыстарын білдіріп жүреді. Адамның кісілігі осындай ұсақ, алайда адамның көңілін демейтін істерден көрініп тұрады емес пе? Бұл тұрғыдан алғанда да, Сапар ағаның адамгершілігіне мін таға алмайсың.

Сапар аға жасырақ кезінде елге келген сайын әкесі мен шешесіне құран оқытып, ақсақалдарға бір дәм беруді де ұмытпайды екен. Осыған ауыл ақсақалдары өте разы болып, кейінгі жастарға оның ісін үлгі қылып айтып жүретін. Әсіресе, Самай атаның үлкені болған Белгібай қарт осы іске риза болып, үнемі батасын беріп жүретінін білетінбіз.

Тауағаштан ұзап, қызмет қуып кеткендер, тіпті үлкен лауазымға қол жеткізгендер де баршылық. Бірақ солардың арасынан ел үшін осындай істер жасауға талап қылатынын біле бермейміз. Әркім өз тірлігін

күйттеп, пендешілікпен кеткен. Ал Сапар аға, жасының ұлғайғанына қарамай, қашан көрсең, ауылдастарына бір пайдамды қалай тигізсем деп қамығып жүргені.

Осыдан 5–6 жыл бұрын Тауағаш мектебінің жағдайы күрт төмендеп кетті. 40 жылдан бұрын салынған ескі мектептің сәні кетіп қалды. Бетон плиталардан типтік жатақхананың жобасымен қалана салған оның іші де жылынбай, сыртқы түрі де әбден тозған еді.

Осы арада бір нәрсеге таң қалатынымды жасырмаймын. Бұл мектеп салынған өткен ғасырдың 70-ші жылдарында Тауағаш ауылындағы оқушылардың саны 200-ден артық болатын. Ауыл экономикасы да гүлденіп тұрды десек, артық айтқандық емес. Жыл сайын ауылдастар «Отан қамбасына» 10 мың тоннадай астық құйып жатты. Оның үстіне 10 мыңдай қой өсіріп, жүнін, етін мемлекетке тапсырып отырды. Еңбекте үздік шығып, облыс, республика, тіпті одақ көлемдеріне аты жайылып жатқандары да болып тұрды. Ал енді осынау еңбеккерлердің балаларына өкіметтің жасаған қамқорлығын көріңіз. Екі қабатты, спорт залы бар әсем мектеп салып берудің орнына оларды іші күңгірт, залына күн түспейтін, бір қабатты, аласа, спорт залы жоқ суық бетоннан тұрғызылған мектепті зорға қиған еді. Сонда социализмнің «бәрі де адам үшін», «адамдарға зор қамқорлық қыламыз» деген ұрандары қайда деп ойлайсың? Әсілі мұндайлар олардың тек даурықпа ұрандарында ғана айтылып, іс-жүзінде бәрі де басқаша болатын еді...

Ал осы Тауағаш тәрізді орыс ауылдарындағы жағдай мүлде басқа болды. Олардың бәріне сәулетті мектептер салынып, жол, су мәселелері де түбегейлі шешіліп отырды. Осындай әділетсіздіктерді бұрын

ешкім де ашық айта алмады. Айта қалғандай болса, мынауың «ұлтшыл» деп мүйіздейтін.

Құдайға шүкір, Тауағаш ауылы екі қабатты сәулетті мектепке тек еліміз Тәуелсіздігін алғаннан кейін ғана қол жеткізді. Әрине, ол да оңайлықпен салына қалған жоқ. Қаншама рет хат жазылды, газетте, теледидарда дабыл қағылды. Облыс басшыларына делегациялар кірді. Ауылдан шыққан сол делегацияның басында Сапар аға жүрді. Сонда өз немерелері, өз шөберелері үшін емес, туған ауылымның аты озсыншы, балаларына жағдай болсыншы деп жүтірді. Соңғы рет Сапар аға сол кезде жаңадан тағайындалған облыс әкімі Серік Біләловқа кірген еді. «Президенттің «100 мектеп, 100 аурухана салу» туралы берген тапсырмасы, бөлдірген ақшасы бар, шырағым-ау, мына, менің ауылым Тауағашқа соның бірін неге салып бермейсіңдер? Мектебі әбден тозып, құлаудың аз-ақ алдында тұр ғой», — деп күңіренген еді қария сонда. Обалы не керек, Сапар ағаны бұрыннан танитын, оның облыстағы беделін сыйлайтын Серік Біләлов құрақ ұшып, бұл мәселені міндетті түрде шешетінін айтып, уәдесін берген. Сол уәдені бір жылдан кейін орындап, осы күні Тауағаштың ең басты сәніне айналған екі қабатты, зәулім, қызыл мектеп ауылдың ортасына орнаған еді.

Бір ғажабы, осы мектеп салынғалы ауылымызға, тіл-ауызымыз тасқа, азды-көпті құт келгендей болды. Бұрынғыдай көшіп кету азайды. Үй салушылар да көбейді және бұрынғыдай аласа үйлер емес, сәулетті үйлер, коттедждер салу сәнге айналып келеді. Мектеп мұғалімдерінен басқа, 15–20 адам жұмысқа қол жеткізді. Жылма-жыл мектеп оқушыларының саны да артып келеді. Жүкті келіндердің де саны артып, ауылда жарасты, келісті көрініске жиі куә боласың. Әне,

«жақсыдан — шарапат» деген сол. Ауылдастарының да ағаға деген ақ алғысы бекер кетпеді. Аудандық мәслихаттың шешімімен Сапар Дүйсенов ағаға мектеп ашылған күні Есіл ауданының «Құрметті азаматы» деген атағы берілді. Сапар ағаның азды-көп еңбегіне орай осы бір құрметті атақ оны өзі іздеп тапты.

Адамның жақсы болмағы, құрметке бөленіп әрі ауырып-сырқамай ұзақ өмір сүрмегі көбінесе өзінің ақ ниетіне, адал жүрегіне байланысты секілді. Азды-көп ғұмырымызда тек қана жақсылық ойлап, тек қана ізгілік тілеп отырған жандардың ауырып-сырқап, қиналғанын көрген емеспіз. Алла тағала ақ ниетті адамдарды өмірде жақсы жүріп, жақсы тұрмыста болдыратынына қарап осындай тұжырым жасауға болады. Ал білімді молдаларымыз ауру-сырқауды Алла тағала адамның күнәсінің жазасы ретінде береді дегенін талай естідік. Құран Кәрімде: «Егерде құлым бір қиыншылыққа тап болса, білсін — ол өзінің жасаған ісінің салдары» делінген екен.

Осы тұрғыдан алғанда Сапар ағаның ұзақ жасап, ауру-сырқауға да, Аллаға шүкір, кемдеу ұшырап жүретіні өзінің ақ ниеті мен адал жүрегінен екені көрініп тұр. Ол тіпті 90-ға аяқ басқан жасында да елге жақсылық қылғысы келіп, қолынан келгенді жасағысы келіп тұрады.

Осы биылға дейін ол туған ауылы Тауағашқа тас жол салынып қалмас па екен деп қатты мазаланып жүрді. Облыс әкіміне кіргенде, ол осы өтінішін айтыпты. Облыстық мәслихаттың хатшысының аузынан «аға, сіздің ауылға жол салатын ақша бюджетте қарастырылды» деген сөзін естіп қатты марқайып жүрді. Алайда «салып береміз, ақша бөлеміз» деген сөздің бәрі шығарып салма болып шықты. Сапар аға маған Алматыдан қайта-қайта телефон шалып, анықташы,

білші деп талай рет айтып еді. Өз тарапымнан мен де қозғау салып бақтым. Тіпті, Мәжіліс депутаты Абай Тасболатовқа да өтініп, депутаттық сауал да жасаттым. Қалай десек те, шенеуніктердің «қаражат жетпейді» деген жаттанды жауабынан аса алмадық. Дәл сол уақытта Солтүстік Қазақстан облысының басқа салаларға бөлінген қаражаттарынан жыл сайын 2 млрд теңгеден артық, ал республикада одан да көп сома игерілмей де жатады...

Осы бір шағын мысалдардан-ақ Сапар ағаның туған еліне жаны ашитын, оған қайтсем де бір пайдамды тигізсем деген ізгі ниеті көрініп тұр емес пе? Сондықтан да Сапар ағадай сарабдал жан туа бермес, ондай жандар ендігі келер ұрпақ арасында бола қояр ма екен деп кейде налып та қаламыз.

Ауылымыздан осындай абзал азаматтың шыққанына барлық тауағаштықтар орынды мақтана алады. Ағаның алқаусыз адамгершілік қасиеттері, өнегелі өмір жолы бүгінгі де, келешек ұрпаққа да қайталанбас үлгі. Адам боламын деген әрбір жас өз өмірінің айнымас Темірқазығы етіп, Сапар ағаның өмір жолын үлгі тұтса — еш адаспайды. Сондықтан да Сапар ағаның артына тастаған мұрасы асыл қазына деп бағалауға болады.

Батырдың бірі Әбу еді

Екінші дүниежүзілік соғыста Кеңес Одағының Батыры атағын алған қазақтар саны ұзақ жылдар бойы 96, кейде 97 болып көрсетіліп келді. Соңғы нүктені «Егемен» (07.05.2011 ж.) былтыр қойып, толық тізімді жариялаған еді. Бұрын орыс, өзбек жерінде туылғаны себепті сол елдердің азаматы болып жүргендерді қоса есептегенде, қазақтан шыққан Батырлар саны 103 екендігі анықталды. Соның ішінде бұл атақ дивизия командирлері болған генерал Сабыр Рахимовқа 1965 жылы, полковник Бауыржан Момышұлына 1990 жылы берілді.

Сол 103 адамдық тізімді зерделей қарап шыққанымызда Батыр атағын алған қазақтар арасынан 23 адамның ғана офицер атағы барын, қалғандары қатардағы жауынгерлер мен сержанттық құрам өкілдері екенін білдік. Тіпті сол офицерлердің ішінде де үш адамның ғана капитандық шені бар, қалғандары кіші лейтенант, лейтенант және аға лейтенанттар. Кейін майор атағын алған Мәлік Ғабдуллин ротаның саяси жетекшісі болған. Бұл лейтенант дәрежесінде ғана бағаланатын атақ. Ал генерал С. Рахимов пен полковник Б. Момышұлының Батыр атағын соғыстан көп кейін алғанын жоғарыда айттық. Ерлік даңқы жер жарып,

соғыс кезінде соғыс туралы жазылған үлгі-өнегесі орасан зор, тамаша кітаптың қаһарманы болған Б. Момышұлының өзіне екі рет ұсынылса да, бұл атақ соғыс жылдарында берілмегенін жұрттың бәрі біледі. Осыған қарап, славян мен грузиннен басқа халықтардың ірі офицерлеріне батыр атағы берілмесін деген жасырын бұйрық болған сияқты ма деп қаласың. Тіпті, олардың асқан ерліктері де бұрмаланып, өз өкілдеріне телінгенін білеміз. Мұның мысалына Рейхстагқа бірінші болып ту тіккен Рахымжан Қошқарбаевқа Батыр атағын бермей, тіпті сол ерлігін ауызға да алдырмағанын айтуға болады. Оның қасында бірге болған жолдасы Григорий Булатов бұған қатты өкпелеп, ішіп те кеткен. Ал олардың ерлігін грузин Мелитон Кантария мен орыс Михаил Егоровқа теліп, оларға Батыр атағын берді. Ал аузынан ажал шашқан ДЗОТ-ты бірінші болып кеудесімен жапқан татар баласы Шәкіржан Мұхамедзяновтың көзсіз ерлігін аузы-мұрны қисаймай айдай әлемге Александр Матросов деген орыс жасады деп жариялады ғой. Мұның себебі «іні халықтардың» ірі болып кетуінен қауіптенген шовинистік саясаттың салқыны екені даусыз. Міне, от пен оққа салғанда тең деп келсе де, құрметтеуге келгенде кең болмаған Кеңес Одағының жымысқы саясатының бір көрінісі осы.

Батыр атағын алған офицерлердің бірі — аға лейтенант, рота командирі Әбу Досмұхаметов. Біз халыққа аса танымал емес осы адам туралы Ұлы Отан соғысы басталуының 71 жылдығы қарсаңында есімін жаңғыртып, халықтың есіне салуды жөн көрдік.

Әбу Досмұхаметов Солтүстік Қазақстан облысының қазіргі Қызылжар ауданындағы (бұрынғы Приишим ауданы) Үшкөл деген ауылда 1920 жылы дүниеге келген. Оның атасы Бәшім (шын есімі Бейсенбай) елге

белгілі, сыйлы адам болған. Колонистер қаптап көшіп келгенде, түгін тартса майы шығатын ата қонысы, шалғынды, мол сулы, шүйгін жерді «орысқа бермеймін» деп көп алысқан жан екен. 20-шы жылдардағы аштық кезінде де елге қайыры көп тиіп, аң аулап, құс атып, тамам халықты қырылып қалудан аман алып қалған. Елдің үстінен ағылып өтіп, шапқынға ұшыратып отырған ақ пен қызылдың әскерлеріне де қарсы шығып, көзсіз ерліктер жасағаны әлі күнге халықтың есінде қалған.

Бәшімнен Жәмәли және басқа қыздар, Досмұхамет, Есмұхамет, Сәрсекей есімді үш ұл туған. 1931–33 жылдардағы аштық Бәшімнің 70-тен шығып кетіп, аяғы қоюланған, оның үстіне астындағы көліктің бәрін шолақ белсенділердің сыпырып алған тұсына тап келіп, батыр бұрынғыдай қайрат қыла алмай, туған жерді тастап көшуге мәжбүр болады. Сөйтіп, РКСФР-ға қарайтын Қорған облысының Частоозер ауданына көшіп барады. Бұл кезде Досмұхаметінен туған немересі Әбу 11 жастағы бала.

Аштықтан арып-ашып көшіп келген қазақтарды құшақтарын жайып қарсы алатын халық мұнан табылмайды, керісінше есік-терезесін, мал қораларын бекітіп, түн баласында мылтықпен күзетуді ұйымдастырған жергілікті тұрғындар жылы қабақ танытқан жоқ. Қазақтар үркердей болып, үрпиген күйі қалың орманның арасына барып, күрке тігіп отырады. Бір жақсысы бұлар келген жерде жұмыс орындары бар. Қазақтар осындағы кеңшардың барынша ауыр жұмыстарға жегіледі. Сөйтіп, «қолы қимылдағанның аузы жыбырлайды» дегендей, көшіп келгендер өйтіп-бүйтіп, аштықтан жаппай қырылмай, көбі аман қалады. Артынан әлденіп, етек-жеңдерін жинаған соң, өздерінің күшімен «Жаңажол» атты қазақ кең-

шарын құрады. Бұл кезде Әбу орыс мектебінің 4 сыныбын бітірген соқталдай жігіт болып қалған еді, ол сол кеңшар белсенділерінің қатарына ілігеді. Ұзамай халыққа жұғымды әрі елгезек азаматты жастығына қарамай халық осы кеңшар басқармасының орынбасарлығына сайлайды. Біраз уақыттан соң басқармалардың алты айлық оқуына барып келіп, бұдан да ірі қызметке тұрармын деп жүрген кезде соғыс басталады.

Орыс тілін білетін, оның үстіне кеңшар басшысы болған Әбуді әскери комиссариат кіші офицерлер дайындайтын курсқа жібереді. Бұл — соғыс уақытына шақталып, қысқа мерзімде кіші лейтенанттар дайындайтын оқу орны болатын. Онда тек оқуды үздік бітірген, зейінділеріне ғана лейтенант, қалғандарының бәріне кіші лейтенант атағы берілетін.

1941 жылдың күзінде Семей мен Аягөз қалаларында негізінен Қазақстанның Шығыс өңірінен шақырылған жауынгерлерден 458-ші атқыштар дивизиясы құрылған. 1942-ші жылы ол 8-ші атқыштар дивизиясы болып аталды. Дивизия соғысқа 1942 жылдың 23 наурызында кіріп, 1945 жылдың 9 мамырына дейін Воронеж, Шығыс Карпат, Прага бағытындағы шабуыл операцияларына, сондай-ақ Курск иініндегі шайқасқа қатысқан. Днепр, Десна, Припять өзендерін кешіп өтіп, Украина қалаларын азат етуде үлкен ерліктер көрсеткен.

Міне, осы құраманың қатарына жас лейтенант Әбу Досмұхаметов те қабылданып, 229-шы полктың взвод командирі болып тағайындалады. Жауынгерлермен жақсы тіл табысатын, бастықтардың тапсырмасын бұлжытпай орындайтын жас офицер ұзамай жақсы қырынан таныла береді.

1942 жылғы жазда Брянск майданындағы 13 армияның құрамында болған 8 дивизия Воронеж-Посторненск операциясына қатысады. Осы шайқас кезінде Әбудің взводы өзіне жүктелген міндетті абыроймен орындайды. Көп шабуылдардың бірінде Әбу жарақат алып, госпитальге түскен. Осы шайқастағы жеке басының ерлігі және жауынгерлерін ерлікке жігерлендіре білген еңбегі үшін лейтенант Ә. Досмұхаметов «Қызыл Жұлдыз» орденін алады.

Көп ұзамай Әбуге аға лейтенант атағы да беріліп, ол енді бірінші ротаның командирлігіне тағайындалады. 1943 жылы 8 дивизия құрамына енетін 13 армия Орталық майданға беріледі. Бұл майдан екінші рет 1943 жылдың 15 ақпанында құрылған болатын. Майданның бас қолбасшысы сол кездегі генерал-полковник К. Рокоссовский болған. Осы майданның құрамына генерал-лейтенант Иван Чистяков қолбасшылық еткен 21 армия да енген. И. Чистяков бір кездері Бауыржан Момышұлының жақсы командирі болғандықтан қазақстандықтар үшін ыстық есімдердің бірі.

1943 жылы Курск иініндегі соғысқа қатысқан Әбудің ротасы ерекше ерлігімен көзге түсіп, рота командирінің өзі тамыз айында «II дәрежелі Отан соғысы» орденімен наградталады.

Бұл уақыт майдандағы түбегейлі бетбұрыстың басталған кезі болатын. Енді Қызыл Армия тек шабуылдау соғыстарын жүргізуге көшкен. Толассыз шабуылдаған Кеңес әскері неміс әскерлерін ауыр соққылармен өкшелей шегіндіріп, Украинаның ұлы өзені Днепрге келіп тіреледі.

Днепр Еуропада Волга мен Дунайдан кейінгі үлкен өзен. Оның ұзындығы 2285 шақырым. Осы өзен үшін болған шайқасқа екі жақтан 4 млн-ға жуық адам күші қатысқан. Майдан шебі өзен бойының 750 шақыры-

мын қамтыған. Көргендердің айтуына қарағанда, 4 айға созылған осы соғыста Днепр өзені қан болып аққан екен. Адам қаны... Өзен үшін болған соғыс адамзат тарихындағы ең үлкен қанды қырғындардың бірі деп есептелінеді.

Бұл өзендегі соғыстың соншалық қырғынды болған себебі: Курскідегі шайқастан кейін Вермахт тек ұзақ мерзімді қорғанысқа көшкен. Ол үшін шабуылдаған әскерге қарсы өзен, көл сияқты табиғи кедергілерді барынша тиімді пайдалануды мақсат етіп, тас-түйін қорғанысқа көшеді. Сол жолда Кеңес әскеріне қарсы бірінші кедергі болып жатқан Днепрді қайтсе де бермеуге барлық күшін жұмылдырғаны сол. Ал Сталинград пен Курск иіні қырғынындағы жеңіске мастанған Қызыл Армия басшылары өзенді қайтсе де тезірек алуға ұмтылып, адамдардың шыбындай қырылуына қарамаған. 1943 жылдың 26 тамызында Азов теңізінен Смоленскіге дейінгі 1400 шақырымдық аралықта 2 млн 650 мың адам, 51 мың зеңбірек, 2400 танк және 2850 ұшақ күшімен Қызыл Армия Днепрден өту операциясын бастаған. Осындай маңызы болғандықтан да Днепрден бірінші болып аман өткен әскердің бәріне дерлік Кеңес Одағының Батыры атағы берілген.

Қанды қырғынға бастарын тіге отырып, жаңбырша жауған оқтың астымен 21 қыркүйекте Чернобыль қаласының маңында Днепр өзенінен алғашқы болып 13 армияның жауынгерлері де өтеді. Осы әскердің қатарында Әбу Досмұхаметовтың да ротасы бар еді. Оң жағалауға аман өткен олар Гдень деген шағын елді мекеннің тұсында фашистерге енді құрғақта қарсы шығады.

Кеңес Одағы кезінде Мәскеуден «Вокрут света» атты беделді журнал шығып тұратын. Осы журналдың

1983 жылғы санында Әбулердің осы соғысы туралы тарихшы, полковник Владимир Смирнов егжей-тегжейлі жазған. («Вокруг света», № 9, 1983 г., «На Днепре в сорок третьем»). Енді сол деректен үзінді келтіре кетелік: «...И в эту минуту смертельной опасности командир батальона Петр Баюк и командир роты, старший лейтенант Абу Досмухаметов, ставший в эти тяжелые дни заместителем Баюка по политчасти, уже раненые поползли навстречу танкам врага. Они тянули за собой на проволоке противотанковые мины. Баюк напряг последние силы, приподнялся и бросил мину под гусеницы. Взрыв. Танк остановился. То же сделал Абу...»

Осы шайқаста Петр Баюк пен Әбу Досмұхаметов екеуі де қаза тапқан. 1943 жылдың 16 қазанындағы КСРО Жоғарғы Кеңесінің Жарлығымен екі ерге де Кеңес Одағының Батыры атағы беріледі.

...Әбудің анасы Қайша апай «қара қағазды» алса да, сүйікті баласының қаза болғанына сенбеген. 1966 жылы Чернобыль қаласындағы № 2-ші мектептің 7 сынып оқушыларынан Қайша ананың атына хат келгенде, ол баласы тіріліп келгендей қуанады. Оқушылар қалалық паркке қатар қойылған қос батыр — П. Баюк пен Ә. Досмұхаметовтың зиратын өздері қамқорлыққа алып, күтіп отыратынын және мектептерінде музей ашылғанын жазған екен. Сол музей үшін Әбудің балалық шағы туралы деректер жазып берсеңіз екен деп өтініпті жас бүлдіршіндер.

Баласының бейіті белгілі болғанына қуанған ана жолды баласы Қапар мен жөн білетін жиендері, Ұлы Отан соғысының ардагері Сапар Дүйсеновке бастатып, Чернобыль қаласындағы сүйікті баласының басына барып қайтады...

Сапар аға бұл нағашысын осы күнге дейін үлкен құрметпен еске алып отырады. — Өзі де ұзын бойлы, кең жауырынды нағыз жігіттің серкесі еді. Ең бастысы мінезі де кең, мейірімді, кешірімшіл жан болатын. Бір жылы, 10–11 жастағы кезімде, каникулда қонаққа барып, жаңадан сатып алған велосипедін ұрлап теуіп, ағашқа соғып қиратып алғаным бар. Аға жұмыстан келген соң ұрсады-ау деп қатты қамығып жүрдім. Оның үстіне інісі Қапар да қорқытып, қазір Әбу келген соң жазанды береді деп одан жаман үркітіп қойды.

Бір мезгілде салт атпен Әбу келді. Кеңшар бастығының орынбасары болып жүрген кезі, астында үйдей торы ат. Қапар оның алдынан жүгіре шығып, менің үстімнен шағым беріп жатыр... Қазір басталады-ау, ұрсады-ау, ұрар ма екен деп қатты қуыстанып мен тұрмын. — Өй, тәйір-ай, онда не тұр. Соған бола да қайғыра ма екен? — деген ағаның сол кездегі жайдары дауысы арқамнан ауыр жүкті бір-ақ сырып түсіргендей болды. Ол ол ма: — Келші, Сапар, мінші мынау торы атқа. Барып көңіліңді көтеріп, шапқылап келші, — деп аға күні бойы уайымдаған қайғымды түп орнымен жоқ қылған еді. Керемет кеңпейіл, кісілік мінезі зор адам еді ол, — деп отырады Сапар аға.

Тағы бірде қонаққа барғанда, тіпті «қызық» болыпты. Әбу өзінің арбасына мінгізіп, Сапарды қыдыртып келуге көрші ауылға апарады. Онда ұзақ уақыт өз шаруаларымен жүреді. Одан бір жолдасының үйіне апарып, екеуі ұзақ түстенеді. Күні бойы арбада селкідеп жүрген бала үйге қайтып келе жатқанда, дәмді тамақ аш буынына түсіп кеткен болуы керек, қатты ұйықтап кетеді. Бір уақытта арбаның тоқтап тұрғанынан оянады. Әбу жерге түсіп, оның ескі қорабын жөндеп жатыр екен. Не болды, нағашы, деп сұрайды

ғой бала. Сонда, Әбу өзінің сүйкімді жымыысына салып: — Әкеңнің төрінде жатқандай керіліп, арбамды сындырып тастадың ғой... — депті. — Ойхай-ау, аға, оятпадыңыз ба? — дейді сасып қалған бала. Сонда Әбу: — Аузыңнан суың ағып тәтті ұйықтап жатыр екенсің, оятуға қимадым, — деп күледі.

Міне, осындай шағын мысалдардан-ақ Әбу деген азаматтың кең мінезді, дархан пейілді жан болғаны көрініп тұр. Оның осы қасиеттерін Сапар аға үнемі еске алып, оны қимастықпен еске алып тұрады.

...Чернобыльдіктер Әбудің зиратын әлі күнге қадірлеп, күтіп отыр. Белгілі кинорежиссер Александр Довженконың: «Полегли в бою казахи-батыры. Освятили дружбу, пролили кровь и сами уснули на украинских нивах. И навсегда остались немеркнувшая слава и благодарность и гордость седовласых казахских дедов и матерей, и вдохновение юношей, какие будут жить после нас долгими столетиями» деген жолдары дәл осы Әбуге арналған секілді.

Семей мен Аягөзде жасақталған 458-ші (артынан 8-ші) атқыштар дивизиясынан 11 адам Кеңес Одағының Батыры атағын алған. Соның ішінде қазақтар арасынан Батыр атанған жалғыз Әбу Досмұхаметов қана. Бірақ семейліктер өздерінде құрылған дивизияның қатарынан шыққан жалғыз қазақ батыры Әбудің есімін біле қоймайтын секілді. Өйткені музейлерінде ол туралы дерек те жоқ. Ал туған жері Қызылжар өңірінде Батырдың есімі қатты құрметтеледі. Әбудің атына Петропавлда көше аты, қазақ мектеп-гимназиясы берілген. Оның Әбу ағамыздың атына қалай берілгендігі жөнінде жоғарыда айтып өттік. Бұл Қызылжардағы қазақтың қара шаңырағы, 1935 жылдан бері солтүстікқазақстандық қазақтардың бірнеше буынын оқытып шығарған ежелгі мектеп болатын. Соңғы

жылдарға дейін ол мектеп-интернат негізінде жұмыс істеді. Сондықтан онда көбінесе ауыл балалары оқыды. Ұзақ жылдар бойы Қызылжарда таза қазақ тілінде сөйлейтін екі-ақ мекеме болған. Оның бірі облыстық Солтүстік Қазақстан (бұрынғы «Ленин туы») газеті, ал екіншісі осы мектеп еді. Міне, осы мектеп Калинин атынан құтылып, тіпті қазақыланып, Әбу ағамыздың есімін алғанда, қуанбаған қазақ болған жоқ шығар. Қазір Ә. Досмұхаметов ерлігін жас ұрпаққа үлгі етуде мектеп ұжымы көптеген шаралар өткізіп тұрады. Ер есімі — ел есінде деген сол.

Айта кететін жәйт, Әбу Досмұхаметов атындағы мектеп-гимназияның алдына 2008 жылы батырдың мүсіні қойылды. Бұл жұмыстың іске асуына да Сапар ағаның зор беделі мен жұртқа жұғымды бола білген қасиетінің ықпалы орасан болды.

Солтүстік Қазақстан облысында Қайыркеш Иسمанов деген ағамыз өтті. Ол ұзақ жылдар Жамбыл ауданында басшы қызметтерде болып, облыс халқына жақсы танымал болған азаматтардың бірі еді. Ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, халықтық істерге белсеңді араласып жүретін жанның бірі-тін ол. Жақсымен жанасып жүретін ол Сапар Дүйсенов ағасын да қатты құрметтеген.

Бір күні Сапар ағамызға осы азамат келіп, мектеп-гимназияның алдына Әбу Досмұхаметовтың мүсінін орнатуды ұсынады. Бұған Сапар аға қуанышын білдіргенімен оны орнатуға материал, мүсінші, ең бастысы қаражат табу қиын екендігін айтады. Қайыркеш марқұм Сапар ағадан келісіміңіз болса болды, қалғанын өзім жайғастырамын дейді. Әрине, Сапар аға келісімін береді.

Содан, тыным таппай еңбектенген Қайырекеш ағамызмен жергілікті өкіметтің ұсынысын, одан жоғарғы

өкіметтің келісімін алады. Одан мүсіншіні де өзі тауып, Мамлют ауданына салмақ салып, ондағылардан демеушілік қаражат та таптырады. Мектеп ұжымының қолдан келген көмегін де ұйымдастыруға сол ұйытқы болады. Мұғалімдер мен оқушылар да бұл іске белсене араласып, батыр ағаларының ескерткішінің ашылуына қуана көмектеседі.

Қайыркеш Исманов марқұм өзі кіре алмаған кейбір есіктерге Сапар ағаны да ерте жүріп, ол кісінің беделін де пайдаланады. Мүсіншіні Әбу ағамыздың жақын туыстарының да арасына апарып, олардан көптеген деректер, фотолар алу да ұйымдастырылады. Сөйтіп, қолға алған ісін аяғына дейін жеткізе білетін Қайыркеш ағамыз батырдың есімін жаңғыртып, рухын тірілгуде өлшеусіз еңбек еткен екен.

Өкінішке орай, ол кісі өмірден біршама ерте кетті. Осы ескерткіш ашылған соң ұзақ жүрген жоқ, 1–1,5 жылдан кейін бақиға аттанып кетті. Артында қалған екі ұлы да үйлі-баранды, жақсы әкенің есіміне лайықты азаматтар.

Міне, Әбу Досмұхаметовтың есімін, жарқын бейнесін, өшпес ерлігін солтүстікқазақстандық жерлестері осылай, өзге жұртқа үлгі боларлықтай қылып бағалап отыр. Мұндай істерге әрине, риза боласың.

**Әріптестер
естеліктері**
(Воспоминания коллег)

Если не он, то кто?

Степан ЗАЙТЛЕР,
прокурор СКО,
государственный советник
юстиции 3-го класса

Имя Сапара Дюсенова без преувеличения золотыми буквами вписано в историю органов прокуратуры нашей страны. Этот человек защищал закон в самые непростые времена. Но это уже было после великой и страшной войны, где он шестнадцатилетним мальчишкой, не жалея жизни, защищал родину.

Сапар Дюсенович родился в ауле Тау-Агаш Северо-Казахстанской области, вырос в семье сельских тружеников. Нелегкое детство, когда дети, едва научившись ходить, помогали взрослым — таковы первые жизненные воспоминания Сапара Дюсеновича.

Несмотря на все тяготы и трудности, родители Сапара хотели и делали все, чтобы сын выучился. Отец

Сапара был образованным человеком, закончившим еще до революции медресе, и он сильно хотел чтобы единственный сын стал «большим человеком». Но война внесла свои коррективы.

...Шел 1942-й, когда в дом принесли повестку на фронт, выписанную на имя единственного сына, которому не исполнилось шестнадцати. Отец Сапара Дюсеновича отказывался верить своим глазам, глядя на официальную бумагу.

Убеленный сединой ветеран Сапар Дюсенович этот момент помнит, как будто все случилось вчера:

— Отец надеялся, что сможет не отгать меня на войну, пошел со мной в военкомат. Нас встретил военком Сапрыгин. Такой коренастый, невысокий мужчина. Отец, держа в руках повестку, недоумевал: «Проверьте, этого не может быть, произошла ошибка, моему сыну нет и шестнадцати лет!» Военком молча слушал. Крайним аргументом отца были слова: «Это мой единственный ребенок!» Возникла пауза. Военком вышел из-за стола, подошел к нам с отцом и сказал: «Посмотрите, он выше нас с вами обоих. Если он не пойдет защищать Родину, то кто?! Больше уже некому. В ауле остались только старики и женщины, ты же видишь...»

Защищать Родину Сапару довелось в 1-гвардейском механизированном корпусе под командованием Ивана Русьянова. Этот корпус в годы войны выполнял особые функции. Он постоянно перебрасывался по всей линии фронта в качестве поддержки в самых горячих точках. Но самые ожесточенные бои проходили вокруг города Донецка, когда освобождали малые шахтерские городки и поселки. Задача стояла сложная. Надо было спасти не только населенные пункты, но и шахты, как стратегические объекты промышленности.

После войны Сапар Дюсенович вместе с боевыми друзьями еще раз побывал в этих местах, когда их пригласили на торжества, посвященные 40-й годовщине освобождения города Дружковки Донецкой области от фашистских захватчиков.

В августе 1944 он был тяжело ранен, попал в госпиталь. А когда выписался, ему сказали, что пора домой, дальше воевать не позволяет здоровье.

За боевые заслуги Сапар Дюсенович награжден орденом Отечественной войны 1 степени, медалями.

«Я вернулся живой, судьба все-таки оказалась благосклонна, думаю, это благодаря моей матери, ее огромной оберегающей любви. Мама была очень сильной женщиной. Провожая меня, единственного сына, на фронт, она не проронила ни слезинки, смогла защитить меня от смерти за тысячи километров от родного дома, на полях брани», — считает герой войны.

Всю свою послевоенную жизнь Сапар Дюсенов отдал мирной борьбе — защищал закон. Работал в суде секретарем судебного заседания, был адвокатом. Самый большой стаж в его послужном списке — в органах прокуратуры. Им отдано 30 лет жизни.

После окончания школы юристов в 1949 году Сапар Дюсенович начал работать следователем транспортной прокуратуры. Он всегда рассказывал коллегам, что работать было легко и тяжело. Легко в плане того, что за плечами был большой фронтовой опыт, где человек каждый день сдает экзамен на зрелость и прочность, верность и мужество. Трудно потому, что начало его профессиональной деятельности совпало с тем, что по амнистии, объявленной после смерти Сталина, из лагерей на свободу хлынула уголовная нечисть.

— В прокуратуре Северо-Казахстанской области Сапар Дюсенович трудился с июля 1957 года, прошел все ступени прокурорского работника: от следователя до первого заместителя прокурора области. И в какой бы должности не находился его отличали высокий профессионализм, безупречное исполнение своих обязанностей, внимательное отношение к людям. Всегда с большим удовольствием помогал молодым работникам. У него всегда находится доброе слово для каждого, — говорит прокурор СКО Степан Зайтлер.

Вспоминая Сапара Дюсенова Степан Зайтлер рассказывает такой эпизод из рабочих будней нашего героя: «В органах прокуратуры наш уважаемый аксакал был уникальным специалистом по расследованию сложных хозяйственных преступлений. Во времена Советов активно боролись с расхитителями социалистической собственности или как сейчас называют преступлениями в сфере экономики. Пришлось расследовать одно, очень уж запутанное дело, связанное с крупными хищениями в сфере поставок. Сапар Дюсенович несколько раз выезжал в Алматы, в Москву, приходилось отыскивать тщательно скрытые улики и подавлять неслабое сопротивление тех, кто старался увести преступников от наказания. Сапар Дюсенов отстоял честь закона и прокурорского мундира, виновные получили по заслугам, были осуждены.

Степан Степанович говорит, что личность Сапара Дюсенова — легенда в органах прокуратуры Северо-Казахстанской области. Этот человек известен своей неповторимой харизмой, умением побеждать любые трудности.

— Для него не было второстепенных дел, потому что все было связано с человеческой судьбой, с трагедией, болью. В работе руководствовался принципом — защитить людей, восстановить справедливость. А еще, Сапар Дюсенович всегда верил в возможность

исправления человека, — вспоминает Степан Зайтлер.

Сапар Дюсенович ушел на пенсию с должности заместителя прокурора области, где проработал 13 лет. За годы работы в органах прокуратуры Северо-Казахстанской области за свою безупречную службу он не раз был удостоен высоких званий, был награжден грамотой Президиума Верховного Совета Казахской ССР, имеет звание «Почетный работник органов прокуратуры СССР», приказом Генерального прокурора Республики Казахстан в 2008 году ему было присвоено звание «Почетный работник органов прокуратуры Республики Казахстан».

«В настоящее время наш аксакал на заслуженном отдыхе. Но он продолжает вести свою борьбу за торжество добра над злом, победу справедливости и закона. Своим жизненным опытом Сапар Дюсенович даже на пенсии стремился поделиться с молодежью, был частым гостем в школах и других учебных заведениях. Он стремился сделать все возможное, чтобы уберечь молодежь от ошибок и неверных путей», — говорит прокурор СКО.

Сам Сапар Дюсенович в преддверии своего 90-летия, которое он готовится отмечать 10 июля, признается, что его жизнь удалась, потому что он от судьбы получил самый дорогой подарок — детей, внуков, правнуков. «Этим я счастлив», — говорит Сапар Дюсенович.

Записала Инна ЛИТВИНЕНКО

Честь и совесть прокуратуры

Дмитрий ФАЛЕЕВ,
ветеран прокуратуры,
прокурор СКО (1974–1979 гг.)

Письмо прокурора Северо-Казахстанской области Степана Зайтлера с предложением поделиться воспоминаниями о годах совместной работы с Сапаром Дюсеновым, взволновало меня до глубины души. Оно невольно обратило

мою память в самые сокровенные годы жизни в Петропавловске, где я вырос от народного следователя до прокурора области, создал семью и, конечно же, приобрёл немало друзей и товарищей, с которыми не расстаюсь вплоть до последних дней, хотя судьба нас разлучила вот уже на 36 лет.

Большое спасибо Степану Степановичу за это волнующее предложение, тем более за благородную идею выпустить сборник воспоминаний о Сапаре Дюсеновиче, об этом исключительно порядочном че-

ловеке, которому в текущем году исполняется 90 лет. Для меня он был не просто коллегой, с которым вместе трудились более 20 лет и боролись за торжество закона и справедливости в Северном Казахстане, но и другом, с которым по выражению военных, уверенно можно идти в любую разведку. Такие люди никогда не подведут.

Хорошо помню разговор на подобную тему в обкоме партии. Меня, уже прошедшего все согласования по назначении прокурором области, спросили: кого из национальных кадров хотел бы предложить своим первым заместителем. Не задумываясь, ответил — Дюсенова Сапара Дюсеновича, который в то время успешно работал прокурором Мамлютского, одного из крупнейших районов области.

К тому же я хорошо знал его деловые и моральные качества по совместной работе в аппарате прокуратуры области с момента назначения на должности старшего следователя в 1957 году, прокурора следственного отдела и прокурора Октябрьского района, переименованного в 1963 году в Сергеевский.

Будучи следователем, Сапар Дюсенович расследовал особо сложные хозяйственные, так называемые должностные преступления, за что имел неоднократные поощрения прокуроров Казахской ССР и области. Этот факт подтверждается, например, приказом прокурора Казахской ССР Набатова от 21.08.1959 г., в котором говорится о том, что старший следователь прокуратуры области Дюсенов С. Д. проявлял исключительную оперативность и настойчивость в раскрытии хозяйственных преступлений. В частности, взаимодействуя с органами милиции, изобличил преступную группу из 5 человек, работавших на Петропавловской автобазе и в главном управлении Ми-

нистерства сельского хозяйства республики, которые по сговору между собой похитили более 130 тыс. рублей государственных средств. По тому времени такая сумма считалась крупным размером, поэтому виновные лица были осуждены к длительным срокам лишения свободы.

Борьба с хищениями государственной и общественной собственности была одной из важнейших функций органов прокуратуры послевоенного времени, и следователи выполняли ее.

Почти одновременно с этим делом Сапар Дюсенович оперативно и глубоко профессионально расследует особо контрольное уголовное дело, возбужденное по факту гибели двадцати одного школьника из села Усердное Пресновского района, которые замерзли во время пурги при возвращении домой с центральной усадьбы совхоза «Буденновский» после лыжных соревнований. По делу были выявлены и привлечены к уголовной ответственности непосредственные виновники трагедии (учитель физвоспитания, сопровождавший школьников в рискованном походе, управляющий отделением совхоза, не принявший своевременных мер по их спасению) и внесены представления в местные исполнительные, партийные и комсомольские органы, о принятии мер воздействия к соответствующим лицам, допустившим бесконтрольность в организации и проведении спортивного соревнования.

Хочу отметить, что об этом случае Сапар Дюсенович рассказывал мне неоднократно и каждый раз с трепетным волнением и переживанием за судьбу детей и их родителей. Было похоже, что это дело оставило неизгладимый след в его сознании. Неслучайно, интересы детей он защищал затем самым активным

образом, особенно когда был назначен на должность прокурора. Об этом свидетельствует еще один документ из личного дела Сапара Дюсеновича. Это приказ прокурора Казахской ССР Сеитова У. С. от 15.12. 1971 г., о поощрении, в котором сказано о том, что работая прокурором Мамлютского р-на, он осуществляет многочисленные мероприятия по предупреждению правонарушений, организации борьбы с преступностью и безнадзорностью среди несовершеннолетних.

Ежеквартально анализирует состояние дисциплины этой категории лиц по каждому населенному пункту, учебному заведению и производственному коллективу, а по результатам анализа вносит мотивированные информации и представления в партийные, комсомольские, представительные и исполнительные органы власти, где они рассматриваются с его участием и принятием соответствующих мер воздействия.

По возбужденным уголовным делам на несовершеннолетних обязательно выявляются причины и условия совершения ими преступлений и вносятся предложения по их устранению, без чего обвинительные заключения прокурором не утверждаются. За каждым условно осужденным юношей или возвратившимся из мест лишения свободы, а также из воспитательных учреждений, он добивался закрепления общественных воспитателей.

В результате этих и других профилактических мер, принимаемых прокурором, с привлечением общественности, в районе за последние 5 лет преступность и другие правонарушения среди несовершеннолетних, неуклонно снижались.

Таким образом, Сапару Дюсеновичу удалось избавить многих молодых людей от неволи, вернуть их в школу или к общественно полезному труду. В этом он

видел свое предназначение на посту прокурора района.

Не меньший успех достигался Сапаром Дюсеновичем и по другим участкам прокурорской деятельности. Об этом достоверно говорится в одном из приказов прокурора области Мутихина А. А., изданном в феврале 1973 года с целью распространения положительного прокурорского надзора за качеством следствия и законностью рассмотрения уголовных и гражданских дел в народном суде Мамлютского района. Положительным было прежде всего то, что Сапар Дюсенович требовал от следователей обязательно докладывать уголовные дела в коллективах по месту работы или жительства лиц, привлеченных к уголовной ответственности и лично докладывал такие дела в коллективах, с целью разработки мер по предупреждению повторных преступлений в них.

При этом по многим делам готовил общественных обвинителей для выступления в судебном процессе. При направлении уголовных дел в народный суд ориентировал, где целесообразно рассматривать их, лично сам поддерживал государственное обвинение в выездных судебных заседаниях. Аналогичная инициатива проявлялась им при организации судебных процессов по гражданским делам. Прделанная работа оказывала существенное влияние на укрепление законности и правопорядка в районе.

Об этих и других инициативах Сапара Дюсеновича в районе я знал во время своей работы заместителем прокурора области, что вселяло дополнительную уверенность в правильности избрания и назначения именно его кандидатуры на более высокую должность в областном аппарате. И это доверие он оправдал с лихвой.

Такой вывод подтверждается целым рядом последующих приказов вышестоящих прокуроров о поощрении Сапара Дюсеновича за творческий, добросовестный труд. В его личном деле насчитывается более 30 приказов о наградах и поощрениях. Из них: 4 приказа Генерального прокурора Союза ССР и 11 приказов прокурора Казахской ССР.

При этом, кроме объявления благодарностей, ему вручено 10 ценных подарков, 14 денежных премий. А положительный опыт его работы по укреплению законности и правопорядка многократно распространялся в прокуратурах области и республики. Неслучайно Генеральный прокурор Союза наградил Сапара Дюсеновича нагрудным знаком Почетного работника прокуратуры Союза ССР. Такого же почетного знака удостоен он и Генеральным прокурором Казахстана после обретения самостоятельности республикой. Это было существенной прибавкой к его фронтовым наградам.

Прокуроры области: Чувакин Д. П., Рябоконь Н. В., Мутихин А. А. высоко ценили и уважали его, прежде всего за трудолюбие, доброжелательное отношение к людям, за порядочное поведение на службе и в быту.

Особую, отеческую заботу проявлял о нем Дмитрий Прокопьевич Чувакин. Зная о проблеме с жильем в Петропавловске, он распорядился заселить Сапара Дюсеновича и семью (где уже было двое детей) в подсобное помещение конторы, создавал благоприятные условия для завершения заочного обучения в университете, был наставником в освоении профессиональных навыков следователя, а затем и прокурора, обязанного, согласно конституции, осуществлять высший надзор за соблюдением законов на вверенном участке работы. И эта забота попадала

в благоприятную почву. Она помогла Сапару Дюсеновичу состояться и как профессионалу, и как человеку, с самыми лучшими человеческими качествами. Хотя я понимаю, что основы доброты в его характере были заложены родителями, а цену жизни он познал на фронте, когда защищал свое отечество от порабощения фашистами и был тяжело ранен.

Считаю мне крупно повезло, когда рядом оказался такой порядочный и надежный человек, как Сапар Дюсенович, который четко выполнял свои функциональные обязанности по организации прокурорского надзора за качеством рассмотрения уголовных и гражданских дел в судебных органах области, а во время моего отсутствия уверенно решал буквально все задачи, возлагаемые на первого руководителя. Это образец, честь и совесть прокуратуры.

Хочу заметить, что аппарат прокуратуры области работал также слаженно и результативно. Достаточно вспомнить, что лично я был приглашен на коллегию прокуратуры Союза СССР, делиться опытом успешной раскрываемости умышленных убийств в области, т. к. по этому показателю наша прокуратура оказалась лучшей и вошла в первую десятку таких же регионов страны. Организация этой работы возлагалась на заместителя прокурора области Гиненко Ивана Ивановича, который в этом деле имел большой опыт и преуспевал. И еще один пример.

Работа аппарата проверялась комплексно, бригадой прокуратуры республики через 2 года после моего назначения первым руководителем, и была признана по всем показателям положительной, что в свою очередь явилось основанием для присвоения мне классного чина государственного советника юстиции 3-го класса.

Немалая заслуга в этом деле принадлежит также прокурорам городов и районов области: Оразалину Сакену Оразаловичу, Кажиеву Сеилбеку Исамхановичу, Перминову Федору Матвеевичу, Солодянкину Василию Петровичу, Семенову Владимиру Михайловичу, Гирман Николаю Васильевичу и другим.

Большое спасибо всем сотрудникам бывшего аппарата прокуратуры области, Кировского и Куйбышевского районов в г. Петропавловске, городов: Булаево, Мамлютка, Сергеевка и районов: Бишкульский, Возвышенский, Ленинский, Московский, Советский, Соколовский, Пресновский, Джамбулский, Тимирязевский (в границах, когда мне довелось работать прокурором области) за их честный, благородный труд в деле укрепления законности и правопорядка.

Не могу умолчать и о семье «виновника» торжества. Сапар Дюсенович очень любил свою дорогую супругу Бану (в моей семье ее звали Ольгой), которая подарила ему таких умных, замечательных детей, как Серик, Абай и Алтынай. Будучи на пенсии, мне удалось побывать у каждого из них в гостях и убедиться, как же они похожи на своих родителей. Такие же добрые, уважительные и неутомимые труженики. Спасибо им. Не заметил отклонений от этих прекрасных, человеческих качеств и со стороны внуков. А ведь это большое счастье. Жаль только, что рядом с нами не будет красавицы Бану и ее вернейшей подруги Зои. Однако жизнь продолжается, и это прекрасно.

г. Павлодар

Почетный прокурор

Анатолий КУРОПЯТНИК,
ветеран прокуратуры,
прокурор СКО (1979–1983 гг.)

В декабре 1978 года меня назначили прокурором Северо-Казахстанской области. Принимая прокуратуру, я впервые познакомился с Дюсеновым Сапаром. Он являлся первым заместителем прокурора области. В этой должности он пребывал весь период моей работы в должности прокурора области.

По распределению обязанностей за Дюсеновым С. был закреплен надзор за соблюдением законности в судебных органах, как по уголовным, так и по гражданским делам. Со своими обязанностями Сапар Дюсенович справлялся отлично, у него был богатейший опыт работы в прокуратуре. Начав работу в прокуратуре с 1953 года следователем, он работал прокурором

ряда районов Северо-Казахстанской области, в том числе прокурором Сергеевского и Мамлютского районов, а первым заместителем прокурора области он был назначен в 1974 году.

Сапар Дюсенович ввел меня в курс дела в области, помог мне быстрее познакомиться с прокурорами районов и аппаратом прокуратуры области. А за надзор за судебными органами я был спокоен, Сапар Дюсенович досконально знал этот участок работы.

Познакомившись с Сапаром Дюсеновичем поближе я узнал, что он участник Великой Отечественной войны и в августе 1943 года при освобождении Донца был тяжело ранен и демобилизован по этой причине. Узнав об этом, я еще больше проникся уважением к нему, так как до приезда в Казахстан я 16 лет работал в Донецке, в том числе 8 лет прокурором ряда районов города Донца.

После тяжелого ранения Сапар Дюсенович, которому было 19 лет, окончил Алма-Атинскую юридическую школу, работал некоторое время секретарем народного суда, адвокатом областной коллегии и до поступления в прокуратуру знал работу судебных органов и адвокатуры. Это и явилось причиной его профессионализма в качестве прокурора.

Сапара Дюсеновича отличали громадная сдержанность и доскональное знание предмета надзора за судами. За все почти пять лет совместной работы я ни разу не замечал за ним нервозности, скоропалительных, непродуманных решений. Он всегда был уравновешен и рассудителен.

Сапар Дюсенович — отличный семьянин. Бывал я у него дома, знал его жену Бану Капашевну, сыновей Серика и Абая, дочь Алтынай. А встречаясь уже

в нынешнее время, я наблюдал, с каким уважением и любовью относятся к нему внуки. И это не простое уважение внуков. Ербол и Айнур пошли по стопам любимого дедушки. Сапар Дюсенович дождался и правнуков — Джамиля и Искандер уже ходят в школу, а Алан и Малика готовятся.

Хорошая семья у Сапара Дюсеновича. Сноха Сауле — профессор, доктор медицинских наук, зять Нурлан всю жизнь работал в органах государственной безопасности, сноха Умсунай — педагог.

Сапар Дюсенович 34 года трудился в прокуратуре, ему заслуженно присвоены звания почетного работника прокуратуры СССР, прокуратуры Республики Казахстан.

Свое 90-летие Сапар Дюсенович встречает в кругу любящих детей, внуков и правнуков, и мне хочется ему пожелать крепкого здоровья и благополучия.

Наставник

Иван ГИНЕНКО,
прокурор СКО
(1983–1992 гг.),
ветеран прокуратуры СКО

С Сапаром Дюсеновичем я познакомился в 1957 году в Пресновском районе, когда после стажировки был направлен на самостоятельную работу следователем прокуратуры. К моему приезду в прокуратуре скопилось большое количество материалов и уголовных дел по системе кооперации и вообще хозяйственных преступлений. И вот Сапар Дюсенович приехал на помощь и, как я позже узнал, у него было конкретное поручение прокурора области по «Украинскому» совхозу, когда мы с ним выехали в совхоз и совхозрабкооп. Нам пришлось немало потрудиться, и в процессе работы я убедился, что у Сапара

Дюсеновича можно поучиться профессиональному мастерству, чего у меня еще не хватало в практике.

После этой командировки я на некоторое время потерял из виду Сапара Дюсеновича, так как в областную прокуратуру мы, следователи, ездили только по вызову и по крайней нужде, связанной с ходом расследования конкретных дел. А побывать в областной прокуратуре нам, молодым специалистам, хотелось, так как в областном аппарате в то время старшими следователями работали такие профессионалы, как Сябин Михаил, Кудряшов А. Н. и Сапар, у которых было чему поучиться. Я заметил, что среди следователей выделялся Сапар Дюсенович своей неординарностью, стремлением помочь молодым. Причем, несмотря на возраст, он прошел вехи войны, куда его мобилизовали, когда ему еще не было и восемнадцати лет.

Шло время, мы выросли потихоньку, набирались опыта и долго не засиживались на одной работе. Меня в 1964 году перевели на должность старшего следователя, а Сапар Дюсенович был прокурором Сергеевского района, а потом и Мамлютского района. Я уже работал прокурором следственного отдела и через меня проходили уголовные дела, которые приходилось изучать и при изучении чувствовалось, что следствием руководил опытный прокурор. Иногда меня направляли в составе бригады в инспекторскую проверку, при которой никакого завала, провала в работе мы не находили. Я в процессе проверки беседовал с ребятами из РОВД, и все они о Сапаре Дюсеновиче отзывались положительно. С их слов было видно, что Сапар Дюсенович к мелочам сильно не придирался, но любое нарушение законности не оставлял без внимания, вплоть до наказания.

Встретиться вновь с Сапаром пришлось в областной прокуратуре, когда его перевели на должность первого заместителя прокурора области, а я являлся старшим помощником облпрокурора, но скоро после ряда перестановок я был назначен заместителем прокурора области по следствию, и вот с тех пор мы не расставались, и наше сотрудничество крепло, крепла и дружба.

Мы стали дружить семьями, и я узнал, какая прекрасная у них семья. У Сапара и его жены Бану было трое детей: два сына — Серик и Абай и дочь Алтынай. Все они хорошие ребята, получили высшее образование. Старший сын Серик после окончания медицинского института вскоре защитил диссертацию, дочь Алтынай окончила институт по специальности экономиста, а младший сын Абай пошел по стопам отца и дослужил до полковника органов национальной безопасности. Сапар ими гордится, была горда и жена Бану, но ей полностью не довелось испытать гордость, она рано ушла из жизни.

Долгое время мы работали с Сапаром вместе, во время обсуждения кандидатуры на должность прокурора области, вопрос обсуждался между нами. Я сам склонялся к кандидатуре Сапара, у него и жизненного опыта, и профессионализма больше, но мои доводы решающую роль не сыграли, а сыграл возраст. У Сапара он был предпенсионный, а я был на 11 лет моложе его.

И когда я был назначен прокурором области, то думал, что Сапар затаил на меня обиду, но не такой был Сапар, он правильно воспринял это, и наша работа продолжалась как и раньше, до выхода Сапара Дюсеновича на пенсию.

В 1995 году на пенсию вышел и я, и на проводах в выступлении Сапара прозвучало «сожаление», что за всю нашу совместную работу мы ни разу не поссорились. Ссоры между друзьями и не должны происходить, а ты не забудь, что мы все же поссорились по производственным вопросам, и всегда находили правильные решения.

Работа в коллективе зависела не только от нас двоих, коллектив облпрокуратуры был всегда на хорошем счету, спаянный, работал с полной отдачей, а те маленькие склоки не надо принимать во внимание, в семье не без урода.

О Сапаре Дюсеновиче писать можно много, жизнь им прожита долгая и многообразная, поэтому, дорогой аксакал, с юбилеем тебя и еще долгой жизни на радость детям, внукам и правнукам, но только без болезней.

Эталон работника прокуратуры

Сакен ОРАЗАЛИН,
ветеран прокуратуры СКО

Дюсенова Сапара Дюсеновича я знаю с 1958 года июня месяца, когда приехал после окончания юридического факультета КазГУ. Он тепло встретил, позвал на обед домой, познакомил с семьей. С тех пор прошло много годов, и мы с Сапаром Дюсеновичем и по сей день сохраня-

ем солидные, уважительные, дружеские взаимоотношения.

Сапар Дюсенович, в моем понимании, человек очень умный, воспитанный, грамотный универсально. Он знает жизнь, знает людей в натуре. Он дружелюбный, гостеприимный. Хорошо знаю я его семью: Бану-женге, сыновей Серика, Абая, дочь Алтынай.

Они очень дружные, уважительные друг к другу, это райский уголок.

Где бы не работал Сапар Дюсенович, его уважают, по нему скучают сотрудники и другие люди, которые успели познакомиться. Работал он всегда на отлично. Для меня Сапар Дюсенович остается эталоном, каким должен быть человек и работник прокуратуры вообще.

От души поздравляю с 90-летием, желаю продолжать жить в таком же духе.

Мастер своего дела

Юрий КИНЦЕЛЬ,
заместитель прокурора
СКО (1994–1996 гг.),
ветеран прокуратуры СКО

Я начал работать в прокуратуре Северо-Казахстанской области с июля 1971 года, а с ноября 1971 по ноябрь 1972 года служил в Советской Армии, затем продолжил работу в прокуратуре с декабря 1972 года по ноябрь 1997 года.

В начале моей работы в прокуратуре Дюсенов С. Д. работал прокурором сначала Сергеевского, затем Мамлютского районов. В этот период я знал его мало, только видел, когда он заходил в прокуратуру г. Петропавловска, где я работал следователем.

Более близко я узнал Дюсенова С. Д., когда в августе 1977 года меня перевели прокурором следственного отдела областной прокуратуры. Дюсенов С. Д. в

это время работал заместителем прокурора области, и мне по работе к нему часто приходилось обращаться по различным вопросам, в частности по вопросам продления сроков ареста обвиняемых.

Помню случай, когда меня поразили не только юридическая осведомленность и его опыт работы, но также и житейская мудрость. По уголовному делу, которое вел следователь Булаевского РОВД, фамилии ни обвиняемого, ни следователя я уже, конечно, не помню, этот следователь просил продлить срок ареста обвиняемого до 3-х месяцев. Я в то время не имел, конечно, того опыта, который был у Дюсенова С. Д., согласился с доводами следователя и сотрудника следственного отдела прокуратуры области и просил Дюсенова С. Д. продлить срок ареста до 3-х месяцев. Дюсенов С. Д., узнав о содержании дела из моих слов, из слов следователя, выразил сомнения в том, что уголовное дело, в конечном счете, будет направлено в суд. Я и следователь уверяли его, что дело очевидное и что так и произойдет, однако в дальнейшем выяснилось, что это дело так и не было отправлено в суд и прекращено следователем. На этом примере я убедился в солиднейшем юридическом опыте Дюсенова С. Д., его знании своего дела и предвидении возможных последствий.

В ходе совместной работы в аппарате областной прокуратуры мне всегда было приятно общаться с Сапаром Дюсеновичем и по работе и по любым другим вопросам. У Сапара Дюсеновича полностью отсутствовало какое-либо чванство, высокомерие, он был всегда доступен и прост в общении, к нему можно было обратиться с любым вопросом.

Вместе с коллективом областной прокуратуры Сапар Дюсенович, несмотря на свой возраст и инвалид-

ность, полученную на войне, всегда выезжал на уборку картофеля, причем сам собирал картофель.

Мне доводилось слушать его воспоминания об участии в боевых действиях в районе Харькова в 1942 году, как много ему пришлось пережить во время войны.

По работе я лично знал всех прокуроров районов нашей области и помню, как в разговорах между собой, при мне они говорили, как легко говорить с Сапаром Дюсеновичем, т. к. он сам много лет работал прокурором района и изнутри знал особенности этой работы. Помню, в частности, как об этом рассказывал прокурор Возвышенского района Бош Антон Эгитович. Он говорил, что у него, как и у многих других прокуроров, бывало, возникали проблемы во взаимоотношениях с райкомом партии, и Сапар Дюсенович, умудренный многолетним опытом работы прокурора, всегда мог понять райпрокуроров и подсказать им правильную линию поведения.

Простой, мудрый человек

Кайша АХМЕТОВА,
ветеран прокуратуры СКО,
старший советник юстиции

Сапар Дюсенович — участник Великой Отечественной войны, в 1944 году после получения ранения был демобилизован. Работал инспектором в Пресновском райфо, затем его рекомендовали на работу в районный суд, где он начал работу секретарем 2-го судебного участка в с. Благовещенка. Через некоторое время его направили учиться в юридическую школу г. Алматы. Тогда были созданы двухгодичные юридические школы, в связи с нехваткой кадров в послевоенное время. После окончания юридической школы Сапар Дюсенович начал работу следователем в Транспортной прокуратуре и через некоторое время был переведен в прокуратуру Северо-Казахстанской области.

Сапар Дюсенович работал прокурором в Сергеевском, Мамлютском районах, первым заместителем прокурора области.

В 70-х и 80-х годах происходили хорошие перемены, улучшалось материальное обеспечение органов прокуратуры, были добавлены штаты. Также в это время ввели оплату за классные чины. Создавались новые районы и прокуратуры, и все эти годы Сапар Дюсенович курировал финансовые вопросы.

Во время моей работы в прокуратуре Сергеевского района осенью 1976 года Сапар Дюсенович приехал в командировку. Он проводил проверку работы прокуратуры нашего района. Сам изучал надзорные производства, номенклатурные дела. Была осень, слякоть, и обедать он решил в прокуратуре, чтобы не ходить по грязи. Канцелярией тогда заведовала А. П. Вдовыкина, и она решила пригласить своего бывшего «шефа» на обед. После которого мы съездили посмотреть отлет лебедей с Сергеевского водохранилища. У меня в кабинете стоял старый стол, покрытый зеленым сукном. Сукно осталось только по краям, середина была покрыта стеклом, и выпросили мы тогда новую мебель.

Хочется отметить, что первые руководители, заместители прокурора области ездили с проверками, справки и материалы составляли сами. Также И. И. Гиненко проверял колонию особого режима на Жаман-сопке, все оформлял сам, участвовал в выездных судебных заседаниях. Поколение наших родителей, переживших голод, войну, разруху и послевоенные годы, направленные на восстановление, привыкли трудиться не на страх, а на совесть.

Я до сих пор помню четкий почерк Сапара Дюсеновича, когда он составлял заключения по изученным

делам 1927–1957 годов в составе комиссии по подготовке материалов к принятию закона «О реабилитации жертв массовых и политических репрессий» в 1989 году. Мы несколько месяцев тогда провели в ДКНБ СКО, после чего мною тогда было подготовлено заключение.

Долгие годы Сапар Дюсенович был председателем аттестационной комиссии, сколько молодых специалистов получило благословение в трудовую деятельность и руководящую работу.

Сапар Дюсенович — счастливый человек, сложилась удачная карьера, выросли порядочные, благополучные дети, и все это благодаря его жене Бану апай. Хотя ее и нет сейчас рядом, она в сердцах ее детей и внуков. Как гласит народная мудрость, что главное богатство — это хорошая жена. В семье непререкаемым был авторитет отца, как говорила дочь Алтынай, высшим наказанием было услышать замечание из уст отца. Все это заслуга Бану апай.

В прошедшие времена у нас в прокуратуре был профсоюз, а я была председателем профкома до самой его ликвидации, поэтому поздравление ветеранов Великой Отечественной войны проводили мы, посещали их дома, и Бану апай говорила «Қайша, өзің кел, мен бауырсақ пісіріп қоямын». Какой стол она накрывала, и с какой радостью нас встречала, в этом проявлялось богатство и щедрость ее души.

Как говорится, пока живы друзья твоих родителей, жизнь продолжается. Хотя с Сапаром Дюсеновичем работала моя мать в райфо, отец также был участником войны, и знакомы они были давно. Работая в прокуратуре области, об этом не было и речи, и никаких поблажек я не получала.

Характеру и жизни Сапара Дюсеновича соответствуют следующие строчки из стихов П. Черныша «Заветное»:

«Простые люди по-простому жили,
Не кланчили подачек и поста,
Мы с детства своей честью дорожили,
И наша совесть перед страной чиста».

Воин-победитель

Анна СТВОЛОВА,

ветеран прокуратуры СКО

Люди по-разному находят свое место в жизни: кто, послушавшись совета старших, кто, прочитав много интересных книг о своей будущей профессии, кто, не поступив куда хотелось и мгновенно переменив выбор, хватаются за первое попавшееся в жизни место, оправдывая себя поговоркой «стерпится-слюбится». Но нам хочется поговорить о других людях, о людях трудной, необычной судьбы, людях, для которых призвание было продиктовано временем.

В прокуратуре Северо-Казахстанской области большим уважением пользуется Сапар Дюсенович Дюсенов, свыше тридцати лет проработавший в органах суда и прокуратуры и выросший за эти годы от секретаря судебного заседания районного суда до старшего советника юстиции, заместителя прокурора области. Тридцать лет каждодневной, нелегкой и на первый взгляд незаметной борьбы за утверждение советских норм жизни, за справедливость.

Но если Вы лучше узнаете жизнь Сапара Дюсеновича, Вам станет ясно, что борьба за справедливость началась для него значительно раньше, как и для многих его ровесников. Нелегкое крестьянское детство, когда, научившись ходить, дети помогали старшим, засуха, неурожай, хлеб из отрубей, через все это вместе со своим поколением прошел и Сапар Дюсенович. Затем коллективизация, возможность учиться, познавать прекрасный и необъятный мир. И война... 1-й гвардейский ордена Ленина мотомехкорпус дрался на самых тяжелых участках Юго-Западного фронта освобождал Донбасс. Рядовой Дюсенов находился на передней линии огня, ходил в атаку, участвовал в рукопашных схватках, а когда во время тяжелых боев в Донбассе был убит санинструктор роты, он, не задумываясь, встал на его место. В сравнении с «десантником» или «разведчиком» слово «санинструктор» звучит обманчиво мирно. Но ветераны войны знают, что редкая профессия на войне была более опасной и героической. Ежедневно санинструктор выносил из самого пекла боя десятки раненых и снова возвращался, зная, что и он не заговорен от пуль и осколков, зная, что за ним специально охотятся фашистские снайперы. Но снова и снова шел в огонь рядовой Дюсенов, отстаивая высшую справедливость — жизнь, жизнь товарищей по оружию. Многих солдат спас добровольный санинструктор, только вот сам не уберется — очень уж близко разорвалась немецкая мина... Тяжелое ранение — нет трех пальцев на левой руке, перебита ключица, осколок засел в груди. Трудно в 19 лет смириться с мыслью, что ты инвалид. Но Сапар Дюсенович и не собирался мириться с этой ненужной мыслью. Раз остался жив, значит нужно жить, работать, приносить пользу людям, и это даже хорошо, что

всего 19 лет — не надо ничего начинать заново — все еще впереди.

Война помешала закончить школу. Сапар Дюсенович занимается самостоятельно, в 1949 году сдает экстерном экзамены за 10 класс и поступает в Алма-Атинскую двухгодичную школу. Перед выпуском из школы задумался: что делать дальше? С одной стороны хотелось скорее начать самостоятельную, независимую жизнь.

С другой же — хорошо понимал, что знаний, полученных в школе, явно недостаточно. Решил: «Надо учиться дальше». И сразу по окончании школы поступил на заочное отделение юридического института.

С первых дней работы (а работать пришлось на одном из самых «горячих» участков — следователем транспортной прокуратуры) Сапар Дюсенович стремился за сухими строчками протоколов увидеть живых людей, понять, что заставило их пойти на преступление, работникам прокуратуры дана большая власть, и, надо сказать, что не все выдерживают испытание ею — очень легко занестись, перестать видеть в своих подопечных людей, а отсюда один шаг, который порой нелегко исправить. Сапар Дюсенович сумел остаться самим собой, — спокойным, доброжелательным, человечным. Ему, прошедшему путь от рядового солдата до руководителя прокуратуры, имевшему за плечами богатейший жизненный опыт, успешнее других удавалось раскрыть психологию преступника, найти в нём ростки человечности, помочь встать на правильный жизненный путь. Ведь настоящая справедливость предполагает не только неотвратимость наказания, но и указывает единственно возможный путь возвращения в общество тем, кто осознал свою вину и готов искупить ее честным трудом. Поэтому

и считает Сапар Дюсенович самыми интересными и удачными делами не те, которые по своей запутанности и хитроумию напоминают детективный роман, а другие, которые, помогли оступившимся, сбившимся с пути людям найти свое место в жизни..

Как-то прокуратура расследовала одно сложное дело, на которое могли пролить свет показания одного из подследственных — молодого парня, а он, как назло, упорно все отрицал. Присутствовавший при допросе Сапар Дюсенович понял, что парень молчит больше из страха, чем из желания что-то скрыть. Поговорив с ним на душам, Сапар Дюсенович окончательно убедился, что парень искренне жалеет о случившемся и любой ценой готов искупить свою вину, но только не знает, как это сделать. У юристов есть выражение: «войти в психологический контакт с допрашиваемым», разработано много методик, как осуществить это на практике. Но никакие советы не помогут, если следователю не достаёт чуткости и отзывчивости. Сапар Дюсенович сполна наделен и добротой, и искренностью. Именно добротой, которая в корне противоположна неуклюжим попыткам казаться «добренькими», а когда нужно оборачивается беспощадной требовательностью и принципиальностью. Парень понес заслуженное наказание, но Сапар Дюсенович почему-то был уверен, что парень станет настоящим человеком, и очень огорчился, когда через несколько лет бывший его подопечный опять появился у него в кабинете. «Выходит, ошибся я в нем», — мелькнула горькая мысль. А парень тем временем подошел к столу, широко улыбнулся и сказал: «Большое спасибо Вам, Сапар Дюсенович, что поверили мне тогда. После разговора с Вами я и сам в себя поверил». Рассказал, что работает на одной из город-

ских автобаз, женился. А совсем недавно об ударном труде этого человека написали в газете.

Подобных примеров можно привести множество — десятки людей обязаны Сапару Дюсеновичу своей всей дальнейшей счастливой жизнью.

Высокая профессиональная подготовка и богатый жизненный опыт поставлены на службу людям, разъяснение законодательства, хороший жизненный совет, помощь в трудную минуту — все это находят люди в кабинете заместителя прокурора. Умелый, плодотворный труд по достоинству оценен Родиной, семь правительственных наград украшают грудь Сапара Дюсеновича.

В настоящее время наш аксакал на заслуженном отдыхе. Несмотря на возраст, Сапар Дюсенович частый гость в молодежных аудиториях, в прокуратуре области.

Настоящей подругой его жизни была Бану-апа. Она подарила ему двух сыновей и дочь. Бану-апа действительно была хранительницей домашнего очага, как настоящая восточная женщина, она сумела создать для него настоящий надежный тыл.

По стопам отца и дедушки пошли дети и внуки. Один из сыновей, глядя на отца, выбрал службу в правоохранительной системе, внуки, поступая в юридические вузы, не скрывали, что хотят повторить путь дедушки.

По мнению Сапара Дюсеновича, он от судьбы получил самый дорогой подарок — детей, внуков, правнуков. «Этим я счастлив», — говорит Сапар Дюсенович.

МАЗМҰНЫ

Алғысөз	3
Туған жер, өскен орта	6
Күркіреп күндей өтті ғой соғыс	23
Қырық жыл қырғын болса да, ажалды өлер.....	35
Заңгер жолы.....	69
Ақылды аға, ұлағатты ата	119
Батырдың бірі Әбу еді	135
Әріптестер естеліктері (Воспоминания коллег)	147

Жақсыбай Самрат

Ғибратты ғұмыр

«Сарыарқа» баспасында басылып шықты.

Бас директор *Қайрат Әли*
Тех. редактор *Гүлжаһан Бектыбаева*
Редактор, корректор *Ғалия Раушанова*
Компьютерде беттеген *Наталья Степанец*

Басуға 03.07.2014 ж. қол қойылды.
Қалыбы 84x108¹/₃₂. Офсеттік қағаз.
Гарнитура DS Baltica. Есептік баспа табағы 5,75.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс № 42.

Астана қаласы, Көкарал көшесі, 2
тел.: +7 (7172) 52-74-11,
52-74-62, 52-74-89
e-mail: izdat_saryarka@mail.ru